

En wat heeft dat met mij te maken

Sacha Batthyany

*En wat heeft dat
met mij te maken*

*Een misdaad in maart 1945
De geschiedenis van mijn familie*

Vertaald uit het Duits door
Olaf Brenninkmeijer

HOLLANDS DIEP

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De dagboeken van Maritta Batthyány en Agnes Kupferminc zijn door de auteur uit respectievelijk het Hongaars en het Spaans in het Duits vertaald en voor publicatie bewerkt.

Oorspronkelijke titel: *Und was hat das mit mir zu tun?*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Kiepenheuer & Witsch

© Sacha Batthyany, 2016

© Vertaling uit het Duits: Olaf Brenninkmeijer voor Bookmakers
Vertalersteam, Nijmegen, 2016

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2016

© Omslagfoto: Privé-archief Sacha Batthyany

Omslagontwerp: Karin van der Meer, Amsterdam

Typografie: Perfect Service, Schoonhoven

Foto auteur: © Maurice Haas

ISBN 978 90 488 3258 3

ISBN 978 90 488 3259 0 (e-book)

NUR 680

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Ayno, Milos & Uma

PROLOOG

Agnes kwam haar slaapkamer uit. Ze had zich opgemaakt en haar haar gedaan, zich mooi gemaakt voor mij. Haar dochters stonden aan weerszijden van haar en waren blij hun moeder zo te zien.

‘Dit is het bezoek uit Europa,’ zeiden ze tegen haar, ‘haar kleinzoon.’

‘Wie?’ vroeg ze, een beetje te luid.

‘Haar kleinzoon, u weet wel.’ Nee, Agnes wist het niet, dat zag ik aan haar.

We begroetten elkaar en gingen om haar ronde salontafel zitten, ergens in Buenos Aires. Ik kende Agnes uit het dagboek van mijn grootmoeder, dat in mijn tas zat. Ze waren samen opgegroeid, in een klein dorpje in het westen van Hongarije en hadden als kind dagelijks met elkaar te maken gehad, hoewel ze elk een heel ander leven leidden. Agnes’ ouders hadden een delicatessenzaak, de ouders van mijn grootmoeder een klein kasteel met een binnenhof bestrooid met grind en in het midden een kastanjeboom. *Het was een rustig leven op het platteland*, schreef mijn grootmoeder over haar kinderjaren, *een leven bepaald door de seizoenen*. Tot de oorlog.

Tot die dag in het voorjaar van 1944, toen de orde die eeuwenlang in het dorp heerste verdween, en met haar een

wereld. Eerst kwamen de Duitsers, toen de Russen. Het kasteel brandde af, de familie van mijn grootmoeder verloor haar land, haar status, haar plaats in de maatschappij.

En Agnes kwam in Auschwitz terecht.

Ik was op doorreis, met die woorden hadden ze Agnes op mijn komst voorbereid, en ik had in een dagboek informatie over haar gevonden. ‘Over uw ouders,’ hadden ze tegen haar gezegd, van zeventig jaar geleden. Nu was ik hier om er wat uit voor te lezen.

‘Wat heerlijk,’ zei ze.

Ik zat naast Agnes en kon de cijfers zien die in Auschwitz door een bewaker in haar arm waren getatoeëerd en die nu verdwenen in de rimpels van haar huid. Ze waren nog amper leesbaar: 802...6? Of was dat een 8?

‘Appel of kwark?’ werd me gevraagd.

‘Wat?’

Agnes was achttien toen ze naar het concentratiekamp werd afgevoerd, nu is ze in de negentig. Haar rollator stond binnen handbereik naast haar stoel. Op een boekenplankje zag ik foto’s, haar overleden man, de bruiloft van haar dochters, een heel leven.

‘Appel,’ zei ik en reikte mijn bordje aan. En toen iedereen zijn strudel op had, begon ik voor te lezen: over de trein uit Boedapest, die men door de roetwolk al van verre kon zien aankomen – en Agnes knikte; over de kraanvogels bij de ingang van het dorp; de kersen op siroop die in de winkel van haar ouders naast de kassa stonden; en over haar vader, meneer Mandl met zijn rode wangen.

‘O ja, die had hij,’ onderbrak ze me vrolijk, en we deel-

den in haar blijdschap, hoewel we daar geen van allen voor in de stemming waren. Omdat we de waarheid kenden.

Hebben we het juiste gedaan? vroeg ik me een dag later in de vertrekhal van de luchthaven af. Behalve een man op een schoonmaakarretje, die van het ene uiteinde van de terminal naar het andere op en neer reed en op de vloerbedekking beurtelings een donkere en een lichte streep achterliet, was er nergens een levende ziel te bekennen.

Ik ben slechts de boodschapper, had ik mezelf voor mijn vertrek hierheen aangepoet. Ik had iets dat van Agnes was, daarom was ik hierheen gekomen, maar nu was ik daar niet meer zo zeker van. Slechts een boodschapper?

Er waren zeven jaar voorbijgegaan sinds ik was begonnen het spoor van de oorlogsgeheimen van mijn familie terug te volgen. Ik was meerdere malen naar Hongarije gereden, naar Oostenrijk, was naar Moskou gevlogen en nu naar Buenos Aires, maar vooral was ik vader van drie kinderen geworden, waardoor alles door elkaar begon te lopen: ik leerde luiers verwisselen en pap maken, en ik leerde alles over mijn wortels; ik verbleef dagenlang in een klein plaatsje dat Rechnitz heette, om meer aan de weet te komen over een massamoord op 180 joden, stapte op zoek naar de overblijfselen van een werkkamp door de Siberische sneeuw en kwam uiteindelijk in Zuid-Amerika terecht. Dit alles besprak ik wekelijks met mijn psychoanalyticus in Zürich. We spraken over Stalin, de Holocaust en mas-

sagraven, terwijl anderen tussen de middag pizza aten. Pas onlangs vroeg ik hem: ‘Vindt u eigenlijk dat ik ziek ben?’ Waarop hij antwoordde: ‘Hoe moet ik dat weten?’

Het voelde alsof ik in een tijdmachine leefde, gisteren en vandaag versmolten met elkaar. Ik sprong van het verleden naar het heden en bekeek mezelf van bovenaf, zag hoe ik een wandeltocht maakte over mijn biografische as. Zeven jaar, dat is ongeveer de levensverwachting van de Europese mol, die zo dikwijls voorkomt in het dagboek van mijn grootmoeder, die zich altijd met deze dieren vergeleek. Zo zat ik daar naar buiten te kijken, zag landingsbanen, zwart van de rubber, daarachter morsige velden, de oneindige verten van Argentinië.

Agnes’ dochters hadden me ten afscheid een dun boek in de hand gedrukt, herinneringen aan de oorlogsjaren, dat nu naast het dagboek van mijn grootmoeder in mijn tas zat. De levensverhalen van twee ongelijksoortige vrouwen, die met elkaar verweven waren en tot in het heden doorliepen, en waarin ik nu zat te bladeren. Wat nog ontbreekt is mijn eigen geschiedenis, dacht ik; ik haalde mijn schrijfblok uit mijn jas, streek een nieuwe bladzijde glad en noteerde de datum in de linkerbovenhoek: oktober 2013.

Wat wordt het, een brief? Aan wie, aan mezelf? Hoe begin je zoiets?

Toen werd mijn vlucht afgeroepen.

Alles begon op een donderdag in april, ongeveer zeven jaar voor mijn reis naar Buenos Aires. Ik werkte destijds bij de zondagseditie van de *Neue Zürcher Zeitung*. Het was vroeg in de ochtend en er was nog bijna niemand op de redactie, alles was rustig. Ik was bezig met een tekst over een spermadonor uit Nederland, toen een oudere vrouwelijke collega, met wie ik verder niet veel contact had, een krantenpagina op mijn bureau legde en vroeg: ‘Uit wat voor een familie kom jij nou?’

Ik keek omhoog en glimlachte naar haar, keek toen pas naar het artikel dat ze voor me had uitgescheurd. Ik verwachtte iets uit de negentiende eeuw, met hoepelrokken of met paarden, een of andere brug die naar een van mijn voorvaderen was vernoemd, een *Ádám*, *Zsigmond* of *Ladislaus Batthyány*, mijn achternaam is in Hongarije bekend. De *Batthyány*'s waren graven, prinses, bisschoppen. Een van hen werd in 1848 minister-president van het land, een ander, *Ladislaus Batthyány-Strattmann*, werd in 2003 door paus Johannes Paulus II zalig verklaard op grond van zijn verdiensten als arts. De familiegeschiedenis kan worden teruggevolgd tot de veldtochten tegen de Turken in de veertiende eeuw. Bij ons in het Westen is de naam echter veel minder bekend. Waar zou men hem ook van moeten

kennen? Veel mensen denken dat het een Tamilnaam is; al die y's doen denken aan Sri Lanka. Alleen rond de kerstdagen word ik er wel eens op aangesproken, omdat dan altijd de Sissi-trilogie op de televisie komt, 's morgens om elf uur, waarin de keizerin, gespeeld door Romy Schneider, danst met een zekere graaf Batthyány, gekleed in een babyblauw uniform en met veel brillantine in zijn haar.

Zoiets verwachtte ik dus toen ik een blik op de krant wierp, iets onschuldigs, maar in plaats daarvan las ik de kop 'Gastvrouw van de hel', die ik niet begreep. De vrouw op de foto herkende ik echter meteen: tante Margit. In maart 1945 zou ze betrokken zijn geweest bij een massamoord op 180 joden in de Oostenrijkse grensplaats Rechnitz. Ze zou tijdens een feest hebben gedanst en gedronken en rond middernacht, voor de lol, een pistool tegen het hoofd van naakte mannen en vrouwen hebben gehouden en hebben afgedrukt.

'Bedankt,' zei ik, schoof het knipsel opzij en richtte mijn blik weer op de knipperende cursor op mijn beeldscherm. Ik had nog twee uur voor mijn verhaal over de Nederlandse zaaddonor.

Tante Margit? Die met die tong?

Toen ik nog een kind was, gingen we drie keer per jaar met tante Margit uit eten, altijd in de duurste restaurants van Zürich. Mijn vader zat al op de heenreis te vloeken en rookte in onze witte Opel de ene sigaret na de andere, terwijl mijn moeder mijn haren kamde met een plastic kammetje. We noemden haar tante Margit, nooit Margit, alsof tante

een titel was. Ze was getrouwd met de oom van mijn vader, maar het huwelijk was vanaf het begin een ramp geweest. Margit was de Duitse erfgename van de Thyssen-miljarden, hij de verarmde Hongaarse graaf. Ze was groot, met een indrukwekkend bovenlichaam op dunne benen. In mijn herinnering droeg ze altijd een mantelpak, dat ze tot bovenaan dichtknoopte, en een zijden sjaal met paardenmotieven, haar krokodillenleren tas was bordeauxrood met een gouden sluiting, en als ze vertelde over de reeënbronst of over cruises op de Egeïsche Zee stak ze tussen het praten door steeds even de punt van haar tong naar buiten, als een hagedis. Ik zat zo ver mogelijk bij haar vandaan – tante Margit had een hekel aan kinderen – en terwijl ik in mijn kalfsleverreepjes zat te poeren, keek ik steeds weer naar haar gezicht. Ik wilde die tong zien.

Na haar dood spraken we nog maar zelden over haar en mijn herinneringen aan die etentjes vervaagden, tot de dag waarop ik in de krant over dat Oostenrijkse plaatsje las. Rechnitz. Over een feest. Over een bloedbad. Over 180 joden, die zich moesten uitkleden voor ze werden doodgeschoten, zodat hun lijken sneller zouden vergaan. En tante Margit? Die zat er middenin.

Ik belde mijn vader en vroeg hem of hij hier iets van wist. Hij zweeg en ik hoorde hem een wijnfles ontkurken. Ik zag voor me hoe hij daar in zijn woonkamer in Boedapest zat, op die versleten bank waaraan ik zo verknocht ben.

‘Margit heeft een paar affaires met nazi’s gehad, dat verhaal deed de ronde in de familie.’

‘Volgens dat krantenartikel zou ze een feest hebben gegeven en als hoogtepunt, als dessert, 180 joden een stal in hebben gelokt en wapens hebben uitgedeeld. Iedereen was stomdronken. Iedereen mocht een keer. Ook Margit. Ze wordt de “gastvrouw van de hel” genoemd. In Engelse kranten heet ze de “*killer countess*”. En de *Bild Zeitung* kopte: “Thyssen-gravin liet op nazifeest 200 joden doodschietsen.”’

‘Dat is onzin. Er is daar wel iets verschrikkelijks gebeurd, maar het lijkt me onwaarschijnlijk dat Margit daar iets mee te maken heeft gehad. Ze was een monster, maar tot zoiets was ze niet in staat.’

‘Hoezo was Margit een monster?’

Voordat ik het krantenartikel over Rechnitz en tante Margit onder ogen kreeg, heb ik nooit bijzonder veel belangstelling voor mijn familiegeschiedenis gehad. Ik kwam er ook amper mee in aanraking. Als ik in Hongarije was geboren, was dat wel anders geweest – daar waren pleinen en monumenten met de naam van mijn voorouders – maar in plaats van in Boedapest ben ik opgegroeid in een vierkamerappartement aan de rand van Zürich en toen ik acht jaar oud was, verhuisden we naar een huis honderd meter verderop, een grijs rijtjeshuis in de vorm van de kubus van Rubik, waaraan in de jaren tachtig iedereen zat te draaien. We hadden een pingpongtafel in de tuin en een grote koelkast in Amerikaanse stijl, die door de vorige eigenaars was achtergela-

ten. Die rook zo lekker als je het vriesvak openmaakte en je hoofd naar binnen stak, langs de bevroren erwten, heel diep naar binnen. Nog beter kan ik me de geur van het benzinstation herinneren, waar we soms 's avonds halt hielden op de terugweg van vrienden van mijn ouders, bij wie we elke zondag op bezoek gingen. We zaten met zijn drieën dicht op elkaar op de achterbank, mijn twee broers en ik, en ik hoopte altijd dat we nog moesten tanken. Dan draaide ik het raampje naar beneden en haalde met gesloten ogen adem door mijn neus. De benzine en de koele lucht en wij allemaal samen in de auto op weg naar huis; zo geborgen heb ik me nooit meer gevoeld. En als we dan aankwamen, deed ik alsof ik sliep, zodat mijn vader me naar mijn kamer zou dragen. Zijn overhemd rook naar wijn en sigaretten en zomer, dat waren mijn kinderjaren.

Zoals walvissen rustige wateren opzoeken om te baren, hebben ook mijn ouders zich losgemaakt van de wereld en zijn hier neergestreken. Maar in tegenstelling tot walvissen, die zich vervolgens weer naar de diepten van de oceaan laten lokken, zijn mijn ouders aan de stadsrand gestrand.

Misschien verstopten ze zich voor hun verleden. Voor hun herinneringen aan Hongarije, aan de oorlog, aan vluchten en onderduiken. Misschien wilden ze gewoon opnieuw beginnen op deze onbevleete plek, niet meer terugdenken, wilden ze van deze dode uithoek hun thuis maken. En bijna was het hun gelukt.

Zwitserland is een geschikt land om helemaal opnieuw te beginnen en de last van het verleden af te schudden, want niets herinnert in dit land aan Hitler of Stalin. De

beide totalitaire systemen van de afgelopen eeuw, nationaalsocialisme, communisme, concentratiekampen, de goelag, zijn hier slechts hoofdstukken in de geschiedenisboeken op school. Er zijn hier amper monumenten voor de slachtoffers van de oorlog, amper families, op die van immigranten na, wier geschiedenis met die gruwelen is verweven. De vraag 'zeg eens, opa, wat hebt u eigenlijk in de oorlog gedaan?' bestaat hier niet. Er is niemand gedeporteerd of vergast, er hoeft niets te worden 'verwerkt', er komt niets 'naar boven', zoals de kranten altijd schrijven als ze het over andere landen hebben. Er bestaat geen collectief falen, er zijn geen crises, behalve die van de banken. Zwitserland kent alleen jaren van welvaart, veiligheid en zorgeloosheid, vooral tijdens mijn jeugd in het begin van de jaren negentig, toen het kleurenpalet nog vrolijker werd en de stadsrandbewoners in het weekend hun kinderen mee uit fietsen namen rond een of ander meer, en dat 'biken' noemden. Zoveel idylle zou toch aanstekelijk moeten werken, zoveel onbekommerdheid zou toch haar weerslag moeten hebben op het familiegeluk, zou je denken. Maar niet bij iedereen.

Mijn vader noch mijn moeder voelden zich werkelijk thuis in Zwitserland, dat meest gewatteerde van alle Europese landen. Ze leerden weliswaar skiën en Zwitsers-Duits spreken, kochten een elektrisch tosti-ijzer toen iedereen zo'n ding aanschafte, aten net als iedereen in de winter raclette en goten gesmolten kaas over hun aardappelen, misschien met iets meer paprikapoeder dan de meeste anderen. Maar in werkelijkheid namen ze alleen deel aan het

leven in dit land als het niet anders kon. Ze groetten hun burens, maar bereikten toch liever ongezien hun auto. Heilmelijk glimlachten ze om Zwitserland en de Zwitsers, in elk geval had ik vroeger die indruk. Van incidentele xenofobe opmerkingen van andere bewoners, dat we zo'n grappige achternaam hadden, dat we voor buitenlanders heel behoorlijk Duits spraken, dat onze roestige auto hier niet paste, trokken ze zich niets aan, want ze wisten dat ze hier toch nooit wortel zouden schieten. Zwitserland werd voor hen nooit meer dan een speelland, het leven geen echt leven, in elk geval zonder ups en downs, zonder geluk en leed. Want wie niet minstens een paar familieleden in de oorlog had verloren, wie nooit had meegemaakt hoe een vreemde bezettingsmacht, of het nu Duitsers of Russen waren, alles omverwierp, kon niet over zichzelf beweren dat hij werkelijk iets van het leven begreep. De pasmunt was leed; geluk en idylle telden niet. Het verleden was altijd belangrijker dan de toekomst, het oude altijd beter dan het moderne.

En zo zullen ze waarschijnlijk ieder op hun eigen wijze gedroomd hebben van een ander leven, daar in dat kleine huis aan de rand van Zürich, in die wijk zonder verleden, waaruit mijn vader spoedig zou vertrekken. Twee jaar na de val van het IJzeren Gordijn pakte hij zijn spullen en reed naar Boedapest. Ook mijn moeder verliet Zwitserland en maakte later nooit de indruk alsof ze iets miste, wat ik haar niet kwalijk nam. Plotseling waren ze allebei verdwenen, maar het gevoel in het verkeerde land te wonen lieten ze bij me achter.

Ik bleef, waarschijnlijk uit gemakzucht, ging studeren omdat iedereen dat deed en werd journalist. Al snel schreef ik over gewapende kinderbendes in Liverpool, sliep in de trailer van een kopstuk van de Ku Klux Klan in Texas, liep dagenlang rond in een voorstad van Zürich voor een reportage over de groepsverkrachting van een dertienjarig meisje en zat op de bank van die Nederlandse zaaddonor in het gezelschap van een lesbisch stel met een kinderbens. Ik zag hoe hij hun een potje overhandigde en een spuit waarmee een van de vrouwen zich moest insemineren. ‘Nou, ik ga nog even naar de winkel,’ riep hij en stond al op de drempel: ‘Willen jullie ook wat? Cola? Chips?’ waarop zij verbijsterd het hoofd schudden. Cola? Ze wilden toch een kind?

Hongarije was weliswaar het land van mijn ouders, maar wat had dat met mij te maken? Ik was begin dertig en net verliefd. De Tweede Wereldoorlog, een oorlogsmisdaad tegen 180 joden, niets stond verder van me vandaan. We hadden onze handen vol aan onze eigen problemen, vond ik, migratie, richtingloosheid, globalisering, over dat soort zaken schreef ik: te veel consumptie, te veel porno, te veel mogelijkheden.

Maar nadat ik met mijn familieverleden was geconfronteerd op die ochtend dat ik mijn oudtante Margit in dat krantenartikel had herkend, begon ik onderzoek te doen en te schrijven aan familieleden in Wenen, Boedapest en München. ‘Hallo,’ zo begon ik, ‘wij kennen elkaar niet persoonlijk, maar we zijn in de verte familie. Hebben jullie gelezen wat er gebeurd zou zijn? Weten jullie iets?’ Ik wist docu-

menten op te duikelen over tante Margit en haar man Ivan, de broer van mijn grootvader, las boeken over de Thyssens, over de geschiedenis van Hongarije, bracht lange dagen door in archieven in Berlijn en Bern, Boedapest en Graz, en sprak steeds weer met mijn vader. Tante Margit was er de oorzaak van dat ik de geschiedenis in ben gedoken, door haar ben ik voor het eerst in mijn leven de confrontatie met mijn afkomst aangegaan.

Een massamoord op 180 joden heeft me nader tot mijn familie gebracht.

Op een zondag in het voorjaar van 2009 reisde ik voor de eerste keer naar Rechnitz om te onderzoeken wat mijn oudtante werkelijk met die misdaad te maken heeft gehad. Ik kwam vroeg in de ochtend met de nachttrein uit Zürich in Wenen aan, huurde een auto en reed langs bossen en wijngaarden; de druiven aan de wijnranken waren nog klein en hard. Rechnitz is geen mooi plaatsje, niet veel meer dan een hoofdstraat waaraan links en rechts lage huizen staan met smalle ramen en ondoorzichtige vitrage. Er is geen centrum, geen marktplein, en het kasteel, dat de schatrijke Duitse ondernemer en kunstverzamelaar Heinrich Thyssen aan zijn dochter Margit, onze tante Margit, had nagelaten, staat niet meer overeind. De Russen hebben het in 1945 bij hun inval platgebombardeed, waarna de inwoners alle meubels, schilderijen en tapijten hebben meegenomen.

Elk jaar organiseert de Refugius-vereniging een herdenkingsbijeenkomst ter nagedachtenis aan de vermoorde joden. Bij de Kreuzstadl aan het begin van het stadje, de vermoedelijke plaats van het misdrijf en tegenwoordig een oorlogsmonument, wordt dan gezongen en gebeden. Deze misdaad mag niet vergeten worden, was ook dat jaar de boodschap van de toespraken. Ik stond een beetje terzij-

de, kende immers niemand, en keek om me heen. De zon scheen, de paardenbloemen bloeiden, het enkelhoge gras was nog een beetje vochtig. Ergens onder dat gras bevinden zich 180 schedels, het massagraf is ondanks jarenlang zoeken tot op heden niet gevonden.

In de nacht van 24 op 25 maart 1945 schijnt de maan helder. In het kasteel van Margit Batthyány-Thyssen in Rechnitz in het Burgenland, vlak bij de Oostenrijks-Hongaarse grens, wordt een *Gefolgschaftsfest* gegeven. Leden van de Gestapo en plaatselijke nazikopstukken als *ss-Hauptscharführer* Franz Podezin, Josef Muralter en Joachim Oldenburg vermaken zich met jongens van de Hitlerjugend en personeel van het kasteel en drinken sekt. Voor de nationaalsocialisten is de oorlog verloren, de Russen staan al aan de Donau, maar dat mag de pret niet drukken. Het is acht uur 's avonds. Op datzelfde moment staan er op het station van Rechnitz ongeveer tweehonderd Joodse dwangarbeiders uit Hongarije, die zijn ingezet bij de bouw van de *Südostrwall*, een gigantische verdedigingslinie die van Polen via Slowakije en Hongarije naar Triëst moet gaan reiken om het oprukkende Rode Leger tegen te houden. Om halftien laadt transportondernemer Franz Ostermann een deel van de joden in zijn vrachtwagen en draagt ze na een korte rit over aan vier mannen van de *Sturmabteilung*, de SA, die de gevangenen een schop in de hand duwen en bevelen een L-vormige kuil te graven.

De Hongaarse joden beginnen te graven, ze zijn moe en zwak, de bodem is hard; in het kasteel van tante Margit wordt gedronken en gedanst. Later die avond wordt ss-Hauptscharführer Franz Podezin gebeld. Omdat er in de feestzaal te veel lawaai is, gaat hij naar een ander vertrek. Het gesprek duurt nog geen twee minuten. Podezin zegt: 'Ja, ja!' en besluit met de woorden: 'Verdomde smeerlapperij!' Hij geeft Hildegard Stadler, de leidster van de plaatselijke afdeling van de *Bund Deutscher Mädel*, opdracht tien tot dertien feestgangers naar een ander vertrek te brengen. 'De joden van het station,' zo deelt hij hun mee, 'zijn besmet met vlektyfus en moeten worden doodgeschoten.' Niemand maakt bezwaar. Wapenmeester Karl Muhr deelt geweren en munitie uit aan de feestgangers. Het is even na elven. Op de binnenplaats van het kasteel staan drie auto's klaar. In de auto's is geen plaats voor iedereen. Sommigen vertrekken te voet. Het is immers niet ver.

Ik belde mijn vader. 'Jij wist,' zei ik tegen hem, 'dat tante Margit er die nacht bij was en je wist ook van het bloedbad.'

'Ja.'

'Maar je hebt je nooit afgevraagd of ze er misschien bij betrokken was?'

'Is dit een verhoor?'

'Het is maar een vraag.'

'Ik heb nooit gedacht dat er een verband zou kunnen bestaan tussen het feest en de moordpartij, zoals sinds kort

in de kranten wordt beweerd. Wacht even.’ Hij hoestte. Ik hoorde hoe hij een sigaret uit het doosje haalde.

‘Je rookt te veel.’

‘Hoe gaat het met het kleintje?’

‘Ze krijgt haar derde tandje en ze kruipt al. Waarom heb je het met Margit nooit over de oorlog gehad?’

‘Wat had ik dan moeten vragen? Nog een glaasje wijn, tante Margit? En trouwens, hebt u joden doodgeschoten?’

‘Ja.’

‘Doe niet zo naïef. Het waren beleefdheidsbezoekjes. We spraken over het weer, en zij gaf dan af op familieleden. “In de kiem verrot,” zei ze altijd als ze het over de Thyssens en de Batthyány’s had, die volgens haar allemaal van lotje getikt waren. “In de kiem verrot” was haar lievelingsuitpraak. Weet je nog van haar tong?’

Tussen middernacht en drie uur ’s morgens rijdt transportondernemer Franz Ostermann in totaal zeven keer van het station naar de Kreuzstadl, met in de laadbak van zijn vrachtwagen steeds tussen de twintig en dertig joden, die hij overdraagt aan de SA-mannen. De joden moeten zich uitkleden, hun kleren liggen voor de kuil, naakt knielen ze aan de rand van het L-vormige graf. Podezin staat daar, Oldenburg ook, beiden zijn fanatieke nazi’s. Ze schieten de joden door hun nek. Josef Muralter, NSDAP-lid, schreeuwt terwijl hij de trekker overhaalt: ‘Stelletje varkens! Vaderlandverraders! Jullie horen in het vuur!’

De joden zakken in elkaar, vallen in het gat in de aarde en blijven op elkaar gestapeld liggen. Op het kasteel worden nieuwe flessen sekt ontkurkt, iemand speelt op een trekharmonica. Margit is jong en houdt wel van een pleziertje, ze draagt de mooiste kleren van iedereen. Een kelner die Viktor heet ziet dat de gasten die om drie uur 's morgens in de feestzaal terugkeren rood aangelopen gezichten hebben en drukke gebaren maken. ss-Hauptscharführer Podezin, de vermoedelijke aanvoerder, die zojuist nog vrouwen en mannen door het hoofd heeft geschoten, danst nu zeer uitgelaten.

Niet alle joden worden die nacht doodgeschoten. Achttien van hen laat men voorlopig nog in leven. Ze krijgen het bevel de kuil met aarde dicht te gooien. Doodgraverscorvee. Twaalf uur later, op de avond van 25 maart, worden ze in opdracht van Hans-Joachim Oldenburg, Margits geliefde, eveneens om het leven gebracht en in de buurt van het slachthuis op de Hinternpillenacker onder de grond gestopt.

Na de oorlog werden zeven personen aangeklaagd wegens meervoudige moord en mishandeling en wegens misdrijven tegen de menselijkheid: Josef Muralter, Ludwig Groll, Stefan Beigelbeck, Eduard Nicka, Franz Podezin, Hildegard Stadler en Hans-Joachim Oldenburg. Maar in 1946 liep het proces vast nadat de twee hoofdgetuigen waren vermoord. De eerste was Karl Muhr, wapenmeester op het kasteel. Hij had in de nacht van 24 maart de geweren uitgedeeld en de latere daders recht in de ogen gekeken. Een jaar later lag Muhr met een kogel

in zijn hoofd naast zijn dode hond in het bos, en stond zijn huis in brand. De patroonhuls die de politie aantroef en in beslag nam, bleek later verdwenen. De tweede dode was Nikolaus Weiss, een ooggetuige. Hij overleefde het bloedbad en verstopte zich bij een familie in Rechnitz in de schuur. Een jaar later, toen hij onderweg was naar Lockenhaus, werd zijn auto beschoten en raakte in een slip. Weiss was op slag dood.

Na deze beide veemmoorden raakte de bevolking van Rechnitz in de ban van angst voor vergelding. Niemand deed zijn mond nog open. Het zwijgen heeft tot vandaag geduurd. In de zeventig jaar sinds het bloedbad is de plaats een symbool geworden voor de wijze waarop Oostenrijk met zijn nationaalsocialistische verleden is omgegaan. Wie 'Rechnitz' zegt, zegt 'verdringing'.

Op 15 juli 1948 werden Stefan Beigelbeck en Hildegard Stadler vrijgesproken. Ludwig Groll werd tot acht jaar gevangenisstraf veroordeeld, Josef Muralter tot vijf jaar en Eduard Nicka tot drie jaar. Podezin en Oldenburg, de twee hoofddaders, waren voortvluchtig. De politie van Burgenland vermoedde dat ze bij gravin Margit Batthyány-Thyssen in Zwitserland zaten, in een huis ten noorden van Lugano. Op 28 augustus 1948 bracht Interpol Wenen de autoriteiten in Lugano per telegram op de hoogte: 'Het risico bestaat dat de twee naar Zuid-Amerika zullen vertrekken. Verzoek om inhechtenisneming.' De arrestatiebevelen tegen de voortvluchtigen werden op 30 augustus 1948 uitgevaardigd, maar leverden geen resultaat op. In zijn slotwoord schreef dr. Mayer-Maly, de Oostenrijkse openba-

re aanklager die met de opheldering van het misdrijf was belast: 'De ware schuldigen zijn nog niet gevonden.'

Eind augustus reed ik voor de tweede keer naar Rechnitz; de druiven waren nu rood, de bomen droegen hun volle zomertooi. Ik ging op bezoek bij Annemarie Vitzthum, negentachtig jaar en waarschijnlijk de oudste nog levende aanwezige op Margits feest. 'Ik had me speciaal opgedoft,' herinnerde ze zich. 'We zaten om ronde tafels in de kleine zaal op de benedenverdieping, met het grafelijke paar in het midden. Gravin Margit leek wel een prinses, zulke schitterende kleren had ze aan.'

Voortdurend waren er mannen in uniform binnengekomen en weer gegaan, maar ze kon zich hun namen niet meer herinneren. 'Het was een hele drukte.' Datzelfde had ze in 1947 ook al tegen de openbare aanklager gezegd toen ze verhoord was. 'Iedereen dronk wijn, iedereen danste; ik kende dat helemaal niet, ik was maar een eenvoudig meisje, de telefoniste.' Om middernacht was ze door een soldaat naar huis gebracht en tot dat tijdstip had de gravin het kasteel volgens haar niet verlaten. Dat van die joden, zei mevrouw Vitzthum, terwijl we van haar zelfgemaakte kruimelgebak aten, had ze pas later gehoord, verschrikkelijk had ze het gevonden.

Aansluitend bezocht ik Klaus Gmeiner. Hij was tante Margits houtvester en de laatste die haar levend had gezien. Margit bezat duizend hectare land in Rechnitz en elk

jaar kwam ze er terug om te jagen. ‘Ze was een uitstekend schutter, had ook veel in Afrika gejaagd. Ze was altijd dolblij als ze iets geschoten had, een moeflon of een ree, nooit zag ik haar gelukkiger.’ In al die jaren was er niet één keer over de nazitijd gesproken, beweerde Gmeiner, die zoals velen in Rechnitz geen kwaad woord over Margit wilde horen. Hij wist heel zeker dat ze met het misdrijf niets te maken had gehad.

‘We waren op sluipjacht,’ vertelde hij over de avond voor haar dood. ‘Met een zuiver bladschot raakte ze een moeflon.’ Twintig, misschien dertig waggelende passen had het dier nog in haar richting gezet, hij wist het nog precies, waarna het in elkaar was gezakt. Hij wist nog dat ze zich die avond beklagde had over de vele mensen die bij haar om geld kwamen bedelen. ‘Dat waren haar laatste woorden.’ De volgende ochtend verscheen ze niet meer aan het ontbijt.

‘Hoe was het in Rechnitz? Heb je iets ontdekt?’ vroeg mijn vader me aan de telefoon. Hij klonk moe; enkele weken eerder had er plotseling een kleine hond voor de deur van zijn vakantiehuisje aan het Balatonmeer gestaan, een bastaard, die niet meer van zijn zijde week.

‘Hoe is het met dat mormel?’

‘Vermoeiend.’

‘Maar je bent wel dol op hem, of niet?’

‘Vertel eens over Rechnitz.’

‘De mensen in het dorp zeiden “meneer de graaf” tegen me, sommigen maakten zelfs bijna een reverence.’

‘Verschrikkelijk, dat gedoe.’

‘Sommige getuigen beweren dat Margits man Ivan ook op het feest was.’

‘Binnen de familie is altijd gezegd dat hij die avond in Hongarije was.’

‘Iedereen vertelt het verhaal op een andere manier: de familie wil er liever niets van weten en heeft nooit navraag gedaan naar Margits rol, de media willen vette koppen over een bloeddorstige gravin en de inwoners van Rechnitz willen alles onder het tapijt vegen. Voor hen is tante Margit een heilige.’

‘En wat wil jij?’

Aan het begin van mijn naspeuringen wilde ik weten wat er werkelijk gebeurd was. Ik zocht in archieven, schreef brieven, las de stukken van het Rechnitz-proces, wist Margits dossier bij de Zwitserse staatsveiligheidsdienst boven water te krijgen en vroeg me af wie in onze familie iets van het misdrijf wist en waarom niemand erover sprak. Hoe vaak had ik niet meegemaakt dat mijn grootouders gesprekken voerden over lang geleden overleden tantes, over de grillen van een of andere oom, over de vroegere glans van Hongarije, toen de mensen nog manieren hadden en goede smaak. Waarom werd er met geen woord over Rechnitz gesproken? Waarom werd dat graf nooit genoemd? Ik dacht dat ik misschien op een aanwijzing zou stuiten over de plaats waar de 180 lijken begraven liggen. Misschien doet iemand tegen jou wel zijn mond open, dacht ik, omdat je immers tot de familie behoort.

Maar toen had ik op een winteravond een toevallige ontmoeting die veel bij me losmaakte. Ik was met vrienden op stap in de stad en in een restaurant liepen we een kennis tegen het lijf die daar aan een tafeltje zat met de Duitse schrijver Maxim Biller. Wij gingen bij hen zitten en het gesprek kwam op een gegeven moment op tante Margit. Biller had van haar gehoord, wat me verbaasde, en hij was

de eerste die de vraag stelde: ‘En wat heeft dat met jou te maken?’

De nazigravin, zoals ze tot nu toe in de kranten wordt genoemd, en ik?

Op zo’n vraag had ik niet gerekend. Ik had die tot dusver zelf nooit gesteld omdat hij zo absurd klonk. ‘Strikt genomen,’ antwoordde ik Biller verlegen, ‘zijn we niet eens familie.’ Margit was immers aangetrouwd, een Thyssen. ‘Dus wat dat met mij te maken heeft?’ herhaalde ik om tijd te winnen – ‘niets, waarom ook, het is toch ook al zo lang geleden.’

Als hij me nu dezelfde vraag opnieuw zou stellen, zou ik iets anders antwoorden, want intussen ben ik er anders tegenaan gaan kijken. Boven water proberen te krijgen wat er nu werkelijk gebeurd was, stond steeds minder centraal, ik was niet meer de buitenstaander, de journalist die aantekeningen maakte, feiten vergaarde en anderen ondervroeg. Het ging nu alleen nog om mezelf.

Ik las over verenigingen van oorlogskleinkinderen, over mensen van mijn leeftijd die zich vanwege gebeurtenissen die zeventig jaar achter ons liggen ontworteld voelen, richtingloos, alsof ze in een vacuüm geboren zijn. ‘Ze hebben de onverwerkte emoties van hun ouders geërfd,’ las ik, ‘en proberen zich nu te bevrijden van de ketenen van het verleden.’ Velen zouden zich schuldig voelen omdat het hun niet was gelukt de pijn en verwarring bij hun ouders te verzachten. Ik las over extreme hardheid tegen zichzelf, over het ensceneren van volmaakte werelden om een gevoel van onvolkomenheid te compenseren. Iemand

schreef: 'Ik wil eindelijk in mijn leven aankomen.' En iemand anders vroeg: 'Wat voor mensen zijn wij geworden doordat onze ouders zwegen, altijd maar zwegen?' Ik herkende mij in die gedachten, hoewel ik niet tot een lotgenotengemeenschap wilde behoren. Ik ben geen type voor zelfhulpgroepen.

'Elke generatie heeft haar eigen opgaven,' stond op een website die aan dit thema is gewijd. 'De generatie van onze ouders stroopte de mouwen op om buiten het puin te ruimen. Het opruimen van de innerlijke puinhopen – dat is de taak van de kleinkinderen.' Is dat zo? Was dat niet een beetje te simpel? Dat trauma's werden doorgegeven, in het bijzonder van de grootouders op de kleinkinderen, had ik al gelezen, maar echt geloven wilde ik het niet. Alsof de bommenregen die mijn vader als kind meemaakte een excuus was voor de neerslachtigheid die mij nu soms plaagde. Alsof de tien jaar die mijn grootvader in Siberië in de goelag heeft doorgebracht een reden was voor mijn eigenaardigheden. En toch was er een verband, of beeldde ik mij dat alleen maar in?

Voelde ik me niet altijd schuldig omdat het in Zwitserland zo goed met me ging? Heb ik niet nu en dan stiekem naar een klein oorlogje verlangd? Of in elk geval naar een crisis? En hoe vaak heb ik als journalist niet over migranten geschreven? Ik ben met een familie meegereisd die uit Irak vluchtte, heb meerdere dagen met Afrikanen in de kassen van Zuid-Spanje doorgebracht en met vluchtelingen uit Bangladesh in oude Atheense pakhuizen gekampeerd. Waar kwam die interesse voor mensen op de vlucht van-

daan? Hoe kwam het dat ik door hun leed werd aangetrokken?

Je bent toch opgegroeid in Zürich, riep ik mezelf toe, ver van pantsermortieren en bomkraters, wat is er toch aan de hand? Je droogde op school planten, dotterbloemen, sleedoorn, het herbarium was de trots van je leraar. En dan die backhand, september 1988, in de derde set, uit nood éénhandig geslagen, game, set en match, de sokken rood van het gravel, dat is toch jouw leven, is dat niet genoeg? Nee, en dat is het ook nooit geweest, er was altijd iets wat ontbrak. Die onbezorgde wereld die me omringde, even stralend wit als de poloshirts die ik droeg, waarvan ik halverwege de jaren tachtig de kraag omhoogzette, die wereld is nooit de mijne geweest. En dus kreeg ik naarmate ik er langer over nadacht, steeds sterker het gevoel dat die woorden klopten: ik ben een oorlogskleinkind. Mijn vader heeft de oorlog in een kelder doorgebracht, mijn grootvader werd door de Russen naar Siberië gedeporteerd, mijn grootmoeder verloor haar tweede zoon en mijn oudtante moest zich verantwoorden voor de moord op 180 joden. Ze waren dader en slachtoffer, vervolgers en vervolgd, werden eerst gevierd en daarna verguisd: bastaarden van de recente geschiedenis. Uiteindelijk gingen ze steeds sterker gebukt onder het leven, verloren ze eerst hun zelfrespect en daarna hun stem. We waren een familie van mollen, schreef mijn grootmoeder Maritta in haar dagboek: we trokken ons terug, geloofden nergens meer in en raakten in onszelf gekeerd, ons hoofd gebogen, doken steeds weg.

En hoe zat het met mij?

Ik dacht terug aan mijn laatste bezoeken aan mijn grootmoeder in Boedapest. Het moet in 2006 zijn geweest en van Rechnitz wist ik destijds nog niets. Mijn grootmoeder was de laatste jaren van haar leven op een bijna bezeten manier bezig met het idee haar levensverhaal op te schrijven. De eerste maanden probeerde ze het nog op een typemachine, een model met een kleurenlint uit de jaren zeventig, maar al snel werd het typen haar te vermoeiend, dus schreef ze met de hand verder, in een handschrift dat stamde uit een tijd dat er buiten nog koetsen rondreden.

‘Schiet u al op met uw memoires?’ vroeg ik haar, en meteen stond ze op en liep naar de keuken die zich aan het eind van de lange gang bevond, om thee te zetten. Ik hoorde hoe ze de bestekbak doorwoelde, op zoek naar een lepel-tje. ‘Hebt u al hoofdstukken klaar?’ riep ik haar na, zonder een antwoord af te wachten. Niet dat ik toen zo vreselijk benieuwd was naar haar aantekeningen, ik vroeg het uit beleefdheid, we hadden niet veel andere raakvlakken. Ik probeerde alleen de sprakeloosheid te overbruggen waardoor we elke keer dat we elkaar zagen werden bevangen.

Ze haalde melk uit de koelkast en schonk er wat van in een kopje, waarbij ze wat gemorst moet hebben. ‘Nem jó,’ riep ze, niet goed. Ik hoorde hoe ze uit ergernis met haar

platte hand tegen haar bovenbeen sloeg, hoe ze melk van de vloer wiste, de spons uitwong – de ketel floot. Op de lage boekenkasten stonden foto's van familieleden van wie ik de namen nooit kon onthouden. Ik moest elke keer bukken om ze te bekijken, mijn rug krommen zodat ik een buiging voor hen maakte. Wie weet, misschien was dat ook wel de bedoeling. Aan de muren hingen vergeelde gravures met de contouren van Hongarije zoals het er voor de Eerste Wereldoorlog uitzag, het wereldrijk van weleer. Zolang ik me kon herinneren spraken mijn vader en mijn grootmoeder over niets anders, en ik knikte dan beleefd, maar had er nooit belangstelling voor. En als ik toch een keer vragen stelde, over hoe het vroeger geweest was, tijdens de jacht bijvoorbeeld, of waarom de Hongaren zo antisemitisch waren, zoals iedereen de laatste jaren beweerde, dan kreeg ik altijd hetzelfde antwoord: 'Nem érted', dat begrijp je niet. Met dat zinnetje ben ik opgegroeid, nog steeds word ik erdoor achtervolgd.

'Dat begrijp je niet,' hoor ik ook de dode mannen in de fotolijstjes roepen, die ik gebukt passeer.

'Maar ik heb er toch over gelezen. Wat willen jullie dan nog meer?' roep ik terug.

'Allemaal waardeloos,' antwoorden ze. 'Vergeet het,' roepen ze in koor.

'Ik...'

'Heb jij ooit geleden?'

'Geleden?'

'Weet je wat roodwild is?'

'Roodwild?'

‘Heb jij ooit je huis verloren, je geboortegrond, je vaderland?’

‘Maar...’

‘Geen gemaar,’ onderbreken ze me op de toon van een Oostenrijks-Hongaarse officier. ‘Je begrijpt er nu eenmaal niets van.’

‘Waar hadden we het ook weer over?’ vroeg mijn grootmoeder. Ze was met de thee uit de keuken teruggekeerd; een dienblad, twee witte kopjes met een gekruld oor, een suikerpot met een licht beschadigde rand en een melkkannetje. Ik had haar niet opgemerkt, hield mijn neus tegen het koude raam in de woonkamer, zag de ingang van de burcht, Hongaarse vlaggen in de wind en een violist in barokkostuum met pruik, die elke keer een buiging maakte als een toerist een paar forint in zijn bakje wierp.

‘Ik vroeg u of er al iets te lezen is van uw levensherinneringen,’ antwoordde ik en keek haar aan. Ze lachte mijn vraag weg.

‘Hoe was je reis?’ vroeg ze.

Drie dagen duurden deze bezoeken. We zaten op de blauwe bank in haar te warm gestookte woonkamer en de tijd wilde maar niet voorbijgaan. We brachten de uren door met het op gang houden van het stroompje van ons gesprek, tot de laatste avondmaaltijd. ‘Nou, dit is een prima soepje,’ zei ik en klonk als een gepensioneerde op de Oostenrijkse televisie. ‘Ja, die heb ik ook zelf bereid,’ antwoordde zij. Een uitspraak die even slecht bij haar paste als de mijne bij mij, alsof we oma en kleinzoon speelden. Hadden ook onze wandelingen de dagen ervoor, het kas-

tanjes zoeken, niet iets toneelmatig, waarbij we heel voorzichtig van het ene thema op het andere oversprongen en elk onderwerp slechts heel licht beroerden, alsof we door een mijnenveld liepen?

Bij het afscheid kneep ze altijd iets langer in mijn arm. ‘Nagyon szeretlek,’ fluisterde ze me in het oor, ik houd veel van je, waarop ik haar, al even samenzweerderig, bij haar knokige schouders pakte. Deden we soms iets wat verboden was?

De laatste keer dat ik mijn grootmoeder zag, lag ze in een ziekenhuis ergens in de binnenstad van Boedapest, in zo’n reusachtig gebouw met beroete gevel waaraan je aan de buitenkant niet kunt zien of er nu een opera, een gevangenis of een kliniek in is ondergebracht. Ze was mager en maakte een ontredderde indruk in haar bed. Ik ging naar een kiosk om de hoek en kocht yoghurt, Red Bull, koekjes en chocolade voor haar, omdat mijn vader gezegd had dat het eten er slecht was en ze op krachten moest komen. Toen ik terugkwam met al die producten, bont bedrukt met woorden die totaal niet bij haar pasten – energy, power – keek ze me geschrokken aan en schudde haar hoofd. Ze kon niet meer.

Op haar sterfbed smeekte ze mijn vader met zwakke stem haar te beloven dat hij haar aantekeningen zou verbranden. Het was haar laatste wens en hij hield haar hand vast, maar zijn woord hield hij niet. Ze stierf op 1 mei 2009, op een ijskoude ochtend. Ik zat in een café in Zürich en zag hoe meerdere waterkanonnen in stelling werden gebracht, in afwachting van demonstranten, zoals elk jaar op de Dag

van de Arbeid, toen ik een sms-bericht van mijn vader kreeg. Eén regel maar: ze was die nacht overleden. Ik rekende af en liep langs jonge mensen met Palestijnse sjaals die spandoeken bij zich droegen en de dood van de banken eisten, langs Koerdische activisten, Tibetanen, feministen en joelende jongeren in hoody's, opende mijn voordeur en tilde mijn dochter uit de wieg, die toen drie maanden oud was. 'Je overgrootmoeder is dood,' fluisterde ik. Ze hield in haar slaap haar vuistjes voor haar ogen en op het moment dat ik ze uitsprak, had ik al spijt van mijn woorden.

In plaats van haar dagboek te vernietigen, borg mijn vader haar aantekeningen op in een mosgroene map en stopte die met een aantal brieven en briefjes die hij in een van de onderste laden van haar secretaire had gevonden in een boodschappentas die hij bij zich thuis in een kast zette. Hij las er geen regel van. Geen woord. Hij wist dat hij geen gehoor had gegeven aan haar laatste wens en wilde er niet te lang over nadenken. Toen hij me de tas twee jaar na haar dood overhandigde, zei hij niet veel. We zaten aan een hoektafeltje bij Da Lello, zijn lievelingsitaliaan aan de Márványutca in Boedapest, toen hij me zwijgend overhandigde wat er van zijn moeder was overgebleven.

DAGBOEKEN I

Maritta

Al de hele dag heerste er nervositeit. Goga, Sophie en alle andere dienstbodes en kamermeisjes holden door de gangen met steeds weer verse doeken, gekookt water, fruit. De honden jankten. Niemand nam het woord 'geboorte' in de mond, iedereen gebruikte het veel voornamere Franse 'l'événement', dat hier zo misplaatst klonk, in Sárosd, dit door een moeras omgeven Hongaarse dorp aan de uiterste rand van West-Europa, waar niets was, behalve een paar boeren die met ezels hun akkers bewerkten, zigeunermeisjes die altijd zwanger waren en wier kinderen soms in de winter doodvroren, en een kasteel met dikke gele muren, met torentjes en erkers, waar mijn ouders en mijn oudere zus woonden. Ook Peti en Zoli, de oude koetsier en de zadelmaker met zijn stijve linkerbeen, hadden het over 'levenma', ze spraken het uit met een zware a, zoals ze bij de jacht 'tiro!' riepen en 'obak!' in plaats van 'tire haut!' en 'au bas!'.

Ze haalden de oude pantsermortier tevoorschijn die na de Eerste Wereldoorlog in de heuvels tussen de wijngaarden was achtergelaten, bonden de paarden ervoor en sleepen hem de met grind bestrooide binnenhof op, waar hij diepe voren achterliet. Op deze zwoele dag, 31 juni 1922,

moest er zo hard worden geknald dat de onweerswolken erdoor verdwenen.

's Avonds om half acht was het zover. Vijf oorverdovende schoten de hemel in. Zo kwam ik ter wereld, in het fijnste batist.

Agnes

Ik heet Agnes, maar ze noemen me Agi. Ik ben in 1924 geboren in Sárosd, een dorpje in Hongarije, waar niet meer dan zes Joodse families woonden. De onze was er een van. Ik had een twee jaar jonger broertje dat Sándor heette, mijn vader heette Imre, mijn moeder Gitta. We waren wat je een normale familie noemt. Middenklasse zou men tegenwoordig zeggen, niet rijk maar ook niet arm. We hadden een Duits kindermisje, zodat ik een beetje Duits sprak. De lagere school heb ik nog in het dorp bezocht, daarna stuurden mijn ouders me naar een internaat in Boedapest, waar ik me eenzaam voelde, elke dag moest huilen en mijn oude leven miste. Maar heel geleidelijk, zo na een jaar, begon ik aan de kostschool te wennen en toen ik veertien werd, hebben mijn ouders bij een gezin een kamer voor me gehuurd.

Mijn broer Sándor woonde ook in Boedapest, maar we zagen elkaar weinig. 's Morgens gingen we naar school, 's middags moesten we studeren of werken. Naast mijn school was ik ook in de leer bij de bekende banketbakkerij Ruszwurm, in de Burchtwijk. Mijn ouders vreesden dat we zware tijden tegemoet zouden gaan en dat het goed voor me zou zijn ook een echt vak te leren. In het ergste geval, zo meenden ze, kon ik altijd nog naar Australië emigreren,

want daar woonde een nicht van ons. Maar ik wilde daar allemaal niets van weten.

Wat kon mij nu gebeuren?

Maritta

Toen mijn vader me zag, knikte hij en glimlachte, schudde handen, keek kort de kamer in naar het bed, zag de bloedvlekken en zijn vrouw, die door ziekenzusters werd verzorgd, keek naar de muur waar een oude gravure hing, Jezus aan het kruis, met schouderlang haar en een lijdende blik. Ik zou het niet meteen een teleurstelling willen noemen, maar een groot succes was ik ook niet.

Ik heb nooit een verwijt gehoord, maar toch was het duidelijk: mijn ouders hadden geen hartstochtelijker wens dan een jongetje. Een erfgenaam. Als vrouw was je in 1922 in Hongarije niets waard, en of dat tegenwoordig anders is durf ik te betwijfelen. Maar natuurlijk viel me wel een bevoorrecht leven ten deel. Ik dronk de melk van een speciaal voor mij uitgezochte koe, had in tegenstelling tot de andere dorpskinderen schoenen voor de koude wintermaanden, droeg in de zomer witte jurken met ruches, we hadden een kamermeisje, koks en een leraar Frans die Louis heette en me goede manieren bijbracht.

Maar bevoorrecht is nog niet verwend, dat mag niet worden verwisseld. Niet zoals tegenwoordig, nu welgestelde ouders elke wens van hun kinderen vervullen, hoe buitennisig ook. Wij mochten niets wensen, wij mochten niet klagen, geen gezeur, klonk het steeds, dat was een van de belangrijkste geboden: je beheersen.

De kinderkamer van mijn zus en mij was zeer spartaans ingericht, amper speelgoed, amper verwarmd, snoep was er slechts bij hoge uitzondering. Contant geld bleef tot ver in mijn jeugd vrijwel onbekend voor me, het had iets verbodens, zelfs iets ordinairs. Belangrijker was het strakke dagprogramma, dat strikt moest worden gevolgd: eten, bidden, lezen. Dat we een bevoorrecht leven leidden, betekende dat er ook veel van ons werd verwacht. We mochten ons vooral niet op de borst slaan, ook dat was een gebod. Altijd bescheiden blijven. Nooit mocht je zeggen dat je ergens bijzonder goed in was.

Twee jaar voor ik ter wereld kwam, op 4 juni 1920, had Hongarije het Vredesverdrag van Trianon ondertekend. Dit geldt ook nu nog als de grootste tragedie uit de geschiedenis van het land. Hongarije verloor meer dan twee derde van zijn voormalige grondgebied. Na de Eerste Wereldoorlog verdeelden de geallieerden een groot deel van het land onder de buurstaten: Roemenië kreeg Zevenbergen, aan Tsjecho-Slowakije moest een gebied van 63.000 vierkante kilometer worden afgestaan, het nieuwe Koninkrijk der Serviërs, Kroaten en Slovenen kreeg de Vojvodina en Oostenrijk kreeg het Burgenland. Het ooit zo machtige Hongarije werd een dwergstaat. Trianon zond een schokgolf door het hele land. Vrienden en bekenden herinneren zich die zwarte dag ook nu nog. Ze beschrijven hun pijn alsof ze op die dag in de buurt van Parijs, waar het verdrag werd ondertekend, armen en benen hebben verloren.

Nog in de jaren dertig begon elke schooldag met een gebed voor het herstel van Groot-Hongarije: 'Ik geloof in één

God, ik geloof in één vaderland, ik geloof in de oneindige goddelijke waarheid, ik geloof in de wederopstanding van Hongarije.'

Ik kan me de woede die we allemaal met ons meedrogen nog goed herinneren. Het hele land weende, maar gaf geen kik. De verminking van ons vaderland heeft mij en mijn landgenoten tot fanatieke Hongaren opgevoed: we waren bezeten van vrijheid, bedroefd en diep in ons hart weerspanning.

Net als veel andere families hadden ook wij een kleine gedenkplaat op ons huis, waarop een kaart stond afgebeeld. Op de achtergrond zag je de contouren van het oude koninkrijk, van Krakau tot Triëst, van Zuid-Tirol tot Belgrado, en in het midden, als een open wond, die territoriale misgeboorte die ervan was overgebleven. 'Kan dit zo blijven?' stond eronder geschreven. En daaronder het antwoord: 'Nem! Nem! Soha!' Nee! Nee! Nooit!

Terwijl in de jaren tussen de oorlogen in grote delen van Europa democratische structuren tot ontwikkeling kwamen, bleef Hongarije achter. Een half feodale standenstaat, wat betekende dat de maatschappij was georganiseerd in klassen die elk hun eigen opgave te vervullen hadden. Afgezien van een intellectuele, culturele en wetenschappelijke elite in Boedapest, die overwegend Joods was, bestond de Hongaarse maatschappij uit de landadel, waartoe mijn familie behoorde, en honderdduizenden landarbeiders.

Het was de tijd van admiraal Miklós Horthy, die als regent over het Hongaarse rijk heerste. Horthy was bij zijn ambtsaanvaarding gezeten op een schimmel, net als ooit

onze legendarische vorst Árpád. Tegenwoordig strijden historici over de vraag hoe antisemitisch Horthy was, omdat hij het joden bemoeilijkte te gaan studeren, nog voordat in Duitsland rassenwetten werden ingevoerd. Hij streed lange tijd zij aan zij met Hitler en keerde zich pas in de tweede helft van 1944 tegen hem. Voor hem pleit dat hij aan het eind heeft geprobeerd de deportatietreinen naar Auschwitz tegen te houden. Eén trein bleef op bevel van Horthy aan de grens staan en keerde zelfs terug, maar tegenover Eichmann, die destijds in Boedapest woonde, stond hij machteloos; redden kon hij de joden niet meer. Het enige wat ik over Horthy kan zeggen is dat ik hem voor zijn vierentwintigjarige regentschap respect en dank verschuldigd ben. In die periode beleefde ik mijn heerlijke kinderjaren en mijn onschuldige jeugd. De generatie van mijn ouders was tot in het diepst van hun ziel feodaal. Men moet zich het toenmalige leven op het platteland voorstellen zoals in die films over katoenplantages in de zuidelijke staten van Amerika: ook daar stonden de grondbezitters aan de ene kant en hun slaven aan de andere. Wie geluk had vond werk bij een fatsoenlijke familie. Maar velen hadden pech en werden behandeld als honden. Mijn vader was weliswaar streng voor zijn arbeiders, maar altijd rechtvaardig. Een patriarch. Elke ochtend moesten we met hem aan een lange tafel ontbijten. Hij eiste keurig gekamde haren en een kreukloze blouse. Aan de muren hingen geschilderde portretten van voorvaders, mannen met militaire ordes, vrouwen in gedrapeerde gewaden, boven de deurbogen machtige herten-geweien. Elke dag kregen we een kop moutkoffie, maar wij

kinderen verafschuwden dat slootwater, omdat het zo bitter smaakte. Op mijn schoteltje lagen weliswaar altijd twee suikerklontjes, maar die mocht ik niet in de koffie oplossen, als herinnering dat ik streng moest zijn voor mezelf. Ik moest ze terugdoen in het suikerpotje dat midden op tafel stond en waarop de woorden POUR LES PAUVRES in het deksel stonden gegraveerd. Ik weet niet waar dat potje is gebleven en weet ook niet waar het vandaan kwam, ik weet alleen dat het bij mijn jeugd hoorde als de stokslagen van mijn leraren. Als het potje vol was, zo werd gezegd, zouden de suikerklontjes worden uitgedeeld onder de armen in het dorp, maar ik heb zelf gezien hoe daarmee het zoete brood werd gesuikerd dat gasten in de salon kregen gepresenteerd. Hedendaagse kinderen zouden dit hun ouders voor de voeten werpen, tegen hen zeggen hoe tegenstrijdig ze zich gedroegen, hoe schijnheilig dat allemaal was. Maar wij hielden onze mond.

Het kasteel waar we woonden mocht geen kasteel worden genoemd, want ook dat woord had iets vulgairs. Veel liever had men het over een landgoed. Het huis vormde een U rond een kleine, met grind bestrooide binnenhof, met in het midden een kastanjeboom waar een bank omheen stond. Het huis had minstens dertig kamers en tegen de zuidmuur zat een houten latwerk dat tot onder de vensters reikte en waar klimrozen langs groeiden, rode, gele en witte, de kleuren van de Hongaarse vlag. Het halve jaar hing er een rozengeur in de lucht en als die plotseling was verdwenen, als het in plaats van naar rozen naar moeras rook, naar natte aarde en rot, dan wist je dat het herfst was.

Agnes

Alles verliep zoals altijd, tot die negentiende maart 1944. Het was een zondag, een vriendin belde me op en vroeg: 'Heb je het al gehoord? De Duitsers hebben Boedapest ingenomen.' Maar geloven kon ik het niet, want op straat was er nergens iets van te merken.

Die zondag at ik 's middags bij een kennis en ik zou later met mijn broer naar de bioscoop gaan, wat zelden voorkwam. We deden niet vaak iets samen, maar juist op die dag had hij gezegd: 'Als je niets anders te doen hebt, zouden we naar de bioscoop kunnen gaan.' We zaten in de zaal, de film was al een tijdje bezig, toen plotseling het licht aanging en iedereen werd verzocht de bioscoop te verlaten. Het speet hun zeer, zo zeiden ze, maar de voorstelling was afgelopen, de Duitsers waren de stad binnengetrokken. Verbluft stonden we op en gingen naar buiten. De weg naar huis voerde voor mij langs een groot gebouw, waar zich het hoofdkantoor van de Pijlkruisers bevond. Ik had het altijd al onaangenaam gevonden daar voorbij te lopen, maar op die dag helemaal. De mannen in hun zwarte hemden die voor het gebouw stonden te praten, boezemden me angst in.

De volgende ochtend zou eigenlijk mijn vader naar Boedapest komen om wat zaken af te handelen, maar ik belde hem op en zei hem dat hij beter thuis kon blijven. Niet dat ik dacht dat de situatie gevaarlijk zou kunnen worden, maar het leek me toch veiliger als hij wegbleef. Misschien zouden de Duitsers de spoorlijn bombarderen, dacht ik, net als in andere delen van Hongarije.

‘Waarom wil je niet dat ik kom?’ vroeg mijn vader. Het nieuws had zich dus nog niet in het dorp verspreid.

‘Omdat het beter is,’ loog ik. Ik wilde niet dat hij zich onnodig zorgen zou maken. Maar mijn stem moet me verraden hebben, want hij voelde de spanning. Ik kan me zijn laatste woorden nog herinneren: ‘En hoe moet het dan met jullie?’

Maritta

Ik was zestien en in mijn hoofd was eigenlijk maar ruimte voor één ding: mijn boeken. Om politiek had ik me nooit bekommerd en de actualiteit speelde geen rol in mijn leven, ook niet toen Oostenrijk zich in 1938 bij Duitsland aansloot. In Hongarije beschouwde niemand dat toen nog als een gevaar. Ik las en las, hele nachten aan een stuk, en schreef verschrikkelijke gedichten die over heimwee gingen. Van de liefde had ik geen besef. Daar werd ook nooit over gesproken bij de zusters van de Sociëteit van het Heilig Hart, bij wie ik de laatste drie jaar van de middelbare school doorbracht. Ik heb al vroeg in mijn leven het besluit genomen geen voorrang te geven aan het thema mannen. Mijn moeder was zo mooi en mijn zus had zoveel aanbidders dat ik vrijwillig een stapje terug deed en mannen alleen heimelijk nakeek. Maar omdat het zo hoorde, moest ook ik mijn ouders mogelijke huwelijkskandidaten voorstellen, iets waarover ik me grote zorgen maakte. Want ik kende gewoon niemand. Tot ik op een bal een jongeman leerde kennen die me vreemd genoeg al meteen zijn liefde verklaarde en die zijn belofte me altijd lief te zullen hebben zijn leven lang

gestand zou doen. Feri bleef de enige man in mijn leven, ons huwelijk hield stand tot zijn dood. Het was een merkwaardig huwelijk.

Destijds had men het over iemands 'financiële achtergrond'. Maar daarmee werd niet zijn vermogen bedoeld; veel belangrijker waren opvoeding, ontwikkeling, gedrag, verschijning en een bepaald taalgebruik. Eén enkel woord kon de sociale klasse en afkomst van een persoon verraden. Het ging om wat hem als mens gevormd had, niet om wat hij bezat. Feri leek de geschikte man voor mij, dat hoorde ik althans van alle kanten: hij was een Batthyány, ik een Esterházy, we stamden allebei uit een oud Hongaars geslacht. Ik schonk niet veel aandacht aan dat soort gepraat, mijn boeken waren me liever. Maar als een huwelijk betekende dat ik daarna meer tijd om te lezen zou hebben, was ik ermee akkoord. Dus verhuisden we kort na onze bruiloft in februari 1942 naar Boedapest, en al snel was ik zwanger. Feri werd onder de wapenen geroepen en naar het front in Polen gestuurd. Omdat ik me in Boedapest alleen voelde, ging ik de zomer daarop met mijn zontje terug naar huis, naar Sárosd.

Ik herinner me die reis terug naar huis alsof het gisteren was. Al tijdens de korte reis verbleekte met het ritme van de wielen en het opduiken en verdwijnen van de telegraafpalen mijn angst om mijn man, die ergens in Polen aan het front vocht. Ze vervaagde in de velden, weiden, populierenrijen, vlierstruiken. Aan de horizon dansten kraanvogels. Toen werd de naam van het dorp omgeroepen, de trein kwam tot stilstand, de stationsbordjes verdwenen in

de roetige damp die al snel weer oploste en het zicht opende op Peti, de koetsier, die helemaal aan het eind van het perron op me stond te wachten: hij droeg een veer van een trap op zijn hoed, hief zijn hand op – en met die groet was er meteen weer de vertrouwdheid van mijn kindertijd.

Een jaar was ik nu al gescheiden van Feri, ik kreeg brieven van het front, hij was in Polen, later in de Oekraïne. Die arme jongen, hij kon geen vlieg kwaad doen.

Feri was een angstig mens. Hij werd door wie hem beter kende naïef en goedmoedig als een kind genoemd en zo was hij ook. In zijn brieven schreef hij over zijn liefde voor mij, over zijn verlangen eindelijk een leven met mij samen te beginnen. En ik miste hem ook, hoewel ik niet kon beweren dat mijn hart in brand stond.

Agnes

Op die negentiende maart ging om elf uur 's avonds bij mij thuis de telefoon. Het was mijn vader, die me opdroeg morgen met de eerste trein naar huis te komen. Intussen was het nieuws over de Duitsers ook tot het dorp doorgedrongen, zo nam ik aan. Mijn broer wilde niet terug. Hij dacht dat het voor ons misschien veiliger zou zijn om in Boedapest te blijven in plaats van terug te gaan naar Sárosd, waar iedereen ons kende. Boedapest was groot, zei hij, daar konden we ons verschuilen.

‘Ik ga in elk geval wel. Maar ik kom terug, samen met moeder en vader.’

‘Akkoord.’ Hij ging met me mee naar het station om me met de koffers te helpen.

Op de grote pleinen stonden overal Duitse soldaten met hun honden. Hongaarse politieagenten controleerden de tram. De deur ging open, ze kwamen binnen en bevalen alle joden uit te stappen. Een politieagent zei tegen me: 'Jongedame, als u geen Jodin bent, kunt u nu beter weggaan.' Ik vroeg hem: 'En mijn broer?'

'Die moet uitstappen.'

'Dan stap ik ook uit.'

Zo kwamen we in de verschrikkelijkste gevangenis terecht die destijds in Hongarije bestond, in Kistarcsa, niet ver van Boedapest. Het was koud, er lag sneeuw op straat, op de bomen, op de daken van de huizen. Hoe zullen mijn ouders zich hebben gevoeld, toen ze daar op het station op ons stonden te wachten en wij niet uitstapten? Tot op de dag van vandaag lukt het me niet me dat voor te stellen, zo erg is de pijn.

Voor de ingang van de gevangenis werden we van elkaar gescheiden. Wij vrouwen werden naar een smalle ruimte zonder vensters gebracht, de mannen werden samenge-dreven op het binnenplein.

Ik had een appel in mijn zak, die ik met beide duimen doormidden brak om Sándor de helft te geven zodra we elkaar terugzagen. Maar zover kwam het niet.

Een paar dagen later was het Pesach, het joodse feest.

We kregen soep, die door een Joodse organisatie was gebracht. Ik herinner me nog dat we kleine bordjes hadden en geen lepels, maar we hadden zo'n honger dat we niet konden wachten tot de soep was afgekoeld. Sommigen probeerden de soep met blote handen te eten en verbrandden

daarbij hun vingers, zo heet was hij. Ik had een poederdoosje bij me dat ik met soep vulde. Dat poederdoosje gebruikte ik als bord. Het was maar heel klein, alsof ik een popje was.

Maritta

Vlak na mijn terugkeer naar Sárosd merkte ik hoezeer alles thuis veranderd was; op een gegeven moment trokken er ook Duitse soldaten bij ons in. Ze hadden een paar kamers geconfisqueerd, hun auto's stonden voor onze geliefde kastanjeboom met de ronde bank. Intussen was ook de laatste man verdwenen die ons op het land en het erf had kunnen helpen. De meesten waren onder de wapenen geroepen, streden aan het front, waren gewond of gedeserteerd. De zadelmaker ontbrak, net als de staljongen, de tuinman en diens zoon. Het gazon was verwilderd, de rozen waren verwelkt. Niemand keek meer om naar de koeien, in de visvijvers stierven de karpers en onze akkers raakten verwaarloosd. Mijn vader vroeg de Duitsers of de joden uit het dorp niet voor hem konden komen werken, wat toen ook gebeurde. Vanaf die dag kwamen er elke ochtend ongeveer twintig joden de binnenplaats op. Ze droegen een gele ster op hun jas. De gebroeders Goldner hielpen bij de paarden, de Medaks en de Mandls in de tuin, de rest ging de velden in. Sommigen van hen kenden we, we groetten hen en zij groetten terug. Maar degenen die ons niet kenden, durfden ons niet eens aan te kijken – wat hadden we gedaan? Vooral met de Mandls waren we goed bevriend. Ze hadden een delicatessenzaak en bezaten het enige benzinstation in de

omgeving, en toen we nog kinderen waren stopten ze altijd snoepjes in onze zak. Meneer en mevrouw Mandl hadden twee kinderen van mijn leeftijd, Agi en Sándor, met wie ik vroeger dikwijls speelde.

Dat het nu weer oorlog was in Europa bleek ook uit het feit dat er steeds minder mannen voor de jacht kwamen opdagen. Ze waren allemaal naar het front gestuurd. De Hongaren vochten zij aan zij met de Duitsers, en het jachtgezelschap dunde uit als de haren van mijn oom. Er werd zachter gesproken, met minder grappen. De rum bleef in de fles. Ze vochten met Hitler in Rusland, schoten niet langer op hazen, maar op mensen.

Een paar maanden na die avond met Maxim Biller lag ik voor het eerst bij Daniel Strassberg op de bank. Ik wist van hem dat zijn moeder de Holocaust had overleefd en dat zijn vader na de oorlog joden over de Zwitserse grens naar Marseille had gesmokkeld, van waaruit ze per boot verder waren gevlucht naar Palestina – de staat Israël bestond toen nog niet. Hij deed onderzoek naar de wijze waarop familiegeschiedenissen aan latere generaties worden doorgegeven, zo had ik gelezen, en ik wist dat hij de juiste psychoanalyticus voor mij was. Het was een experiment, vertelde ik hem toen ik hem voor het eerst bezocht in zijn praktijk in de buurt van de universiteit. Ik zag de crèmekleurige ligbank in het midden van de kamer en moest aan een operatietafel denken, registreerde de boeken in de kasten, Freud, Lacan, en in de lucht hing de aangename geur van de vele duizenden pijpen die er waren gerookt. ‘Ik wil te weten komen wat er van vroeger in mijn botten zit,’ zei ik tegen hem. ‘Ik wil uitzoeken hoe gebeurtenissen uit het verleden ons maken tot wie we zijn.’

‘We kunnen het proberen,’ zei hij, maar ik moest dat van dat experiment weer vergeten en mocht me nooit op een sessie voorbereiden. ‘Het mag geen spelletje worden,’ zei hij en ik knikte, hoewel ik niet helemaal zeker was van zijn

bedoeling en geen idee had wat er op me af zou komen. Twee keer per week lag ik voortaan op zijn bank naar het plafond te staren, elke woensdag en vrijdag roken mijn kleren naar verschaalde rook.

Elke sessie begon met dezelfde rituelen. Ik ging in zijn wachtkamer in oude tijdschriften zitten bladeren. Als ik hem de deur hoorde openen en door de gang hoorde sloffen, stond ik op en gaf hem terloops een hand, al kende hij mij beter dan de meeste van mijn vrienden, al zag ik hem vaker dan mijn ouders. Maar onze nabijheid had iets geheims. We konden elkaar niet op de schouder kloppen als we elkaar een paar dagen niet hadden gezien. Ik kon hem na een sessie niet bedanken, hoewel ik dat al verschillende keren had willen doen. Zodra ik van die bank opstond, verdween de intimiteit en in de werkelijke wereld waren wij vreemden: als we elkaar toevallig op de kaasafdeling van de supermarkt tegenkwamen, zou ik niet weten waarover ik met hem zou moeten praten – gorgonzola? Het zou als verraad aanvoelen. Zoals wanneer twee mensen die altijd alleen 's avonds stiekem in hotelkamers afspreken, elkaar plotseling 's ochtends vroeg om zeven uur in het schelle neonlicht van de metro tegenkomen en van elkaar schrikken.

Voordat ik ging liggen, schikte ik het bordeauxrode kussen waarin nog de afdruk van het hoofd van mijn voorganger te herkennen was, terwijl Strassberg zich achter mij in zijn stoel liet vallen. De eerste minuten verliepen meestal moeizaam, ik wreef in mijn ogen, trok mijn trui over mijn buik. Ik voelde hoe hij me observeerde – alhoewel, waarom was ik daar zo zeker van? Misschien zat hij de lengte

van zijn nagels wel te controleren, misschien wierp hij nog een laatste blik op zijn telefoon, ik wist niet wat hij deed terwijl ik hem alles over mijn leven vertelde. Ik keek naar het plafond, van daar naar de boeken, ik rook de pijptabak in de lucht, sloot de ogen om me te concentreren. Buiten reden de trams voorbij, lijn 7 en lijn 15, waarmee ik in mijn jeugd altijd naar huis reed, naar het kleine huis aan de rand van de stad. Met lijn 15 tot aan de eindhalte, van daaraf met een van de bussen langs de velden, geel van het koolzaad in de zomer, wit van de sneeuw in de winter. Dan nog een paar minuten lopen tot ik voor onze voordeur stond, die voordat we erin trokken op verzoek van mijn moeder groen was geschilderd. Ze had er bovendien een zware knop van messing op laten zetten – niemand in onze straat had er zo een, alleen wij. Onze deur paste beter bij een landhuis in Oost-Europa, of misschien bij het regenachtige Engeland, ergens in Devon op een heuvel, maar niet bij dit huisje uit de jaren zeventig aan de rand van de stad Zürich. Het was de verkeerde deur voor het verkeerde huis, dat vertelde ik Strassberg allemaal zonder na te denken. De woorden vloeiden uit mijn mond, vederlicht voelde het, ik was zo'n vogel die boven het meer zweeft en slechts nu en dan het wateroppervlak aanraakt – de pijpgeur was weg, de boeken, de scheuren in het plafond: verdwenen. Er waren ook geen trams meer. Bij vrijwel elke sessie waren er van die momenten dat ik alles om mij heen vergat. Tot iets me weer wegrukte, een geluid, een gedachte, tot de contouren van de boekenkasten zich weer aftekenden tegen de muur, het rumoer van de straat de kamer binnendrong, net zweefde

ik nog boven het water, nu stond het tot aan mijn lippen.

Strassberg zweeg.

‘Is allemaal niet belangrijk,’ zei ik, en ik probeerde dat gevoel weer terug te krijgen dat ik zweefde, zoals je ’s ochtends probeert je nog een keer om te draaien en verder te slapen, zoals je ’s avonds probeert met een vierde glas wijn de werking van de voorgaande drie te verlengen – maar is dat ooit gelukt?’

‘Kent u die film, *Back to the Future*, uit de jaren tachtig?’ vroeg ik hem. ‘Die met die jongen die met een auto naar het verleden vliegt.’

‘Ja, die ken ik.’

‘Op zijn reis terug in de tijd heeft hij een foto bij zich uit het heden. Daarop zijn hijzelf, zijn ouders en zijn broer en zus te zien. Maar de kinderen op de foto vervagen langzaam, puur theoretisch kunnen ze ook niet bestaan omdat hun ouders elkaar nog niet hebben leren kennen.’

‘Dat herinner ik me.’

‘Zo heb ik me altijd gevoeld, zoals die kinderen op de foto: alsof ik maar half besta, alsof ik steeds doorzichtiger word. Betekent dat iets?’

‘Waarom niet?’

‘Alsof ik verdwijn. Als ik over sneeuw loop, laat ik geen sporen achter.’

Stilte.

‘Maar toen ik naar Rechnitz ben gereisd en mijn vader al deze vragen begon te stellen, toen was dat gevoel dat ik verdween ineens weg. Misschien ben ik daarom naar u toe gekomen.’

‘Dat snap ik niet.’

‘Om te bestaan.’

Strassberg zei geen woord. Ik wachtte, maar er kwam niets.

‘Ik klink erger dan een vrouwentijdschrift, of niet?’

Daarna ademde hij diep in en hield de lucht vast, dat deed hij steeds aan het einde van een sessie. ‘Helaas, de tijd is om,’ zei hij wat gesmoord en liet de lucht ontsnappen, alsof hij het vervelend vond zo plotseling op te houden, wat ik goed begreep. Bij het afscheid gaven we elkaar weer een hand, zo snel het maar kon.

DAGBOEKEN II

Maritta

Het is laat in de middag. Ik lig in mijn kamer in bed en lees. Welk boek? Ik kan het me bij God niet herinneren. *Oorlog en vrede* misschien? Ja, dat zou het geweest kunnen zijn, Tolstoj. Een schreeuw rukt me uit mijn boek, ik leg het opzij, sta op en kijk uit het raam. Mijn zoon ligt naast me in zijn bedje te slapen. Mijn tweede kind in mijn buik.

Het grind op de binnenhof is omgewoeld, ik zie sporen van banden, er liggen geen bladeren op de grond, waarom ook, het is het begin van de zomer. Ons huis zit tot de laatste kamer vol met soldaten, vluchtelingen, gewonden. De honden zijn bloednerveus, moeder ligt al maanden in het sanatorium. Vanuit het raam van mijn kamer zie ik mijn vader. Hij staat op de oprijlaan. Meneer Mandl staat tegenover hem en zwaait met zijn armen. Hij draagt een lichte, veel te wijde regenjas. Ik ga de trap af en naar buiten, de binnenhof op. Het grind knerpt onder mijn voeten, meneer Mandl kijkt me aan, mijn vader draait zich niet om.

‘Ze zijn onderweg naar het concentratiekamp, ze gaan dood,’ zegt meneer Mandl. Het gaat over Agnes en Sándor, Mandls kinderen. Ze zouden zich al in een van de treinen bevinden. Mevrouw Mandl houdt zich aan de hark vast en schreeuwt tegen mijn vader, zoals ik nog nooit tegen hem

heb geschreeuwd: 'Help ons! Help ons, doe iets!' Maar mijn vader doet niets. Dan hoor ik twee schoten.

En wat doe ik? Ik ga naar onze dorpskerk om te biechten, en als ik de biechtstoel wil betreden, val ik flauw. 'De opwinding,' zegt onze dorpspastoor en ik knik, maar ik weet dat dat niet klopt. Ik heb het vreselijk koud, dat kan ik me nog goed herinneren. Ik heb het mijn hele leven koud gehad, ook 's zomers, maar de ijzige kou in die biechtstoel zal ik nooit vergeten. En als ik weer bijkom, kan ik alleen maar denken: op zijn minst de Mandls had ik kunnen redden. Die op zijn minst.

Op een mistige, gure novemberdag in 1956 vluchtten mijn grootmoeder, haar man Feri, die pas een jaar daarvoor uit de goelag was teruggekeerd, en mijn toen veertien jaar oude vader weg uit Hongarije. Sinds een week ratelden Sovjettanks door Boedapest. Tegenover de Sovjets stonden hooguit tienduizend vrijheidsstrijders, voornamelijk studenten. Veel Hongaren verlieten destijds hun land, ze slopen 's nachts door de velden om geen militairen tegen te komen, zwommen rivieren over en klommen over prikkeldraad. Mijn grootouders en mijn vader reden met een taxi naar de Hongaars-Oostenrijkse grens en liepen op hun gemak onder de slagbomen door alsof het om een zondagse wandeling ging. Omdat mijn grootvader ook een Oostenrijkse pas had, kwamen wij zonder problemen de grens over. Hij had twee koffers in zijn hand, en de hand van mijn vader. 'Ik ben in Boedapest en zie dode paarden op straat.' Sinds ik een kind was begon mijn vader het verhaal van zijn vlucht met deze woorden. Vanuit Oostenrijk reisden ze door naar Zwitserland. Naar tante Margit en Ivan, die hen bij zich opnamen in hun Villa Mita in Lugano, aan de voet van de Monte Brè. 'Ik kan me de chauffeur herinneren die ons op het station opwachtte. Daarna werd ik naar mijn kamer gebracht, want ik voelde me koortsig. De volgende

ochtend word ik wakker, het zonlicht valt direct op het bed, in de tuin staan palmen. Ivan komt binnen, mijn oom, en vraagt of ik zin heb in een ritje met de Ferrari en ik denk: ben ik in de hemel?’

Uit de tijd in Lugano zijn weinig documenten bewaard gebleven, alleen een paar brieven van mijn grootmoeder aan een nicht in Wenen, waarin ze zich tussen de regels door beklagt omdat ze het bij Margit en Ivan nauwelijks uthoudt. ‘Ook het paradijs heeft zijn kwalijke kanten,’ schrijft ze, veel duidelijker wordt ze niet. Ze mag niet klagen, dat heeft men haar van jongs af ingeprent.

Villa Mita ligt direct aan de oever van het Meer van Lugano. Vanuit de woonkamer zie je aan de overkant Italië liggen en kun je op mooie dagen de kerktorens van kleine dorpjes onderscheiden, maar niet op winteravonden halverwege februari 1957, zo stel ik me tenminste voor: de wolken hangen laag, de wind stuwt het water op, op de vloer in de woonkamer liggen kleden in heldere kleuren, de meubels zijn van zacht leer, aan de wanden hangen her-tengeween en iets exotisch. Ivoor misschien? De vacht van een antilope? Tenslotte waren ze allebei, zowel Margit als Ivan, al vaak in Afrika op safari geweest nadat ze in 1945 van Rechnitz naar Lugano waren verhuisd.

Hoe zouden die avonden zijn verlopen? ‘Tijd voor een glas sherry,’ zou Ivan gezegd kunnen hebben. Hij is in een goede stemming, hij heeft altijd al het gevoel gehad dat hij iedereen moest opvrolijken. Ivan is een lange, rijzige man, gekleed in een beige broek en een overhemd in dezelfde kleur, een blauwe zegelring aan zijn vinger, een gouden

aansteker van Dupont in zijn zak. ‘Ik heb liever een glas bier,’ zegt misschien mijn grootvader Feri, Ivans jongere broer. Ik stel me voor dat hij in de buurt van de open haard zit en naar zijn schoenen kijkt, dat hij tussen zijn sokken en zijn broek een streep van bleke, onbehaarde kuiten ziet. Hij zal zich prettig hebben gevoeld bij het vuur, hij houdt van warmte, in de kampen in West-Siberië, waar hij de afgelopen tien jaar heeft doorgebracht, is zijn kleine teen eraf gevoren.

Mijn grootmoeder zit bij het raam, rookt en leest de krant. Ze kan Ivans goede humeur niet verdragen en rolt met haar ogen. De eerste weken na aankomst in Lugano heeft ze nog geprobeerd haar ongenoegen te onderdrukken, maar nu lukt dat haar niet meer. Zien jullie niet dat er mensen doodgaan? heeft ze misschien in stilte gedacht. Ze kijkt weer naar de voorpagina van de *Neue Zürcher Zeitung*. Het is de dag waarop de processen tegen de deelnemers aan de volksopstand in Hongarije beginnen. In de beklagdenbank zitten elf personen. ‘De hoofdverdachte is de vijftwintigjarige geneeskundestudente Ilona Tóth,’ leest ze; ze drukt haar sigaret uit, snuit haar neus met de zakdoek die ze onder de mouw van haar trui heeft verstopt, scheurt er een hoekje van af, rolt dat op tot een piepklein kogeltje en stopt het in haar mond. Wat zijn dat voor tijden waarin mensen die voor de vrijheid strijden worden aangeklaagd? denkt ze, en ze schudt haar hoofd.* ‘De leugen heeft zijn intrede gedaan,’

* Ilona Tóth werd er valselijk van beschuldigd een lid van de Hongaarse staatspolitie te hebben vergiftigd. Ze stierf in 1957 op vijftwintigjarige leeftijd aan de galg.

schrijft ze in de brief aan haar nicht. 200.000 vluchtelingen, 2500 doden, het zijn de aantallen die haar neerslachtig maken. De mislukte vrijheidsstrijd van de Hongaren staat nog weken nadat het Sovjetleger Boedapest is binngetrokken op de voorpagina. ‘Kan het jullie dan helemaal niets schelen?’ zou ze het liefst uitschreeuwen, maar de woorden blijven in haar keel steken. Ze steekt nog een sigaret op, ergens moet ze zich toch aan vasthouden.

‘Wat wil je drinken, lieverd?’ vraagt Ivan, die haar blik heeft opgevangen en net heeft verteld dat het hier in mei pas echt prachtig wordt, als je direct vanuit de woonkamer het meer in kunt springen. ‘Heerlijk, kan ik jullie zeggen, gewoon heerlijk.’

‘Een glas wijn zou lekker zijn.’ Ze glimlacht naar hem. Ze zou nog liever doodgaan dan hier tot mei blijven.

Eigenlijk zou ze gelukkig moeten zijn. Haar man is uit gevangenschap teruggekeerd, voor het eerst in vijftien jaar huwelijk leven ze samen in vrijheid. Met hun zoon gaat het goed, eindelijk krijgt hij de kans zijn vader te leren kennen. Wat is er toch aan de hand? zal ze gedacht hebben. Ze kijkt naar buiten, naar de kale takken van de bomen, het koude gras in de tuin, de golven die stukslaan tegen de oever. Het is de last van de afgelopen jaren die op haar schouders drukt, zoals zo vaak. ‘Vanbinnen koud worden,’ noemt ze dat, daarover heeft ze al geschreven. Maar zoals al haar teksten, gedichten, korte verhalen, gooit ze ook deze in het vuur.

Ivan brengt haar de wijn en zet het glas op een mahonie onderzetter met een paardenmotief, die hij Margit als

kerstgeschenk heeft gegeven. Hij heeft het over mooie wijnen, maar ze zal niet naar hem geluisterd hebben. Het liefst was ze weer naar bed gegaan, naar haar boeken, onder de dekens met Thomas Mann, haar grote liefde.

Om halfzeven komt Margit de trappen af. In mijn verbeelding bekijkt ze zich nog even in de spiegel voor ze de salon betreedt in de wetenschap dat op dat moment iedereen zal ophouden met praten. En zo gaat het ook die avond. Feri klapt in zijn handen: 'Daar is ze dan', hij heeft een Oostenrijks accent als hij Duits spreekt. 'Je ziet er betoverend uit,' zegt Ivan.

'Och, klets toch niet,' wuift ze zijn compliment weg, hoewel ze vast vindt dat hij gelijk heeft. Ze draagt haar Chanel-pakje van het zachtste tweed, dat perfect bij het weer past, haar benen goed laat uitkomen en haar achterste ontziet, zoals ze het graag heeft. Maar van Coco Chanel hebben haar gasten waarschijnlijk nog nooit gehoord. Parijs alleen al, ze zat nu vast veel liever met een vrolijk gezelschap in het Ritz dan hier, omgeven door deze Hongaarse vluchtelingen.

'En, hoe gaat het vandaag met je, liefje?' zegt ze tegen mijn grootmoeder op een toon die doordrenkt is van medelijden, zo stel ik me voor. Licht spottend, zoals verpleegsters tegen hun patiënten praten.

Of nee, wacht, zo ging het niet. Margit komt de trap af, denkt aan Parijs en het Ritz, loopt naar het raam aan de overkant en doet haar best een zo neutraal mogelijke toon aan te slaan: 'En, hoe gaat het vandaag met je, liefje?' Het is mijn grootmoeder die denkt dat ze een neerbuigende on-

dertoon in deze zin heeft gehoord. Ja, zo zou het geweest kunnen zijn.

‘Ik heb tegen Jóska gezegd dat we om zeven uur eten,’ zegt Margit. ‘Wat drinken jullie?’ Ivan, wees zo lief om voor mij ook een glas sherry in te schenken.’ Ivan gaat naar de eetkamer. Je hoort het vuur knisperen, Ivan ontkurkt een fles. Hij komt terug en schenkt ook nog een keer voor zichzelf in. Iedereen proost elkaar toe.

‘Wat een hondenweer,’ zegt Margit met haar nasale stem en steekt nauwelijks waarneembaar haar tong uit.

‘Ik heb net verteld hoe mooi het hier in mei is,’ zegt Ivan.

‘Hoeveel graden zou het buiten zijn?’ vraagt Feri. ‘Minder dan drie zeker niet, dat zou je ruiken. Vandaag gaat het niet sneeuwen.’*

De wandklok slaat zeven keer, iedereen staat op, loopt naar de aangrenzende kamer en gaat aan de gedekte tafel zitten.

IVAN

De oudere broer van mijn grootvader. In februari 1957 is hij zesenzeventig jaar. Zijn haar is elegant achterovergekamd. Ivan houdt van snelle auto's en dure pakken, het liefst donkerblauw, en hij kan jonge vrouwen niet weerstaan. Hij staat bekend als een goed causeur, zoals veel Hongaren

* Na zijn gevangenschap was mijn grootvader obsessief met het weer en vooral met temperaturen bezig. Het weer was in het kamp vaak het enige gespreksonderwerp, schreef Varlam Sjalamov in zijn boeken over het leven in de goelag. Tot aan zijn dood keek mijn grootvader meerdere malen per dag op de thermometer om te zien hoe warm het op dat moment buiten was.

overdrijft hij graag en doet hij alles voor een goede clou. Hij heeft in zijn leven nog geen dag gewerkt, spreekt vier talen vloeiend en is dikwijls op reis, meestal naar Wenen, waar iedereen hem aanspreekt met 'mijnheer de graaf', zoals het hoort. Hij heeft al een aantal keren in Afrika op groot wild gejaagd. In Uruguay verwierf hij met geld van zijn vrouw een haciënda van 2800 hectare. Het staatsburgerschap van Uruguay kreeg hij er meteen bij. Ivan is lid van de golfclub van Lugano en van de chique Corviglia Ski Club in Sankt Moritz.

TANTE MARGIT

Een van de rijkste vrouwen van Europa. Eveneens zesenvoertig jaar oud. Dochter van Heinrich Thyssen en barones Margareta Bornemisza de Kászón. Kleindochter van de Duitse staalbaron August Thyssen. Paardengek en het gelukkigst tijdens de jacht.

MARITTA

Mijn grootmoeder. Vierendertig jaar oud. Kettingrookster. Heeft de slag om Boedapest overleefd, waarbij in de catacomben van de stad 160.000 mensen om het leven zijn gekomen. Moeder van een veertienjarige zoon (mijn vader). Na de oorlog heeft haar familie al haar bezittingen, haar status en haar land verloren. Voor ze naar het Westen vluchtte, leefde ze teruggetrokken bij boeren op het Hongaarse platteland.

FERI

Mijn grootvader. In 1957 is hij tweeënveertig jaar oud. Hij werd in 1942 opgeroepen voor militaire dienst, werd in Polen gestationeerd, later in de Oekraïne, in Charkiv, vocht in het Hongaarse leger samen met de Duitsers in de slag bij de Don, waar 60.000 mensen omkwamen, de meesten vrozen dood in loopgraven. Kort voor het einde van de oorlog werd hij op nog geen vijftig kilometer van zijn huis opgepakt, gevangengezet en naar West-Siberië gebracht. Uiteindelijk kwam hij in de kleine stad Asbest terecht, waar hij asbesthoudend gesteente uit de bodem moest schrapen en zijn haren verloor. Na tien jaar kwam hij vrij. Hij is een gelovige katholiek.

TIJD

Half februari 1957. Tijdens de Suezcrisis kondigt de Amerikaanse president Dwight D. Eisenhower aan dat de Verenigde Staten alle middelen zullen inzetten om de prowesterse staten tegen communistische infiltratie te beschermen. In Algerije woedt de onafhankelijkheidsoorlog, in Boedapest zijn de showprocessen tegen de deelnemers aan de volksopstand begonnen. In München gaat een paar weken later Erich Kästners *Schule der Diktatoren* in première, Elvis speelt in *Jailhouse Rock* en in Liverpool wordt de Cavern Club geopend, waar The Beatles later naam zullen maken. Miklós Horthy, die tijdens de Tweede Wereldoorlog als regent het koninkrijk Hongarije bestuurde en tot midden 1944 met de Duitsers samenwerkte, is bijna een week dood.

PLAATS

Villa Mita, 6906 Castagnola, Lugano.

Deze vier mensen, allemaal nog betrekkelijk jong, allemaal met hun eigen voorgeschiedenis, begeven zich samen naar de gedekte tafel. Buiten ligt het donkere meer. Jóska komt met een dampende terrine vleessoep binnen. Feri kan zijn vreugde nauwelijks verbergen, Ivan schuift zijn stoel goed aan. Margit laat haar bord als eerste volscheppen, donkerbruine bouillon, bleekgroene preiringen, wat stukken roodachtig draadjsvlees. ‘Dit is echt heerlijke soep,’ zegt Feri ten slotte. ‘Zelfgemaakt smaakt nog altijd het lekkerst,’ antwoordt Ivan, die geen stilte kan verdragen.

IVAN

Heb ik jullie al verteld dat wij Zwitsers willen worden?*

FERI

Nee, dat wist ik niet. Nu meteen?

IVAN

We hebben geen haast, maar ik denk dat we volgend jaar het staatsburgerschap gaan aanvragen.

* In 1958 geven Ivan en Margit de bekende advocaat Ferruccio Bolla, lid van de Kantonsraad voor de Vrijzinnig Democratische Partij, opdracht de procedure voor de verwerving van het Zwitserse staatsburgerschap in gang te zetten. De eerste hindernis is Ivans staatsburgerschap van Uruguay, dat hij wil behouden.

FERI

Gaat dat dan zo makkelijk?

IVAN

Een peulenschil, we zijn toch ook niet zomaar iemand.*

TANTE MARGIT

Stel je voor, om Zwitser te kunnen worden moet je vragen beantwoorden over geschiedenis en aardrijkskunde. Wie was Willem Tell? En waarom spreken ze in dit kleine landje in godsnaam drie talen?

MARITTA

Vier. Je vergeet het...

TANTE MARGIT

Drie of vier, wat doet dat ertoe? Het is in elk geval absurd dat ik geschiedenisboeken moet gaan lezen. Alsof ik daar tijd voor heb.**

*De politie van Castagnola bezoekt Ivan en Margit in hun villa, waar ze lange tijd worden ondervraagd. Daarbij wordt ook ingegaan op hun financiële positie. In eerste instantie is er sprake van hooguit 500.000 frank, maar dat bedrag wordt in de loop van de procedure steeds weer verhoogd, stijgt eerst naar drie en uiteindelijk naar eenendertig miljoen Zwitserse frank. Het gevoel van verbondenheid met Zwitserland wordt door de politie als gering ingeschat, omdat Signor Batthyány volgens hen het grootste deel van de tijd op reis is.

**De toets over staatsinrichting zal door Ivan uitstekend worden gemaakt. Het baat alleen niet. Zijn inburgeringsverzoek wordt niet ingewilligd. Nog niet. Twee jaar later probeert advocaat Ferruccio Bolla het opnieuw. Weer onderstreept hij Ivan en Margits liefde voor Zwitserland. Ivan meldt dat hij een abonnement heeft op de *Neue Zürcher Zeitung* en de *Corriere del Ticino*, en lid is van de golfclub in Lugano, de Corviglia Ski Club in Sankt

MARITTA

Er zijn ergere dingen.

TANTE MARGIT

Vind je? Het land zou zich gelukkig moeten prijzen dat ze ons mogen opnemen, met al die belasting die wij betalen. Bovendien brengen wij internationale flair naar Ticino. Wij maken Lugano tot een ontmoetingsplaats van belangrijke mensen, toneelspelers, kunstenaars.* Misschien kan die

Moritz en de sectie Bernina van de Zwitserse Alpenclub, maar het mag allemaal niet baten. Een aantekening in de akte vermeldt: 'We hebben sterk de indruk dat de hernieuwde aanvraag tot inburgering louter bedoeld is ter verkrijging van bepaalde voordelen. In onze ogen is Batthyány het schoolvoorbeeld van de kosmopolitische buitenlander die nu eens in het ene, dan weer in het andere land woont, afhankelijk van zijn luimen en interesses, en die uiteindelijk nergens en overal thuis is. Mensen van dat slag, die meestal vermogend zijn, zijn geneigd te denken dat alles, zelfs een nationaliteit, met geld of de invloed die daarmee gepaard gaat te koop is.'

Twaalf jaar later is het dan eindelijk zover. De ambtenaren dichten Ivan weliswaar nog steeds 'een sterk kosmopolitische inslag' toe, maar geven toch groen licht. Ivan en Margit Batthyány-Thyssen worden in juni 1970 Zwitserse staatsburgers.

Aan deze twaalfjarige inburgeringsprocedure zitten twee merkwaardige aspecten. Ten eerste wordt door de autoriteiten met geen woord gerept over het bloedbad in Rechnitz, noch in een direct vraaggesprek noch in een notitie in de akte, hoewel de Zwitserse federale politie daar wel van op de hoogte was. Verder is het merkwaardig dat Margit zich in deze aangelegenheid – anders dan in het gewone leven – steeds achter Ivan verschuilde en op de achtergrond bleef. De echtgenote in de schaduw van haar man. Had ze soms iets te verbergen?

*Margits broer, Hans Heinrich Thyssen, breidde de kunstcollectie van zijn vader uit en maakte deze in 1949 toegankelijk voor het publiek in de

hotelman uit Sankt Moritz ons helpen, hè, hoe heet hij ook weer? Ivan, help me nou even. Het is om gek van te worden.

IVAN

Badrutt?

TANTE MARGIT

Nee, die is allang dood. Of niet? Mensenkinderen nog aan toe, je moet ook alles zelf doen.

FERI

Wie is er dood?

Jóska, de butler die Margit en Ivan uit Rechnitz hebben meegenomen, een stille, in zichzelf gekeerde man, moet ook het nodige van het misdrijf tegen de 180 joden hebben geweten, maar hij is nooit ondervraagd. Hij ruimt de soepborden af en brengt het hoofdgerecht, gestoofd rundvlees met gebakken aardappelen. Ivan schenkt rode wijn in. Het gesprek bloedt dood, wat de beide dames niets kan schelen, maar Ivan zoekt handenwringend naar een nieuw onderwerp.

IVAN

Eén ding moeten we nog bespreken. We dachten, nu jullie hier een beetje gewend zijn zou jij, Feri, natuurlijk alleen als je gezondheid het toelaat, ik bedoel...

Villa Favorita in Lugano, vlak bij Margits huis. In 1993 verkocht hij zijn kunstcollectie, die werken van Rodin, Titiaan en vele andere kunstenaars omvatte, aan Spanje. Tegenwoordig zijn de werken te bezichtigen in het Museo Thyssen-Bornemisza in Madrid.

TANTE MARGIT

Wat Ivan wil zeggen: ik heb een privésecretaris nodig. Iemand die mijn zaken regelt. De huizen, de papieren, de effecten, het is allemaal zo ingewikkeld geworden, dat was voor de oorlog nog anders.

FERI

Moet ik voor jullie gaan werken? *(Hij kijkt naar zijn vrouw.)*

IVAN

Jullie zouden in Lugano een mooi huis kunnen zoeken. Jij hebt het sinds Siberië toch altijd zo koud, en Ticino staat bekend als het zonneterras van Europa.

MARITTA

Aardig dat jullie aan ons denken. *(Kijkt naar haar sigaretten.)*

FERI

Nou ik...

IVAN

Je zou onze boekhouder worden.

MARGIT

Mijn boekhouder.

IVAN

Dat bedoel ik.

MARITTA

Maar we willen jullie niet tot last zijn. En hoe gaat het dan met...

TANTE MARGIT

Jullie zoon? Die sturen we naar het Institut am Rosenberg in Sankt Gallen, dat hebben we al in gang gezet. Een betere school bestaat niet. Ze hebben er ook tennisbanen. Die jongen speelt toch tennis?

MARITTA

Voetbal.

TANTE MARGIT

Iedereen stuurt zijn kinderen tegenwoordig naar St. Gallen. Het internaat is niet goedkoop, maar dat nemen wij wel voor onze rekening. Kinderen moeten een goede opleiding krijgen, zeker nu, nu de economie weer aantrekt. Dat ben je toch met me eens, liefje? (*Kijkt naar Maritta.*)

MARITTA

Ik ben alleen een beetje verbaasd dat jullie al... maar natuurlijk.

TANTE MARGIT

Dat kind moet naar school.* Hij kan hier niet eeuwig blijven rondlummelen en zich verstoppen voor de uitdagingen

*Mijn vader bleef tot zijn eindexamen in St. Gallen en ging daarna in Zürich scheikunde studeren.

van het leven. Hij maakt nu zo'n terneergeslagen indruk. Waar is de wijn gebleven? (*Pakt de tafelbel en belt.*) Jóska!

MARITTA

Hij verstopt zich niet. (*Tante Margit belt nog steeds zeer nadrukkelijk.*)

TANTE MARIT

Wat zei je?

JÓSKA

Mevrouw de gravin?

TANTE MARGIT

De wijn, Jóska, de wijn.

MARITTA

Misschien kunnen jullie je dat niet voorstellen, want...

JÓSKA

Maar natuurlijk, mevrouw de gravin.

MARITTA

... hij heeft veel meegemaakt voor iemand van veertien. Hij kent zijn vader maar nauwelijks (*kijkt naar Feri*). Het was niet gemakkelijk voor ons. In Hongarije is het niet zoals in Zwitserland.

TANTE MARGIT

We hebben allemaal geleden, mijn kind, niet alleen jullie. Ook wij zijn veel kwijtgeraakt.

IVAN

Laat die oude tijden nu eens met rust. Vrouwen zouden niet over politiek moeten praten, dat past niet bij jullie. Laten we liever vieren dat het nu goed gaat. Er ligt een prachtige toekomst voor ons. Weten jullie wat het beste aan Zwitserland is? De ligging. Portofino, Wenen, Parijs, alles is in een paar uur te bereiken.

Zo gaat het de hele avond verder. Na de wijn komt de cognac, met chocolade. Eduard von der Heydt,* een vriend van de familie, heeft die een paar weken eerder uit Ascona meegebracht.

Ik stel me voor dat Ivan en Feri komen te spreken over het uitstapje naar Italië dat ze de volgende dag willen maken, via de groene grens. Ivan vertelt dat het daar in de bossen wemelt van de wilde zwijnen. Feri begrijpt niet waarom

*De schatrijke bankierszoon Eduard von der Heydt was zes jaar lid van de NSDAP. Op 28 april 1937 verkreeg hij het Zwitserse staatsburgerschap, twee jaar later trad hij uit de partij. Von der Heydt kocht de Monte Verità in Ascona, ondersteunde kunstenaars en schrijvers en werd lid van de Zwitserse Bund treuer Eidgenossen, die nauwe banden onderhield met nationaalsocialistische organisaties. Tijdens de oorlog deed hij in Lugano zaken voor de nationaalsocialisten, waar niemand zich aan stoorde. De autoriteiten in Ticino keken niet zo nauw. Later verzamelde hij kunst, met name uit China en Afrika, een collectie die hij aan de stad Zürich overdroeg en die tegenwoordig in museum Rietberg is te zien.

hij bij deze kou buiten zou moeten rondlopen, veel liever bracht hij de dag in de buurt van de kachel door, maar hij zegt uit beleefdheid toe. Ze verontschuldigen zich en staan op om de kaart van Noord-Italië te gaan bestuderen.

De beide vrouwen blijven achter. Ze roken, nippen aan hun glaasje en praten over koetjes en kalfjes. Of niet? Stel dat ze hun zwijgen doorbreken en hun hart bij elkaar uitstorten? Maar waarom zouden ze dat doen?

Margit heeft er geen belang bij om over Rechnitz te praten, en waarom zou mijn grootmoeder nou juist haar in vertrouwen moeten nemen? Misschien omdat ze wat gedronken hebben? Nee.

Misschien omdat ze niet langer zoals hun mannen willen doen alsof er niets aan de hand is? Dat eerder.

Wat als ze gedurende een paar minuten hun masker lieten zakken? Als al die woorden die bij mijn grootmoeder in de keel bleven steken plotseling uit haar zouden barsten: alle verdriet; de woede op zichzelf omdat ze de Mandls niet heeft geholpen; de loden jaren onder het communisme; de problemen die ze met haar man en met deze nieuwe wereldorde heeft; de afkeer van het materialisme, van onderzetters met paardenmotieven, van vrolijke mensen als Ivan die schaamteloos het leven als een lolletje opvatten?

Wat als op deze dag, half februari 1957, laten we zeggen om 22.15 uur, het volgende gesprek had plaatsgevonden.

MARITTA

Ik hou dit niet meer uit. Ik kan met deze schuld niet meer omgaan.

TANTE MARGIT

Welke schuld? Ik weet niet waar je het over hebt. *(Zwijgt.)*

MARITTA

Ik wel. *(Zwijgt.)*

Geprikkeld door tante Margits kilte, die al het menselijke verstikt, vertelt mijn grootmoeder haar over die middag op de binnenhof en windt zichzelf al pratend op. Ze wil Margit uitdagen, haar een reactie ontlokken. Ze vertelt over de Mandls, de schreeuw, hoe ze haar vader smeekten hen te helpen. 'Meelopers', dat woord zou ze op dat moment in de mond kunnen nemen, eenmaal, tweemaal, zo zou het gegaan kunnen zijn, waarom niet?

MARITTA

We zijn allemaal meelopers. Ja, dat zijn we, meelopers. Te beweren dat we wel moesten gehoorzamen, zou te gemakkelijk zijn. Wat is ons aandeel aan de gruweldaden?

De wandklok slaat twee keer. Het is halfelf.

TANTE MARGIT

Weet je wat ik aan jullie aristocraten niet kan uitstaan? Dat jullie altijd alles direct op jezelf betrekken. Geloven jullie soms dat jullie beter zijn? Eerst kijken jullie op iedereen neer, maar als er zware tijden aanbreken, gaan jullie als pasgeboren lammetjes door de knieën. Jóska! (*Stilte.*)

JÓSKA

Mevrouw de gravin?

TANTE MARGIT

Een fles champagne.

JÓSKA

Maar natuurlijk.

TANTE MARGIT

Je hebt geen idee wat we in Rechnitz hebben moeten doorstaan, toen, tegen het eind van de oorlog. Terwijl iedereen het in zijn broek deed, mijn man nog het meest, moest er toch iemand rustig blijven en zorgen dat het werk gedaan werd. Weet je waarom ik meer van paarden houd dan van mensen? Omdat zij het fijn vinden om gedresseerd te worden. Gebrek aan discipline, liefje, dat is wat de wereld ziek maakt.

Jóska ontkurkt een fles en vult twee smalle glazen. Ivan en Feri komen terug en overleggen nog of ze niet beter over Arogno kunnen rijden. 'Met welke auto?' hoor je Ivan mom-

pelen. En wat als het sneeuwt, fluistert mijn grootvader in het Hongaars: ‘Mi van, ha esik a hó?’

‘En, waar hebben jullie over gebabbeld, mijn duifjes?’ vraagt Ivan en kijkt over de tafel, ziet rode wijnvlekken op het tafelkleed, as naast de asbak en twee glazen champagne. ‘Toch niet alweer over politiek?’

‘Over het leven,’ antwoordt tante Margit. ‘En over Feri’s benoeming tot privésecretaris. Maritta denkt dat het misschien beter is als ze toch naar Duitsland gaan in plaats van hier bij ons te blijven, nietwaar, Maritta?’

Mijn grootmoeder knikt en rookt en staart voor zich uit.

‘Ik zal zien of ik wat kan regelen,’ zegt tante Margit. ‘Het moet toch mogelijk zijn om bij een van de Thyssen-fabrieken een baan te vinden, ergens in het Roergebied.’*

* En dat was het ook. Mijn grootouders verhuisden naar Dinslaken, een kleine stad bij Düsseldorf, waar mijn grootvader Feri als procuratiehouder in dienst trad bij een van de bedrijven van het Thyssen-concern.

‘Hoe gaat het met de hond?’ vroeg ik mijn vader aan de telefoon.

‘Hij is gek,’ antwoordde hij. ‘Hij is niet te temmen. In de auto springt hij over de voorbank en gaat op mijn schoot zitten. Ik denk dat ik hem naar het asiel breng.’

‘Arm beest. Terwijl een beetje beweging heel goed voor je zou zijn.’

‘Vertel maar liever over jezelf. Hoe staat het met je onderzoek naar tante Margit?’

‘Het is blijkbaar van mond tot mond gegaan waar ik mee bezig ben. Ik krijg telefoontjes van familieleden. Hoe komen die eigenlijk aan mijn nummer? Van jou?’

‘Grapje zeker?’

‘Waarom slapende honden wakker maken?’ vragen ze. ‘Wat heeft het voor zin om te graven in het verleden van tante Margit? Ze dreigen.’

‘En wat zeg jij dan?’

‘Ik antwoord dat je het verleden alleen kunt verwerken als je steeds opnieuw vertelt wat er gebeurd is. Die woorden zijn natuurlijk niet van mij, maar van Hannah Arendt.’

‘O, die.’

‘Vind jij ook dat al dat gezoek niets oplevert?’

‘Nee. Maar ik betwijfel of onze familie iets weet.’

‘Dat is het hem nu juist. Niemand weet iets, omdat niemand ooit vragen heeft gesteld. Is dat niet merkwaardig? Jullie wisten allemaal van dat bloedbad en jullie wisten dat tante Margit op die plek was. Maar jullie waren te beleefd om vragen te stellen. Jullie wilden niet bij haar uit de gratie raken.’

‘Wacht even.’

Ik hoorde het klikken van een aansteker, geritsel, de hoorn die kennelijk uit zijn handen viel, dan weer zijn stem: ‘Ben je er nog?’

‘Natuurlijk ben ik er nog. Eigenlijk ging het om het geld, nietwaar?’

‘Wat?’

‘Haar geld heeft jullie de mond gesnoerd. Tante Margit betaalde en daarom had ze de macht. Zij bepaalde waarover wel en waarover niet werd gesproken. Tante Margit had jullie allemaal in haar greep.’

De laatste keer dat ik naar het Burgenland reed was aan het eind van de herfst. Het was mistig, de huizen, de velden, de lucht, alles was grijs; de wijndruiven waren allang geoogst. Allerheiligen kwam eraan en de familie kwam bijeen om in de familiecrypte, die zich onder de kloosterkerk van Güssing bevindt, hun dode voorouders te gedenken. Een donkere ruimte met tientallen doodskisten van voorouders, sommige onder het stof der tijden, andere schoner. ‘Wil jij hier later ook liggen?’ werd me bij het licht van een

kaars gevraagd door iemand die zich had voorgesteld als mijn neef.

Nadat we weer de trap naar boven hadden genomen, gingen we allemaal aan een lange houten tafel zitten, tantes, ooms, neven, mensen die ik nauwelijks kende.

De meesten konden zich Margit en Ivan goed herinneren, hun reizen, hun huizen, Margits paarden en Ivans ijdelheid, en hoe langer ik met hen aan tafel zat, des te meer voelde ik me op mijn gemak. De manier waarop ze praatten, hun grappen, de oude meubels, het servies van porselein, die zilveren suikerpotjes – allemaal vertrouwd.

‘Wat in de kranten staat is onzin,’ beweerden de ouderen. Ook het theaterstuk *Der Würgeengel* van Elfriede Jelinek, dat over Rechnitz en Margit gaat, zou een verkeerd beeld geven. Margit had volgens hen niets met het bloedbad te maken gehad. ‘Ze was weliswaar niet geliefd en een mannengek’ – ze zou zelfs oversekst zijn geweest – maar een moordnares? ‘Beslist niet.’ Ik knikte zoals iedereen knikte. En toen een van de aanwezigen, een oudere man, die me, hoewel we elkaar niet kenden, uiterst vriendelijk had begroet en die er zo goedmoedig uitzag met zijn witte haar, over joden begon, en over Joodse propaganda, luisterde niemand en deden ze allemaal alsof ze hem niet verstonden. Ook ik zei niets. Ik ging ook niet tegen hem in toen hij zei: ‘Misschien is er helemaal geen bloedbad geweest?’

We dronken zwarte thee en aten brood met ham.

Aan tafel praatte iedereen nu luidruchtig door elkaar: over het graf, over de zoektocht. De jongeren stelden vra-

gen, de ouderen gaven ontwijkende antwoorden.

‘Wat hebben we daaraan?’

‘Waarom?’

‘Wat hebben wij daarmee te maken?’

Hoofdschudden.

Zwijgen.

‘Wil er nog iemand thee?’

Stilte.

‘Over de misdaden tegen de joden is al genoeg geschreven,’ verdedigde de oude man zich, ‘de misdaden van de communisten waren net zo erg.’ En weer deden ze allemaal alsof ze niets hadden gehoord, niemand ging ertegenin. ‘Die Jelinek is zelf ook een Joodse, daarom schrijft ze zulke rommel.’ Iemand vertelde een grap, ter afleiding, en iedereen lachte, ik ook, zoals je nu eenmaal lacht en knikt in familiegezelschap. Twee uur later namen we afscheid.

Weer werd ik innig omarmd, deze mensen, deze meubels, deze kopjes, allemaal zo vertrouwd. ‘Wees zuinig op de naam van je familie,’ zei een oom tegen me die de hele avond stil was geweest, ‘je mag hem niet door het slijk halen.’ Haast teder pakte hij me bij mijn kin en legde zijn hand tegen mijn wang, zoals mijn vader altijd doet. Later in de auto voelde ik me ellendig.

Kwam het doordat de slachtoffers joden waren dat het misdrijf hun maar zo weinig kon schelen?

Ik belde mijn vader op: ‘Denk jij dat ook?’

‘Nee, dat denk ik niet.’

‘Waarom dan die opmerkingen over joden en over Jelinek?’

‘Je oom heeft de misdaden van de nazi’s met die van de communisten vergeleken. Dat is toch legitiem?’

‘Waarom dan die grappen over joden?’

‘Ga je over de familiebijeenkomst schrijven?’ vroeg mijn vader. ‘Dat zal kwaad bloed zetten.’

‘Ik weet het nog niet.’

Een paar weken later stond ik voor tante Margits graf in Lugano en probeerde me haar gezicht voor de geest te halen, maar het lukte me niet. De wind blies de laatste bladeren van de bomen en ik zag steeds maar haar tong voor me.

Het is een sober graf, begraafplaats Castagnola, aan de voet van de Monte Brè – een eenvoudige granieten steen, hoewel Margit tot de rijkste vrouwen van Europa behoorde en bescheidenheid niet haar grootste deugd was. ‘21 juni 1911 – 15 september 1989 Margit Batthyány-Thyssen’. Iemand had gele chrysanten op haar graf gezet, de aarde in de pot was vers.

Na de gesprekken die ik met mijn familie, met ooggetuigen en met mijn vader had gevoerd, alle reizen, alle documenten die ik had bestudeerd, was ik ervan overtuigd geraakt dat tante Margit niet had geschoten in die maanverlichte nacht op 24 maart 1945, een maand voordat Hitler zelfmoord pleegde. Ze heeft geen joden vermoord, zoals de kranten beweren. Er zijn geen bewijzen. Er zijn geen getuigen.

Tante Margit stond rond middernacht niet in de kou bij die kuil waar de naakte vrouwen en mannen in een rij knielden. Ze lachte en danste terwijl de uitgemergelde li-

chamen in het gat in de grond vielen. Ze lachte en danste met de moordenaars toen die om drie uur 's ochtends weer op het kasteel terugkwamen.

En terwijl die 180 lijken ergens in Rechnitz in een kuil lagen te vergaan, maakte tante Margit cruisereisjes over de zomers blauwe Egeïsche Zee, dronk Kir Royal in Monte Carlo en jaagde in de herfstige bossen van het Burgenland op reeën.

Tante Margit genoot van de rest van haar lange leven, hoewel ze alles wist over het bloedbad. In de kiem verrot.

Half november wilde ik met mijn vader naar Moskou vliegen om meer aan de weet te komen over de goelag en de terreur van Stalin, en om de kampen te vinden waar mijn grootvader tien jaar van zijn leven heeft doorgebracht.

‘Is het dan niet te koud?’ vroeg mijn vader aan de telefoon, hoewel we het daar al vaker over hadden gehad. ‘Ik heb geen warme schoenen,’ hoorde ik hem verzuchten.

‘Ik ook niet,’ antwoordde ik.

In mijn verbeelding zag ik ons al door de velden lopen en lachen, ik gooide een sneeuwbal naar hem en we vertelden elkaar verhalen die we nog niet kenden, zoals goede vrienden dat doen.

Als ik er beter over nadacht, zag ik ons ergens op het platteland in de ontbijtzaal van een beroerd hotel zitten, terwijl we zwijgend ons drieminuteneitje kapottikten, niet in staat met elkaar te praten.

‘In lichamelijk opzicht zijn mijn vader en ik altijd close geweest,’ vertelde ik Strassberg een paar dagen na het telefoongesprek. ‘We omarmen en kussen elkaar bij elke ontmoeting. Als kind al vond ik het fijn zijn warme handen op mijn wangen te voelen, zijn naar nicotine ruikende vingers in de mijne. Elkaar aanraken gaat ons gemakkelijker af dan met elkaar praten, waarom is dat zo?’ vroeg ik hem. ‘Het

zou me geen moeite kosten als ik hem als oude man moest verzorgen, soep voeren, wassen en aankleden,' vervolgde ik, en ik zag voor me hoe ik hem als een klein kind uit de douche tilde. 'Maar om met hem alleen in een vliegtuig te zitten of zes uur achtereen in een auto, dat hou ik niet uit. En volgens mij geldt voor hem hetzelfde. Waarom toch?'

'Ga op reis en u komt er vanzelf achter,' zei Strassberg; hij kon soms vreselijk nuchter zijn, wat me irriteerde omdat ik me dan voor schut gezet voelde.

'Het is als fysieke pijn, weet u? Dat je daar gewoon maar zit en het gevoel hebt dat je dicht bij elkaar zou kunnen komen, maar daar toch niet in slaagt.'

'Wat verwacht u van die reis naar Rusland?'

'Dat de spanning eindelijk wijkt. Al die ballast moet verdwijnen. Ik wil met hem over straat lopen zonder me voortdurend af te vragen wat ik nu weer moet doen of zeggen. Als ik aan mijn vader en mij denk, zie ik van die ronde magneetjes voor me zoals je wel op koelkasten ziet. Kent u dat gevoel als je probeert die op elkaar te duwen?'

'Natuurlijk.'

'Een van de twee schiet altijd opzij weg. Er blijft altijd ruimte tussen, een paar millimeter, eigenlijk alleen lucht, denk je dan, het lijkt zo eenvoudig, maar je krijgt ze gewoon niet tegen elkaar. Zo is het ook met mij en mijn vader. Ik wou dat die tussenruimte weg was.'

'De tijd is helaas om,' zei Strassberg, en zoals vaker deed het pijn om, nadat je eerst je hart hebt opengelegd, weer met een klap in het echte leven te belanden. Ik hoorde hoe hij uit zijn stoel opstond, het klonk altijd alsof hij eerst zijn

bovenlichaam met kracht naar voren zwaaide en van die beweging gebruikmaakte om op te staan. Vluchtig gaven we elkaar een hand, ik had liever gehad dat we elkaar hadden omarmd.

DAGBOEKEN III

Agnes

We werden als vee in wagons geperst. We waren allemaal ongewassen, hadden nog steeds dezelfde kleren aan als in Boedapest. De deuren werden vergrendeld, ramen waren er niet. We vertrokken, kinderen, ouden van dagen, vrouwen, allemaal dicht op elkaar gepakt. Sommigen huilden, anderen schreeuwden, twee mensen stierven. Toen de trein dagen later stil bleef staan, waren we opgelucht. Eindelijk aangekomen, in Auschwitz.

Toen we uitstapten, stonden er verpleegsters en artsen om ons heen, een van hen moet dokter Mengele zijn geweest. 'Wie niet meer goed bij krachten is, wordt verzocht deze kant op te komen. Alle anderen gaan daarheen,' riep iemand. De artsen kwamen en inspecteerden ieder van ons van boven tot onder. Kleine kinderen werden van hun moeders losgerukt.

Mijn echtgenoot, die ik destijds nog niet kende, kwam op hetzelfde perron aan, vertelde hij me later. Hij had in het getto van Łódź zijn eerste vrouw leren kennen, ze hadden een zoon van acht maanden. Toen men zijn vrouw op het perron hun baby wilde afnemen, verzette zij zich, dus werden ze allebei meteen vergast.

Wij, de sterken, kregen het bevel door te lopen. Weldra

stonden we voor nieuwe huizen, nieuwe barakken, nieuwe bewakers, overal prikkeldraad: Birkenau. Ze leidden ons een ruimte binnen waar we ons moesten uitkleden en werden getatoeëerd. Ik had vanaf dat moment geen naam meer, ik was alleen nog een nummer. Maar dankzij het Duitse kindermeisje dat vroeger bij ons inwoonde, begreep ik wat er van me verwacht werd. Alle anderen, die geen Duits spraken, hadden daar meer moeite mee. Wie zijn nummer niet kon opzeggen, werd bestraft of verscheen de volgende ochtend niet meer op het appel. Had ik mijn leven uitgerekend aan ons Duitse kindermeisje te danken? Na de tatoeage werden we onder de douche gezet, daarna werden we door Duitse soldaten kaalgeschoren. Nooit in mijn leven ben ik zo minachtend behandeld. Toen we weer in de frisse lucht kwamen, gedoucht, getatoeëerd, kaalgeschoren, waren we andere mensen. Er waren moeders die hun dochters niet herkenden.

Maritta

Het was een zondag, maar in plaats van naar de kerk te gaan, verzamelden we ons één keer in het jaar met de pastoor buiten in het veld. Hij ging voorop, wij kwamen achter hem aan, en hij zegende de aarde opdat ze ons een goede oogst zou brengen. De meeste vrouwen uit het dorp waren erbij, de oude mensen, wij kinderen, ook mijn vader, mijn moeder niet. Waar was ze eigenlijk al die tijd? We stonden op een ronde heuvelkam en keken uit over het landschap. Ik zag het moeras, de bossen die ik goed kende van de jacht, en plotseling wees een van de dorpsvrouwen me op een

trein die vanaf waar we stonden goed te zien was en waar-
aan meer wagons gekoppeld zaten dan gewoonlijk. Ik weet
nog hoe het dak van de trein schitterde in de zon. Ook onze
pastoor keek en toen iemand zei: ‘Daar zitten de joden in’,
konden we onze ogen er niet van afhouden. Iedereen keek
naar de wagons, die het zonlicht weerkaatsten. De pastoor
liep door en wij liepen achter hem aan, tot de mis voorbij
was.

Destijds wist bijna niemand dat ik een tweede kind in
mijn buik droeg. Feri had een paar maanden daarvoor een
week verlof gehad en toen hadden we elkaar in Boedapest
ontmoet. Hij was niet bedreven in de omgang met zijn
oudste kind, hoe kon hij ook, hij was immers altijd weg.
Binnenkort zou hij een tweede kind krijgen.

Bij ons op het platteland drong belachelijk weinig infor-
matie door. We bezaten slechts één krakend radiotoestel.
Alles leek ver weg, onwerkelijk, ook al zaten er Duitse sol-
daten op ons erf, reden er militaire vrachtwagens door het
dorp, wapperde er een hakenkruis op het dak van het raad-
huis. Mijn vader had niets tegen de Duitsers, integendeel,
hij mocht ze wel, wat niet betekende dat hij een nazi was.
Hij was geen antisemiet – bij God, dat niet. Maar hij deelde
hun liefde voor orde en punctualiteit.

Voor de oorlog was hij een paar keer naar een landbouw-
beurs in Berlijn geweest en enthousiast teruggekeerd, alsof
hij uit de toekomst kwam. Hij was een apolitek mens. Hij
bekommerde zich niet om de deportaties. Hij wist niets
van de gruweldaden. Wat hem werkelijk interesseerde wa-
ren de jacht, de natuur, het bos. Als ik nu aan hem terug-

denk, bekruipt me de gedachte dat hij eigenlijk meer van dieren hield dan van mensen.

Het waren niet onze ouders die ons opvoedden, naar ons luisterden, die we vertrouwden; dat was ons huispersoneel, mensen als ons kamermeisje Goga, die voor ons zorgde en onze vragen beantwoordde. Zonder Goga was het voor mij veel moeilijker geweest mijn kinder- en jeugdjaren te overleven. Zij was de ziel van ons huishouden. Ze plukte de eerste sneeuwkllokjes en viooltjes voor ons, bracht ons verse thee als we verkouden waren, of de eerste aardbeien uit de tuinderij. Ze is verweven met elk patroon, elke weg, elk beeld uit mijn jeugd. Goga zat weliswaar nog steeds vol dadendrang, ze zette voor iedereen thee, pakte mee aan, dirigeerde, organiseerde, maar ze liep krommer dan ik me uit mijn jongere jaren herinnerde. Ze was prikkelbaar, mismoedig, op een keer zag ik haar in de tuin roken. Goga, die nooit dronk, niet eens chocolade at omdat ze dat als een zonde beschouwde, zoog nu gretig aan een sigaret zonder filter.

Maar wat niet veranderde, waren de regels zoals ik die al jaren kende. Elke ochtend ontbeten we met mijn vader aan de lange tafel, ook nu nog. We zeiden niet veel. Elke vrijdagmiddag ging Goga naar de kerk, waar onder leiding van de pastoor de rozenkransvereniging bijeenkwam. In mijn herinnering was het in die tijd ofwel verzegend heet of er woedde een ijzige sneeuwstorm. Na het gebed ging iedereen om de beurt naar het altaar, haalde een briefje tevoorschijn en schreef er een nummer op dat overeenkwam met een Bijbelvers. Deze briefjes legde Goga altijd op ons

hoofdkussen. Zolang ik me kan herinneren was de vrijdagavond daarmee verbonden: voor ik naar bed ging, opende ik zo'n rolletje papier en sloeg het vers in de Bijbel op. Ik was gelovig, o ja, dat was ik.

Agnes

Om vijf uur 's ochtends werden we gewekt en kreeg iedereen een taak toebedeeld. Een keer moesten we een grote berg stenen verplaatsen. We hesen de stenen in kruiwagens, reden ze naar de andere kant van het kamp en laadden ze daar uit. De volgende dag kregen we opdracht ze weer terug te brengen.

Buiten was het nog altijd koud. Ik weet nog dat er een keer iemand naar me toe kwam die ik niet kende en die me een paar gebruikte sokken gaf. Ik was verbaasd en zo dankbaar dat ik niet kon kiezen of ik ze over mijn handen of mijn voeten zou trekken, dus wisselde ik af.

Er was amper iets te eten. Na het opstaan kregen we een kommetje met een brouwsel dat de Duitsers koffie noemden. Het was wel bruin, maar met koffie had het niets te maken. Daarbij een heel klein stukje brood. Tussen de middag kregen we weidesoep, zoals wij zeiden, want hij was groenig en smakeloos, maar alles went. De dagen verliepen allemaal volgens hetzelfde stramien. Op een keer vroeg ik een meisje dat daar al vier jaar zat of er ooit iemand levend het kamp had verlaten, waarop ze antwoordde: 'Niemand komt dit kamp uit.' Maar ik was tot dan toe verschoond gebleven van ziekten, had diarree noch luizen, en beloofde mezelf plechtig dat ik daar niet zou sterven.

Maritta

In november 1944 kwam de oorlog ook ons dorp binnen. De Russen kwamen steeds dichterbij, de Hongaren en de Duitsers probeerden zich schrap te zetten tegen het Rode Leger. Ik ging terug naar Boedapest, omdat het daar voor mij veiliger zou zijn. Mijn ouders verlieten het kasteel – de Russen haatten de adel – en trokken naar een klooster in Zirc, een stadje in het westen van het land. Intussen was mijn tweede zoon geboren, Béla.

De stad zat vol soldaten, vrachtwagens, overal gewonden, mensen op straat met hun hele have en goed. Het was koud, er was maar weinig te eten en iedereen wilde naar boven, naar de Burchtwijk, ook ik. Daar was het leven in vergelijking met andere delen van de stad nog relatief intact. Zelfs banketbakkerij Ruszwurm was nog gewoon open. Er was een kleine markt, iedereen ruilde met iedereen, iedereen praatte met iedereen en de mannen dronken veel te veel, zoals altijd in dit land. Drank is het grote kwaad van Hongarije, maar natuurlijk niet het enige.

's Avonds gingen we op een bankje zitten en keken uit op de stad beneden, zagen huizen branden en wisten dat wij de volgenden zouden zijn. En toen de Sovjets Pest innamen, werd het daarboven opeens doodstil. Alsof we samen de adem inhielden.

Agnes

Het enige wat ik uit mijn vroegere leven naar het kamp had meegenomen was een foto van mijn familie. Toen we ons die eerste dag allemaal moesten uitkleden en een nummer

in onze arm kregen getatoeëerd, vroeg ik de bewakers of ik die foto misschien mocht houden, maar ze namen hem af. Een paar weken later lag hij op mijn bed. Het gebeurde zelden, maar ook in het concentratiekamp waren er wonderen en momenten van geluk. Ik weet niet van wie ik hem heb gekregen of waarom, misschien had iemand hem gevonden? Misschien had iemand medelijden met me? Ik was gelukkig, maar wist niet wat ik ermee aan moest, en was vooral bang dat hij zou scheuren. Ik vond een leeg margarine-doosje tussen de barakken en naaide de foto erop vast, met een beetje garen en de zoom van een kledingstuk. Zo was hij beter beschermd. Maar elke keer dat ik ernaar keek, werd ik door zo'n hevige pijnsteek getroffen, dat ik hem uiteindelijk aan een meisje gaf, dat hem in bewaring nam.

Ik kon niet over mijn familie praten, en kon er ook niet tegen als anderen over de hunne spraken. Op een ochtend moesten we ons allemaal in een rij opstellen. Ik zag dat ze de grotere vrouwen, de sterkere en gezondere, scheidde van de zwakken. Ik vroeg het meisje mij de foto terug te geven. Ze was zo mager en ziekelijk. Ik heb haar nooit meer teruggezien en hield de foto voortaan altijd bij me.

Maritta

We zouden hooguit drie dagen in de catacomben van de Burchtwijk blijven. We bereidden ons voor, mijn neef droeg hele kisten champagne naar de kelder, met de Russen viel niet te spotten, zei hij, en iedereen lachte. Die drie dagen werden uiteindelijk vijf weken.

We zaten met zijn tien in onze schuilplaats in de kel-

der, een kleine ruimte. In de hoek brandde een kaars, de kinderen huilden en stonken, want er was niet genoeg water om hun luiers te verschonen. Elke dag verwachtten we de Russen. We bespraken hoe het zou zijn als ze aanklopten, als ze binnenkwamen: wat moet er van ons worden? Wat kan er nu nog gebeuren? In de verte hoorden we granaatinslagen en mitrailleursalvo's. Zo nu en dan bracht iemand ons nieuws van buiten. Churchill zou aan de Zwarte Zee een ontmoeting hebben gehad met Stalin, wat sommigen als goed nieuws beschouwden en anderen niet. Mij kon het niet schelen, ik zat op een matras, mijn oudste zoon sliep, zijn kleine broertje krijste. Al dagen kwam er geen melk meer uit mijn borst. Ik probeerde hem gesuikerd water te voeren, maar Béla dronk het niet. Hij moest kokhalzen en hoesten.

Agnes

Ze brachten ons naar een doucheruimte. In de douches ging het zo: soms kwam er gas uit, soms water. Ditmaal was het water.

Maritta

Iemand zei me dat ik mijn borsten met kwark moest insmeren omdat ze ontstoken zouden zijn, maar waar haalde ik kwark vandaan? Béla werd steeds vermoeider, sliep urenlang in mijn armen, tot hij zijn ogen nauwelijks nog opendeed.

Agnes

Toen we de doucheruimte uit kwamen, stond Mengele met een paar andere artsen voor ons. Ze bekeken ons van voren en achteren, keken in alle openingen. We waren wandelende skeletten, mensen zonder vlees op de botten. Ze gaven ons nieuwe kleren, overgebleven van willekeurige doden.

Maritta

De Rus die ons ontdekte was klein en krom, had een Mongools gezicht en droeg een versleten bontmuts. Hij brak de kelderdeur open en stommelde de trap af, toen hoorden we de eerste Russische woorden. ‘Nu begint het,’ zei mijn neef, en voor deze ene keer zou hij gelijk krijgen. Er begon inderdaad iets, namelijk vijfenveertig rampzalige jaren communisme. Maar op dat moment gebeurde er niet veel. Ik was bang. We waren allemaal bang, Béla sliep, zijn hoofd was heel warm, we hadden geen kaarsen meer, een olielampje gaf een beetje licht en verspreidde een bijtende geur. De Rus had een merkwaardig zachte stem. Hij zei dat hij op zoek was naar ‘Nemez’ – Duitsers, hij klonk als een jongen. In werkelijkheid was hij op zoek naar vrouwen. Mij liet hij gaan.

Agnes

Drie weken lang werden we opgesloten in een barak. We kregen nog steeds te eten, maar hadden niets te doen en geen idee wat er gebeuren zou. Aan het eind van die drie weken, het was al avond, bevalen ze ons mee te komen. Ze gaven ons een stuk brood van het soort dat we zo goed

kenden en wat vlees uit blik. We stapten in een trein. Op een ton na, die als wc diende, waren de wagons leeg, op de vloer lag een beetje stro. En voor de eerste keer werd ik ziek, ik kreeg last van mijn darmen. De hele reis lang zat ik op die ton. Twee dagen. Tot de trein stil bleef staan en we het bevel kregen uit te stappen. We waren met 155 mensen. En we waren de eerste 155 die Auschwitz ooit levend hadden verlaten.

Maritta

Toen de Rus weer was vertrokken, kropen we uit onze schuilplaats naar buiten. Overal zag je mensen uit de puinhopen tevoorschijn komen, als ratten in de nacht. Ik had geen idee waar ik naartoe moest, tot een familielid me aanraadde met mijn kinderen naar mijn schoonmoeder te gaan. Het stadsdeel waar haar woning lag was volledig verwoest, de ruiten waren versplinterd, het dak weggeslagen, ijsskoude wind joeg door de kieren. Er waren maar twee kamers en één bed, waarin mijn schoonmoeder lag. Ze was verlamd door de gebeurtenissen en maakte een krassend geluid alsof ze snurkte. Het was het enige geluid dat ze maakte. Als je thee wilde zetten, moest je dat gekras verdragen, want het kolenfornuis, dat ook als kachel dienstdeed, stond naast haar bed. De oorlog leek weliswaar voorbij, maar wij wisten niet wat er hierna zou gebeuren. Van mijn ouders had ik al tijden niets meer gehoord. Laat staan van mijn man.

Agnes

De trein deur ging open. Bewakers van de ss stonden naast de spoorbaan, het was 's avonds laat en ze bevalen ons in een rij een smalle, onverlichte weg in te lopen. Ik voelde me heel zwak, had last van diarree, kon amper lopen. Maar de andere vrouwen in de groep ondersteunden me en hielpen me weer overeind als ik struikelde. Op de achtergrond hoorde ik de Duitse officieren roepen: '*Los geht's! Los! Los!*' Ik zal die woorden nooit vergeten. Ik weet niet hoe ik het gered heb, maar uiteindelijk kwamen we 's nachts bij een fabriek aan. Een spinnerij. We mochten niemand vertellen waar we vandaan kwamen en wat we in Auschwitz hadden meegemaakt. Ze brachten ons naar een zaal met onopgemaakte bedden waar we mochten slapen. Het waren de bedden van de vrouwen die in de spinnerij de nachtdienst deden. En toen wij de volgende ochtend aan het werk gingen, kropen zij in bed. Vergeleken met Auschwitz ging het hier goed met ons.

De ploegbazen mochten zelf hun arbeidsters uitzoeken, en weer werden we gekeurd en gesorteerd en opnieuw in quarantaine geplaatst. In die tijd merkten sommige vrouwen dat ze zwanger waren, doordat hun menstruatie uitbleef. Ze probeerden het zo goed mogelijk verborgen te houden, want zwangeren verdwenen, niemand wist waarheen.

Onze opzichter vroeg wie van ons Duits sprak en daarop werd ik naar de droogruimte overgeplaatst, waar ik moest meehelpen balen stof van zeventig tot tachtig kilo op te hangen. Daaruit bestond nu mijn werk, dag in dag uit.

Op een ochtend werd ik wakker met verschrikkelijke kiespijn. Mijn opzichter stuurde me onder begeleiding van een soldaat naar een tandarts in het dorp, op wiens deur een bordje hing met: WIJ BEHANDELEN GEEN JODEN. Maar wij gingen toch naar binnen. De tandarts beval me mijn mond open te doen, pakte een tang en trok zo hard hij kon. Dit alles staand. Minuten later stonden we weer buiten, maar de pijn bleef. Een spiegel had ik niet, maar ik merkte al snel dat hij de verkeerde kies had getrokken. Gelukkig was er ook nog een Joodse tandarts, die de fabrieksdirecteur één keer in de maand bij ons langsstuurde. Ik zei tegen hem: 'Ik zal doodgaan van de kiespijn.' Waarop hij antwoordde: 'De oorlog is bijna afgelopen. Hou vol.' En toen, heel plotseling, werd de fabriek gesloten. We hoefden nu geen textiel meer te drogen, zo kregen we te horen, maar moesten bunkers helpen bouwen voor de Duitse bevolking, zodat iedereen veilig zou zijn voor de bombardementen van de geallieerden. Ons werk was zeer vermoeiend, met weinig gereedschap moesten we een greppel graven. Ertegenover lag een kolenmijn, waar Franse krijgsgevangenen werkten die ons kleine briefjes toespeelden waarop stond dat de oorlog snel voorbij zou zijn. Zo gingen weken voorbij, steeds in hetzelfde dagritme. Tot de ochtend kwam dat niemand ons meer wekte. Voor de eerste keer in maanden bleef het stil.

Maritta

Een tijdlang was ik blij onderdak te hebben gevonden bij mijn schoonmoeder. Ondanks alle ellende waren er ook

vrolijke momenten, bijvoorbeeld toen ik met een nichtje met twee kinderwagens op pad ging om kolen te stelen. De hele stad was één grote puinhoop, de bruggen lagen in de Donau. Elke dag kwamen er neven en andere familieleden bij, de woning werd steeds krappert, overal waren kinderen, die verstoppertje speelden om het bed, wat moesten ze ook anders?

Agnes

Anders klopten ze altijd om vijf uur 's ochtends aan, maar op die dag gebeurde er niets. We bleven tot drie uur 's middags in bed liggen, tot iemand kwam zeggen dat we naar een barak moesten komen. Daar stonden de fabrieksdirecteur en een ss-officier op een tafel. Ze hadden sleutels in hun hand. 'Er is ons medegedeeld,' schreeuwden ze, 'dat Duitsland heeft gecapituleerd. De oorlog is voorbij.' Ze wierpen de sleutels weg ten teken dat nu eindelijk alles voorbij was. En wat moesten wij nu?

Maritta

De meeste kinderen in de woning waren ondervoed, ziek en verzwakt, maar ze bleven wel in leven. Op mijn kind na. Béla stierf op de dag dat de oorlog was afgelopen.

Een ijzige wind blies ons tegemoet toen we op het vliegveld van Moskou de taxichauffeur volgden die ons over een groot parkeerterrein naar zijn auto bracht. ‘Een reis naar Rusland is voor mij wat een reis naar Auschwitz voor joden is,’ zei mijn vader tijdens de rit naar het hotel dat hem door een reisbureau in Boedapest was aangesmeerd: een grijze torenflat met daarvoor een winkelgalerij waarvan de winkels gesloten waren of niet eens opengingen. We stapten uit de auto, ik trok zijn rolkoffer door de zwarte regenplassen voor de ingang en voegde me bij de drom mensen voor de receptie, die allemaal met hun pas zwaaiden. In de lobby bevond zich een kleine bar, waar ik mijn vader naartoe bracht om bij te komen van de vlucht, van de eerste indrukken – ja, van wat eigenlijk? Ik wilde hem het wachten op onze kamersleutels tussen Oezbeekse zakenlieden en vrachtwagenchauffeurs uit Astana besparen. Ik zag hoe hij daar een glas bier zat te drinken, een oudere heer in een grijze winterjas die hij tot onder zijn kin had dichtgeknoopt en met nieuwe schoenen waaruit kunstbont naar buiten piepte. Hij keek noch naar de televisie, noch naar de andere hotelgasten die langs hem heen liepen. Ook de folders die op de bar lagen interesseerden hem niet – alle sjasliekrestaurants in de omgeving, casino’s, stripclubs – het enige

wat hij wilde was daar zitten. Ik ken niemand die zo lang bewegingloos voor zich uit kan staren als hij. Er kwam een zin bij me op die al in mijn jeugd dikwijls als een lichtkrant met rode letters aan mijn geestesoog voorbij was getrokken: Let op of het goed met hem gaat. Alleen wist ik nooit hoe ik dat moest aanpakken.

Hoe gaat het? typte ik op mijn telefoon. We waren nog geen twintig meter van elkaar verwijderd. Ik wachtte tot het bericht bij hem aankwam en zag hem heel licht ineenskrimpen toen zijn mobieltje begon te zoemen. Waar had hij dat ook weer, binnen, buiten? Voor, in zijn broekzak. Hij zette zijn bril af om het bericht te kunnen lezen. Ik zag hoe hij mij terugschreef, zijn wijsvinger op het kleine schermje. Ik wist al wat hij zou antwoorden, het was een oude insider joke, zoals iedere familie haar eigen codes heeft. Die van ons was: het gaat.

Het gaat, dat zeiden we vroeger over alle mogelijke zaken. Alles was 'het gaat'. De school, het eten, de sfeer. Heb je een leuke dag gehad? Het gaat. Hoe ging het tennissen? Het gaat. En hoe was het bij jou op kantoor? Nooit was iets echt goed. Altijd dreigde er onheil, ook als net de zon scheen zouden er zeker weldra donkere wolken samentrekken. Mijn vader heeft nooit iets bewierookt, opgeklopt of mooier voorgesteld dan het was. Over alles uit mijn jeugd hing een zweem van verlies en nederlaag, alsof alles op ieder moment kon instorten.

Toen we eindelijk in onze kamer op de veertiende verdieping aankwamen, was het buiten al donker. Ik stond bij het raam en zag tot aan de horizon her en der lichtjes, met

daartussen veel zwart. Een klein bos misschien of een park, maar waarschijnlijker waren het autokerkhoven, braakliggend land, half afgebouwde huizen waaruit ijzeren stangen naar buiten staken. ‘Er bestaat een vorm van lelijkheid die ik juist weer mooi vind,’ zei ik tegen hem en klonk als een tweedejaars architectuurstudent, maar ik wilde die verschrikkelijke stilte overbruggen, ‘net zoals er zogenaamd mooie steden bestaan die ik juist verafschuw omdat ze er te opgedoft uitzien, snap je wat ik bedoel?’ – wat nog veel erger klonk: had ik echt ‘opgedoft’ gezegd? En omdat hij niet antwoordde, keek ik zijn kant op. Hij lag op het bed, maar sliep niet. Hij had zijn jas niet eens uitgetrokken, maar zijn bril lag op het nachtkastje en zo zonder leek hij een heel ander mens.

Tien jaar lang zat mijn grootvader in Russische gevangenschap. Van 1945 tot 1955. Zijn dossier over deze tijd omvat bijna honderd pagina’s. Het had zestig jaar in het militaire archief gelegen, tot ik het ontdekte en liet fotokopiëren en vertalen. Er zitten twee foto’s in die mijn grootvader tonen zoals ik hem nooit heb gezien: de ene werd kort na zijn arrestatie gemaakt. Hij is dan dertig jaar en draagt kleren zoals die nu worden gedragen door jonge hippe mensen op biologische markten in Brooklyn, Berlijn en Zürich, een grofmazige trui, daaronder een houthakkershemd, een donkere jas, bruine hoge veterschoenen tot aan de kuit. Hij maakt een gezonde indruk, heeft een baardje, een hoog

voorhoofd en geen spoor van vertwijfeling in zijn ogen, die zoveel op de mijne lijken.

De tweede foto komt uit 1955, tien jaar later, en is genomen in kamp 84, gelegen in een stad met de naam Asbest, in het Oeralgebergte in West-Siberië. Ene majoor Simanovski had mijn grootvader betrappt op het overtreden van de kampregels. Het rapport van 1 april 1955: 'De veroordeelde Batthyány heeft zijn hand door de gaasomheining gestoken en geprobeerd gevangene T., die zich op dat moment in eenzame opsluiting bevond, roggebrood met boter en worst, honderd gram suiker en vier sigaretten te overhandigen.'

Op dit vergrijp, schreef Simanovski, stond zeven dagen cel. Maar mijn grootvader klaagde over koorts en pijn in de nierstreek. Simanovski, een uiterst gewetensvolle bewaker, nam de moeite zijn temperatuur op te nemen. 'Ik kom niet verder dan 37,3 graden. Lijkt te simuleren,' las ik mijn vader in onze hotelkamer hardop voor, maar hij reageerde niet. Sliep hij toch? Vervloekte hij zichzelf en wilde hij dat hij thuis was gebleven? Ik ging door: 'Zijn gezondheidstoestand staat een week in de cel niet in de weg.' Simanovski sloot mijn grootvader op 2 april op en haalde hem er op 9 april weer uit.

Wat zou er van die Simanovski geworden zijn? Trouwe Sovjetburger, Marx en Lenin in de boekenkast? Later ambtenaar, lid van de Communistische Partij en al met pensioen onder Gorbatsjov, met een gebreid vest met kunstleren elleboogstukken en een kleine datsja op het platteland? Zou hij aan al die gevangenen hebben gedacht terwijl hij in

het weekend in de sauna zijn rug met berkentakken geselde?

Of andersom: de jaren in het kamp hadden Simanovski tot een tegenstander van het regime gemaakt, Marx en Lenin lagen in de kelder en in plaats daarvan las hij Solzjenitsyn en de eerste politieke geschriften van Václav Havel, die hij heimelijk bewonderde. Later verspreidde hij vlugschriften en ging hij, toen Gorbatsjov over perestrojka begon, de straat op om hem toe te juichen. Zou hij aan zijn tijd in Asbest hebben gedacht terwijl hij naar het langzame deel van Tsjajkovski's *Pathétique* luisterde?

Hoeveel mensen als hij liepen er op de wereld rond? Mensen als Simanovski. Ze waren jong tijdens de oorlog en in de jaren tachtig, toen ik opgroeide, waren ze senioren met een platte pet, ouderdomsvlekken in het gezicht en een bril met glazen die in de zon donker werden. Ze voerden in heel Europa de duiven, zaten in parken in de schaduw van grote platanen en aaiden vreemde baby's in kinderwagens over hun bol. Veertig jaar daarvoor waren ze bewaker, soldaat, politieman, geheim agent en hadden ze verhoren gevoerd, gefolterd, vermoord, hogere straffen geëist, rapporten opgemaakt, zoals Simanovski over mijn grootvader. Op de foto die in 1955 van hem werd gemaakt op de dag dat hij in de cel werd opgesloten, is geen hipster meer te zien maar een kampbewoner zoals ik die uit films van Spielberg ken. Een kaalgeschoren hoofd, ontbrekende tanden, dode ogen. Zonder iets te zeggen reikte ik mijn vader de foto aan, we lagen nu allebei op ons bed. Hij hield de foto zo dicht voor zijn ogen dat het puntje van zijn neus

ertegenaan kwam en het papier bij het uitademen bewoog.

‘Wat een ellendige klotezooi,’ zei hij, terwijl ik de naam Simanovski googelde. Meer dan tienduizend hits, waaronder een drankenhandel in de buurt van het Rode Plein.

‘Zullen we wat gaan drinken?’ vroeg ik.

‘Om deze tijd?’

‘We zijn in Moskou, er moeten toch ergens mensen zijn, restaurants, cafés, al ziet het daar van hierboven niet naar uit.’

‘Weet je het zeker?’

‘Nee. Maar ik ga wel naar beneden om met de kinderen te skypen, daar heb ik een betere ontvangst.’

‘Doe ze de groeten van me.’

“‘Hoe gaat het met opapa?’ zullen ze vragen – en wat zal ik dan antwoorden?’

‘Zeg maar: het gaat.’

Nog altijd stonden er tientallen mensen in de lobby; de hele nacht zou dat zo blijven. Rusland is een land met elf tijdzones, en vierentwintig uur per dag komen hier mensen aan om familieleden te bezoeken of zaken te doen. Ik zette mijn computer aan en zag even later mijn vrouw en mijn kinderen, die zich voor het beeldscherm verdrongen en allemaal door elkaar praatten, zodat ik amper iets verstond.

‘Hebben ze in Rusland ook pasta, papa?’ vroegen ze.

‘Heeft opapa een ijsbeer gezien?’

Ik had hun thuis verteld hoe koud het in Siberië was,

waarop de kinderen vroegen: ‘Zo koud als bij de ijsberen?’ Na een paar minuten stuurde mijn vrouw de kinderen weg. ‘Laat mij ook eens met papa praten,’ hoorde ik haar zeggen, en ik zag wiebelende beelden. Een knie? Haren? Toen haar stem: ‘En nu opgehoepeld, naar jullie kamer!’ Nog meer misbaar, een deur die dichtsloeg.

‘Hier ben ik,’ zei ze. ‘Hoe is Moskou?’

‘Veel hebben we nog niet gezien. Het regent. Ik heb geen warme schoenen.’

‘Dan koop je die toch.’

‘Ik weet het.’

‘Hoe is de stemming tussen jou en je vader?’

Het liefst had ik haar ‘het gaat’ geantwoord, omdat dat ook precies klopte, maar in plaats daarvan begon ik over de terneergeslagen indruk die hij op me maakte. ‘Hij is de hele tijd moe,’ zei ik, ‘en zo ongeïnteresseerd. Ben ik eigenlijk ook zo?’

‘Hoe?’

‘Zo gesloten.’

‘Geef hem een paar dagen de tijd,’ raadde ze me aan, en ik knikte.

‘Hoe gaat het met de kleintjes?’

‘Ze klagen over keelpijn.’

‘Verdomme.’

‘Het is niet zo erg.’

‘Oké,’ zei ik.

‘Oké,’ zei zij. Op de achtergrond zag ik onze woonkamer, de groene stoelen, de boekenkast, die we pas na eindeloze discussies hadden aangeschaft. Op de vloer lagen de twee

plastic dinosaurussen waar we altijd bovenop gingen staan als we 's nachts uit bed moesten om een van de kinderen te troosten als het eng had gedroomd of dorst had. De ene had vleugels en spitse tanden, de andere een lange gele nek. Ze waren op het beeldscherm nauwelijks te herkennen, maar ik wist dat zij het waren. Ze behoorden tot onze wereld.

‘Pas goed op jezelf,’ zei mijn vrouw.

‘Ik meld me weer vanuit Siberië,’ antwoordde ik en vond dat wel goed klinken. En met een klik was ze weg.

Mijn grootvader Feri was luitenant in het Hongaarse leger, dat ressorteerde onder de Duitsers, en streed zij aan zij met hen tegen het oprukkende Rode Leger. Feri's laatste legerplaats lag tussen de wijnvelden van de stad Székesfehérvár, niet ver van het Balatonmeer. Toen in Hongarije in januari 1945 het verdedigingsfront tegen de Russen was ingestort, er eigenlijk alleen nog in de omgeving van de hoofdstad werd gevochten en de troepen van de Wehrmacht van de ene dag op de andere waren verdwenen, stuurde ook hij zijn nog overgebleven mannen naar huis en begaf zich via omwegen naar het vijftientig kilometer verderop gelegen dorp Sárosd, waar mijn grootmoeder Maritta en Agnes op zichtafstand van elkaar waren opgegroeid. Het kasteel van mijn familie was al kapotgebombardeerd en geplunderd, het dak afgebrand. Agnes' huis stond er nog, maar de winkel was leeg, de ramen waren met planken dichtgespijkerd en haar ouders waren dood. De mensen bleven uit angst binnenshuis, de velden waren verwaarloosd, de kerk gesloten, de zigeuners aan de rand van het dorp verdwenen, wie weet waarheen, in een concentratiekamp vergast, ergens vergeten, geen mens die zich om hen bekommerde.

Feri vond onderdak bij een boer die hij kende. Er zijn meerdere brieven en documenten uit die tijd bewaard

gebleven die het mogelijk maken de gebeurtenissen te reconstrueren: hij stond op het punt zijn uniform te begraven toen werd bekendgemaakt dat iedereen die tot het Hongaarse leger had behoord zich moest melden bij het plaatselijke hoofdkwartier van het Rode Leger om een nieuw identiteitsbewijs af te halen. En omdat hij naar zijn vrouw en kinderen in Boedapest wilde en daarvoor de vereiste reisdocumenten nodig had, ging hij erheen. Maar zijn wapen, horloge en trouwring liet hij achter bij de boer. Er waren meerdere getuigen:

De pastoor: ‘Ik heb hem afgeraden zich bij de Russen te melden en hem een briefje gegeven waarop stond hoe laat de volgende trein naar Boedapest vertrok. Maar Feri wilde niet naar me luisteren. “Ik heb niets misdaan,” zei hij, “dus wat kan me nu gebeuren?”’

De boer: ‘Ik heb hem gewaarschuwd dat het een valstrik zou kunnen zijn, maar een man die naar zijn vrouw en kind verlangt laat zich niet tegenhouden. Zijn trouwring, zijn horloge en zijn wapen heeft hij bij mij achtergelaten. Zijn vrouw heeft later alles opgehaald.’

Peti, de koetsier: ‘De wegen naar Boedapest werden streng gecontroleerd door de Russen. Maar ik heb hem tips gegeven hoe hij ook zonder papieren via sluiproutes de hoofdstad zou kunnen bereiken. Ik was ook met hem meegegaan. Ik had immers alles voor de familie gedaan. Maar hij wilde niet.’

Van deze drie mensen stond de dorpspastoor hem nog het meest na, dezelfde man die ook alles wist over de dood van meneer en mevrouw Mandl. Mijn grootmoeder had

hem in de biechtstoel verteld wat er gebeurd was. Ze had het over de schoten gehad en beschreven hoe de kiezelsteentjes opspatten toen meneer Mandl ter aarde stortte. Ze had gevonden dat ze iets had moeten doen. 'Is het dan niet onze plicht?' had ze hem door het spreekrooster in de houten wand toegeroepen, waarna ze plotseling begon te beven omdat ze het zo ongelooflijk koud had. Hij had tegengeworpen dat ze moest kalmeren en niet zoveel lawaai moest maken, en toen had hij gehoord hoe ze eerst haar hoofd stootte en toen bewusteloos van haar stoel viel.

Maar Feri luisterde niet naar hem, noch naar de beide andere mannen. Hij zag de ernst van de situatie niet in, begreep niet wat er nu nog gebeuren kon, de oorlog was immers al zo goed als voorbij, dat beweerde toch iedereen. Of liet hij zich leiden door zijn geloof in God? Argeloos zal hij op weg zijn gegaan naar de Russen, en hij trof daar een jonge luitenant van het Sovjetleger die Duits en Frans sprak, die niet brulde maar hoffelijk was, bijna vriendelijk, en die de opdracht had alle militairen van het Hongaarse leger te verhoren. En omdat deze luitenant een tolk zocht, beval hij mijn grootvader hem te begeleiden.

Deze Rus, in wiens gezelschap mijn grootvader de daaropvolgende weken zou doorbrengen, heette Jefim Etkind. Destijds was hij zevenentwintig jaar en later zou hij uitgroeien tot een vooraanstaand hoogleraar filologie, die de Sovjet-Unie halverwege de jaren zeventig om politieke redenen moest verlaten. Etkind, voormalig soldaat van het Rode Leger, werd verweten dat hij het manuscript van Aleksandr Solzjenitsyns *Goelag Archipel* in zijn bezit had,

waarmee hij zich schuldig maakte aan landverraad. Bovendien zou hij vriendschappelijke contacten onderhouden met de anticommunistische schrijver Joseph Brodsky, wat voldoende was om de KGB op hem af te sturen.

Jefim Etkind en mijn grootvader zullen elkaar aan het eind van de jaren negentig als grijsaards terugzien. De Koude Oorlog is dan allang voorbij, Jeltsin is aan de macht, de Sovjet-Unie uiteengevallen. Etkind is met een Duitse vrouw getrouwd, mijn grootvader is getekend door dementie. Ze dragen vijftig jaar wereldgeschiedenis met zich mee en zitten met hun spierwitte haren tegenover elkaar op de bank.

Maar toen waren ze nog jong en moesten ze her en der op het Hongaarse platteland mensen verhoren, de oorlog zou weldra zijn afgelopen. Etkind stelde de vragen, mijn vader vertaalde, tot de dag waarop Etkinds compagnie naar huis werd geroepen, waarschijnlijk half februari 1945.

In allerijl werd mijn grootvader bij het dichtstbijzijnde verzamelkamp afgeleverd. Hij was daar geen tolk meer, maar een normale gevangene. Het terrein ter grootte van een voetbalveld was afgezet met prikkeldraad en dagelijks kwamen er nieuwe gevangenen bij. Zou hij toen beseft hebben wat hem te wachten stond? Zou hij er toen spijt van hebben gehad dat hij zich vrijwillig op het gemeentehuis had gemeld? Hij was altijd zo'n godvruchtig mens geweest, zeiden mensen die hem goed kenden, een van de weinigen die zich werkelijk door God lieten bezielen. Feri was niet luidruchtig, geen aanvoerder, geen rebel, de meeste tijd zal hij stil in een hoekje hebben staan bidden, ja zo kan het

geweest zijn. Hij vertrouwde op God. Heeft hij zich ook afgevraagd waar die verdomde God uithing toen er in Europa miljoenen mensen stierven?

Terwijl mijn grootvader in het verzamelkamp aan zijn vrouw en kinderen dacht, stond Boedapest in lichterlaaie. Russische troepen omsingelden de overgebleven eenheden van het Duitse en Hongaarse leger, op straat lagen doden, 150.000 mensen stierven, onder wie 30.000 burgers. Op 13 februari hesen Russische soldaten de Sovjetvlag op de burcht van Boeda, de strijd was voorbij.

Nog weken nadat het laatste schot was gevallen, lagen er paardenkadavers op straat, waar ook mijn grootmoeder met haar kinderen overheen moest klimmen om de woning van haar schoonmoeder te bereiken, gelegen in een van de weinige intact gebleven wijken. Béla, haar tweede kind, sliep in een wiegje, bleek en sterk vermagerd. Op straat trokken zingende troepen voorbij en ratelende vrachtwagens met een rode ster. Steeds verschenen er dieven, gewonden en hongerlijders aan het venster, ze wilden ook de warmte in, wilden ook een beetje soep, maar mijn grootmoeder en haar zwager en alle anderen die nog sterk genoeg waren, verdreven ze met gietijzeren pannen en stukgeslagen flessen.

De oorlog zal nu snel voorbij zijn, spraken ze zichzelf moed in, de tijd dat mensen zich als beesten gedragen zal nu snel voorbij zijn.

Toen belde er een man aan. Een Rus. Een militair. 'Ik heb nieuws over uw man,' zei hij in het Frans tegen mijn grootmoeder. Hij had donker haar, was slank en maakte

een verlegen indruk. Jefim Etkind. 'Ik heb Feri ontmoet, hij heeft als tolk voor ons gewerkt.' Hij verzekerde haar dat het goed ging met Feri en dat hij weldra zou terugkeren. 'We zijn bijna zoiets als vrienden geworden,' zei hij en verdween.

Dit gebeurde allemaal in die onwerkelijke dagen kort voor het eind van de oorlog, toen de mensen nog in het geheel niet beseften wat hun was overkomen. Agnes werkte in het voorjaar van 1945 buiten voor de spinnerij, haar gevangenskleding zat vol gaten en hing los om haar knokige heupen, ze moest met een pikhouweel gaten in de grond hakken. Haar nieuwe werkbevel luidde: bunkers bouwen. De Duitse bevolking moest worden beschermd tegen de bombardementen van de geallieerden. En dus hief ze het houweel boven haar hoofd en liet het neerdalen op de koude bodem, terwijl mijn grootmoeder Maritta in Boedapest haar tweede kind in haar armen hield, dat zich amper nog bewoog en niets meer at, en tante Margit en oom Ivan in Rechnitz, dat kleine dorpje in het Burgenland, sekt en wijn uit de kelder lieten halen: er moest gefeest worden.

In Rechnitz knalden al vroeg de eerste kurken tegen het plafond, Margit en Ivan dansten en dronken uit volle flessen, ze waren immers nog jong. Agnes lag in een barak en sliep, eind maart begroef mijn grootmoeder op een maanverlichte nacht haar tweede kind en zei dat tegen niemand, terwijl mijn grootvader Feri al in een goederenwagon op

weg was naar de goelag. En toen in Rechnitz tegen middernacht het telefoontje binnenkwam dat ze de 180 joden die op het station stonden moesten laten verdwijnen, stuurden tante Margit en oom Ivan hun mensen om dat klusje op te knappen.

Een paar dagen later was de oorlog werkelijk afgelopen, Hitler had zichzelf doodgeschoten. En dit uur nul begon zachtjes: Agnes werd wakker, ze lag op haar dunne matrasje in een barak ergens in Polen en verbaasde zich over de rust; niemand die op de deur klopte, geen ochtendappel, geen schreeuwende bewakers, slechts die merkwaardige stilte. Mijn grootmoeder pakte in Boedapest haar koffer in, nam haar overgebleven kind bij de hand, ging door de voordeur naar buiten om op zoek te gaan naar haar ouders, en toen ze de hoek om ging, zag ze opeens die stroom van mensen, vuile, hongerige mannen en vrouwen, op weg terug naar hun kinderen, burens, familieleden, ze kwamen uit concentratiekampen, gevangnissen en lazaretten. Ze kropen tevoorschijn uit schuilplaatsen, kelders, de ruïnes van gebombardeerde huizen.

Op foto's van Oost-Europa uit die tijd zijn apocalyptische taferelen te zien van verwoeste steden, platgebrande dorpen, rookzuilen aan de horizon, prikkeldraadresten in greppels langs de weg, verlaten barakken van voormalige kampen op braakliggende akkers, dode paarden, vergeten in het moeras.

In steden als Boedapest was de lucht vol lijken, hij was zwaarder dan gewoonlijk en rook naar niets, vertelden de overlevenden, maar liet een merkwaardig zeepachtig laagje

op de huid achter, een dunne film die er bijna niet meer af ging, al boende je nog zo hard. Gezicht, armen en benen raakten meteen weer bedekt.

De man die destijds bij mijn grootmoeder had aangebeld, de schuchtere hoffelijke Rus Jefim Etkind, had zich in één opzicht vergist: er zouden nog zeven jaren voorbijgaan voor mijn grootvader naar Boedapest terugkeerde.

Eerst werd Feri naar de Russische garnizoensstad Voronezj gebracht, naar kamp 82, afdeling 6, op vijfhonderd kilometer van Moskou. Van deze reis zijn geen getuigenissen bewaard gebleven, maar hij kan ongeveer verlopen zijn zoals de Hongaarse schrijver István Örkény, die net als mijn grootvader in Russische gevangenschap was geraakt, beschrijft in zijn boek *Lágerék népe* (het kampvolk): meer dan dertig man opeengepakt op de kale vloer van de goederenwagon, sommigen op een brits, toen er nog iemand naar binnen werd geworpen, een man bij wie beide benen waren geamputeerd, een voormalig arts, een goede zwemmer. Boven op de brits was nog een klein plekje voor hem. Op de zesde dag van de treinreis schoot opeens de bevestiging los zodat het ene uiteinde van de brits op de vloer zakte, de trein hotste en botste, zijn botten waren nog niet goed geheeld, zelfs een schram genas toen maar moeizaam. De man gleed naar beneden en schreeuwde.

Soms vermande iemand zich, schoof hem weer terug en stutte de brits met een stuk hout, maar dat hielp niet veel.

Eigenlijk hadden ze de brits weer moeten optillen en vastspijkeren, maar niemand kon zich daartoe zetten. De kreupele kermde nog twee dagen, daarna werd het stil. De anderen lieten zijn pijnkreten en zijn dood onbewogen over zich heen komen.

Geen van de gevangenen toonde enig medeleven met zijn lotgenoten, iedereen had genoeg aan zijn eigen leed, men ging af op zijn instinct, herinneringen zakten weg of verdwenen helemaal. Niet alleen gezichten en beelden vervaagden, ook gekoesterde namen en belangrijke datums kon men zich niet meer herinneren. Velen geloofden dat het door de tyfus kwam, maar dat klopte niet. Het was onverschilligheid.

Drie jaar na zijn arrestatie, in 1948, hetzelfde jaar dat in Hongarije de communisten aan de macht kwamen, dat mijn grootmoeder Maritta zich erbij neer moest leggen dat een tijdperk ten einde was gekomen en de oude maatschappelijke orde niet meer zou terugkeren, werd mijn grootvader Feri in Voronezj ter dood veroordeeld. Hij zou, aldus het vonnis, samen met andere leden van het Hongaarse leger onschuldige burgers in het dorp Ilovka hebben mishandeld en een zekere Djoeretski hebben doodgeschoten. Meerdere getuigen zouden hem hebben herkend.

Batthyány, Ferenc/identiteitsnummer 34897534

Geboorteplaats: Kittsee, 1915

Lengte: gemiddeld

Postuur: slank

Nek: lang

Gezicht: driehoekig

Oren: klein, rond, afstaand

Beroep: jurist

Militaire rang: luitenant, compagniescommandant bij het Hongaarse leger, 206e artilleriedivisie

Overige: stamt uit een familie van adellijke landeigenaren.

‘Ik ben onschuldig,’ zei hij tijdens het proces en weigerde het vonnis te ondertekenen.

‘Je bent toch een graaf?’ werd hem gevraagd.

‘Ja.’

‘Vertel ons dan maar eens hoe je proletariërs hebt uitgebuit.’

‘Ik heb niemand uitgebuit.’

‘Ben je een graaf of niet?’

‘Daar kan ik toch niets aan doen?’

‘Hou je mond.’

Twee jaar later werd het vonnis herzien, de doodstraf omgezet in een levenslange gevangenisstraf. Stalin toonde zich mild en Feri werd van Voronezj overgeplaatst naar Stalingrad, naar kamp 362. ‘Gezondheidstoestand: goed, besmettelijke ziekten: geen,’ staat in de overplaatsingspapieren, met daarbij de opmerking: ‘Verscherpt toezicht vereist.’

Een jaar later werd hij overgeplaatst naar de oblast Sverdlovsk, in de buurt van Jekaterinenburg in het Oeralgebied; eerst naar Revda en later naar een stad die Asbest heette, waar hij met zijn blote handen gesteente uit de permafrost

moest krabben waarvan de vezels later gebruikt zouden worden voor de woningbouw en kankerverwekkend bleken.

DAGBOEKEN IV

Agnes

En wat deden we op de dag dat de oorlog was afgelopen? Nadat de fabrieksdirecteur de sleutel had weggeworpen en had gezegd dat we allemaal vrij waren, renden we door de deur naar buiten. Voor de poorten stonden de bewakers die ons al die tijd hadden afgebeeld en afgesnauwd; nu deelden ze soep uit.

Later op die zonderlinge dag zijn we met Russische soldaten op hun tanks meegereden, ze gaven ons brood en spek en lieten ons zien hoe je op zijn Russisch moest salueren. En toen het donker werd, gingen we weer terug naar onze barakken. Waar hadden we anders moeten overnachten? Maar de Russen wachtten ons op. Het was verschrikkelijk. Ze waren door het dolle heen, niemand kon ze tegenhouden, ze volgden geen enkel bevel meer op. De oorlog was voorbij, niets kon ze nog iets schelen. Ze bondsen op onze deur en wilden naar binnen, ik was doodsbang. Maar ook op dat moment had ik geluk: een van de meisjes van onze groep sprak een beetje Russisch. Ze zei dat onze barak een soort ziekenafdeling was en dat we allemaal ernstige ontstekingen hadden. Zo ontdekten we dat er in elk geval één ding was waardoor de Russen zich lieten afschrikken: de angst voor een besmettelijke ziekte.

Maritta

Terwijl ik de oorlog in een kelder in Boedapest doorbracht, hadden mijn ouders, kort voordat het Rode Leger ons dorp bereikte, hun toevlucht gezocht in de cisterciënzerabdij van Zirc, een klein stadje in het westen van Hongarije. Daar doorstonden ze de ergste tijd min of meer ongeschonden. Niet veel later, in april 1945, voegde ik me met mijn driejarige zoon bij hen. Hij was nu nog mijn enige kind. Aangezien het huis van mijn ouders voor een groot deel platgebombardeed was en het overgebleven gedeelte door de Russen als lazaret werd gebruikt, namen wij onze intrek in onze voormalige jachthut. Deze lag een eind van de openbare weg, midden in een groot bos, zonder elektriciteit of stromend water, afgesneden van de wereld. Het spaarzame nieuws dat binnendruppelde was vaak nog hoogst onbetrouwbaar ook. Van Feri wist ik alleen dat hij in een Roemeens verzamelpark was gezien. Hij zou volgens de berichten geen jas en alleen lage schoenen hebben gehad. Zijn transport zou verder naar het oosten zijn getrokken. Pas jaren later hoorde ik dat hij in die tijd door een Russische militaire rechtbank ter dood was veroordeeld. Vlak na de Tweede Wereldoorlog werd er in Hongarije, onder bescherming van de zegevierende mogendheden, een democratische regering geïnstalleerd. Voor het eerst in de geschiedenis van ons land werden er vrije verkiezingen gehouden. Het allereerste, unaniem genomen besluit van de nieuwe regering sloeg in als een onverwacht natuurverschijnsel: de radicaalste landhervorming die men zich kon voorstellen. Die moest alles veranderen. Grondbezitters werden ontei-

gend, hun land werd met onmiddellijke ingang tot staats-eigendom verklaard. Als grootgrondbezit gold al het grondbezit boven duizend morgen, wat ongeveer overeenkomt met vijfhonderd hectare. De onteigening was volledig en er stond geen enkele compensatie tegenover. Meteen daarop verdeelde de staat de onteigende grond onder plattelandsbewoners en kleine boeren. Het land moest in bezit komen van de werkende klasse.

Vanuit het huidige perspectief mag dit misschien rechtvaardig lijken, een maatregel die al veel eerder genomen had moeten worden, maar voor ons, die er rechtstreeks door getroffen werden, was de landhervorming een zeer ingrijpende gebeurtenis, die ons letterlijk de grond onder de voeten wegsloeg.

Maar de eigenlijke catastrofe drong op dat moment nog niet tot ons door, laat staan dat we die konden verwoorden: de hervorming leidde tot de ineenstorting van een eeuwenoud stelsel. Een wereld verdween. Als ik er nu op terugkijk, lijkt het bijna ongelooflijk dat nergens haat of wraakgevoelens naar boven kwamen. De reactie was veeleer een diepe, verbijsterde en sprakeloze ontsteltenis.

Mijn vader uitte zich helemaal niet over dit onderwerp. Of over enig ander onderwerp. Hij bleef zwijgen – tot de dag van zijn dood. De weinige momenten van geluk vond hij in zijn boswandelingen. Hij, mijn moeder, ik, we werden allemaal mollen. We waren een familie van mollen. Trokken ons terug. Geloofden nergens meer in. Dachten niet verder dan een paar uur vooruit. Het was de enige mogelijkheid om te overleven.

Agnes

De volgende dag kropen we uit ons bed en liepen maar wat rond. We hadden niets dan onze kampkleding en onze houten schoenen. ‘Waarom dragen jullie van die klompen?’ vroegen de Russen ons, en we antwoordden: ‘Omdat we niks anders hebben.’

Zo kwam het dat ze ons meenamen naar de nabijgelegen stad en afzetten voor een schoenenwinkel. De winkel was weliswaar vergrendeld, maar dat belette hun niet de deur te openen. Er heerste chaos, wanorde, overal mensen op straat, soldaten, gewonden, repatrianten, vluchtelingen, gevangenen. Ook binnen in de winkel lag alles door elkaar. Ik zocht een paar schoenen met veters uit en ging weer naar buiten. Toen de Rus die me hierheen had gebracht dat zag, vroeg hij: ‘Is dat alles?’ Hij nam me mee terug de winkel in, pakte zoveel schoenen als hij maar kon dragen en overhandigde ze aan mij. Toen zei hij: ‘Zo... nu heb je schoenen.’

Met veertien andere meisjes vroeg ik de burgemeester om hulp – we wilden terug naar Hongarije, naar onze familie thuis. Twee politieagenten boden aan ons met een kleine vrachtwagen naar de Tsjecho-Slowaakse grens te brengen.

Daar wilden ze ons eerst niet doorlaten, maar in quarantaine plaatsen. Maar wij lieten ons niet opsluiten, niet opnieuw, en liepen gewoon door tot we de universiteitsstad Brno bereikten. We hadden geen bagage bij ons en waren intussen nog maar met ons achten. Op het station stonden overal Russische soldaten, voor wie je altijd op je hoede moest zijn, want voor je het wist werd je door een van hen

gepakt. We hadden geen idee in welke trein we moesten stappen, en toch slaagden we er op de een of andere manier in Bratislava te bereiken. Daar zagen we op het station tenten staan van het Rode Kruis. Medewerkers gaven ons iets te eten en boden ons britsen aan, zodat we een beetje konden uitrusten. Maar wij wilden verder, allemaal, zo snel mogelijk. Eindelijk naar huis, naar Boedapest.

Maritta

Hongarije lag in puin, mijn familie raakte over het hele land verspreid, de maatschappelijke orde stond op zijn kop. Het grootste gevaar kwam niet van 'de Rus', de Sovjetsoldaat, maar van de communisten, die na de val van de hoofdstad wraak hadden gezworen en als horzels waren uitgezwermd. Hoe gemakkelijk zou het zijn geweest, en zou het nu nog steeds zijn, de Sovjets alle schuld in de schoenen te schuiven, maar het was ons eigen volk dat ons niet meer wilde: 'Nu zijn jullie aan de beurt!' klonk het, 'jullie graven en Horthy-officieren.'

Een vage verdenking – en soms nog minder – was voldoende om gearresteerd te worden. De leugen kreeg vaste voet, getuige de verschrikkelijke showprocessen die hebben plaatsgevonden. Het begon al meteen met de processen tegen kardinaal Mindszenty en prins Esterházy, een naast familielid van ons. De kardinaal stond voor de katholieke kerk, de prins voor duizend jaar feodale heerschappij. Ze moesten weg.

Met machteloze ontzetting moesten we toezien hoe ze vernederd en in alle openlijkheid veroordeeld werden.

Geen woord van de aanklacht stemde met de waarheid overeen.

De wereld werd een lachspiegel, slechts met de macaberste humor kon je het volhouden. Want voor deze spiegel stonden wij vooraan op de eerste rij. Wij, dat waren mijn familie, mijn bloedverwanten, onze clan, kortom, het was onze hele maatschappelijke stand. Tot dan toe was ik me op geen enkele manier bewust geweest van mijn klasse. Maar nu werd me duidelijk wie we waren: vijanden van de arbeidersklasse, vijanden van het volk. Wij waren daders.

Agnes

Drie weken duurde de reis. Drie weken na het eind van de oorlog kwam ik eindelijk thuis in Boedapest aan. De huizenrijen lagen in puin en er reden geen trams. Overal stonden mensen in groepjes bij elkaar. Iedereen praatte met iedereen. En overal deed het verhaal de ronde dat de eerste joden uit de concentratiekampen waren teruggekeerd: nu waren we dus bijna zoiets als een sensatie. Veel mensen hielpen ons en gaven ons eten en kleding. De meisjes met wie ik de reis had gemaakt zwermden uit om hun familie te zoeken. Ik ging naar het huis van mijn beste vriendin, die in de buurt van het station woonde. Zij zou me kunnen zeggen waar mijn ouders zich bevonden. Haar moeder deed de deur open. We omhelsden elkaar en zij begon te huilen.

‘Weet u wat er met mijn ouders is gebeurd? Zijn ze meegenomen?’

Maar zij kon amper praten en zei me dat ik dat aan haar

dochter moest vragen. Ik ging weer de straat op om mijn vriendin te zoeken. Ik rende, kon nauwelijks wachten.

Maritta

Het leven in de jachthut, ver weg van de wereld, ging door. We bouwden een stal, waar al snel als door een wonder een varken en een paar kippen opdoken. Later kwam daar ook nog een koe bij. Dus moest ik leren melken, en ik had er zelfs plezier in. 's Avonds ging ik op een laag krukje zitten, duwde mijn voorhoofd tegen de flank van de koe en bekeek het spel van mijn handen. Ik voelde de ademhaling van het dier en zoog de geur van de verse melk in me op.

De plaatselijke commissie die voor de verdeling van de grond verantwoordelijk was, wees mijn vader ongeveer tien morgen land toe. Kleine schrale akkers op steile hellingen. Zacht vlijden ze zich tegen het omringende heuvellandschap en als er een volle maan boven het dal stond, boden ze een betoverende aanblik. De romantiek van deze beelden zag ik als beloning voor het harde, zware werk. De akkers moesten van beneden naar boven worden bewerkt met de hak, plantenrij voor plantenrij, een karwei waaraan onder de gloeiende zon geen einde leek te komen. Als het zweet te zeer begon te jeuken, laste ik een sigarettenpauze in. Dan ging ik op de stenige bodem zitten, liet mijn blik over de omgeving dwalen en nam een paar diepe trekken.

Hoewel Boedapest amper honderd kilometer verderop lag, kostte het een hele dag om de hoofdstad te bereiken. Je moest voor dag en dauw opstaan, aan de provinciale weg gaan staan en wachten tot de mijnwerkersbus voor-

bijkwam. Als je geluk had mocht je dan meerijden tot het volgende station. Vroeg of laat kwam daar dan wel een trein voorbij. Boedapest was in die tijd fascinerend. De aanblik van de verwoeste en toch weer tot leven gewekte stad was meeslepend en afstotelijk tegelijk, al helemaal voor iemand die uit het bos kwam. De grootste puinhopen waren nog niet opgeruimd, en toch ontkiemden al her en der nieuwe dingen. Overall was beweging, ontsproot, groeide en woekerde nieuw leven met wilde kracht tevoorschijn, uit elke spleet, elke opening. Daartussen bloeiden ook de zwarte markt, de ruilhandel, de twijfelachtige zaakjes. Zelfs de naïefste plannen gedijden in deze sfeer van kentering.

Zodra er in een huis een geschikte ruimte vrijkwam – waar geen ouderen, zieken of kleinkinderen waren ondergebracht – richtte men die onmiddellijk als salon in. Dagelijks kwam het tot vrolijke samenkomsten. Er werd altijd al veel gedronken in Hongarije, maar in die tijd dronk men zo mogelijk nog meer dan anders.

Agnes

Ik rende en rende, tot ik eindelijk mijn vriendin vond, die ik al zo lang niet meer gezien had. We omhelsden elkaar en paktten elkaar bij de handen. ‘Weet jij iets over mijn ouders?’ vroeg ik. ‘Zijn ze ook gedeporteerd?’

‘Nee,’ zei ze en schudde haar hoofd.

‘Leven ze nog?’ vroeg ik.

‘Ze hebben zich van het leven beroofd.’

‘Zelfmoord?’

Op de dag van onze aankomst in Moskou ging ik met mijn vader naar het Goelagmuseum. Het kostte de nodige moeite het te vinden, want de locatie stond nergens aangegeven. En de voorbijgangers op straat die met ons wilden praten – de meesten liepen gewoon door – hadden er nog nooit van gehoord en schudden het hoofd: ‘Goelag? Njet.’

Op een binnenplaats vonden we het ten slotte. Een klein gebouw, twee, drie verdiepingen, een paar kaarten aan de muren, oude foto’s van barakken in de sneeuw en van vermagerde mannen in dikke jassen en pelslaarzen. Er was een ruimte waarin een houten brits stond, zodat de bezoekers konden navoelen hoe de gevangenen sliepen, hoe ze zich wasten, van wat voor borden ze aten. Maar het maakte allemaal een te nette, schone indruk, als in een poppenhuis. Bij een grote kaart kon je op een paar knopjes drukken en dan lichtten er lampjes op, voor elk kamp één, de goelagarchipel voor kinderen.

Waar was het geweld van Stalin? De terreur? Alleen al uit Duitsland en Oostenrijk waren meer dan twee miljoen mensen gevangengenomen en gedeporteerd, en daar kwamen dan nog 300.000 Hongaren bij, van wie de laatste, een zekere András Toma, pas in 2000 terugkeerde. Talloze Italianen, Japanners, Amerikanen waren over het hele land

verdeeld, van de grens met Polen tot Kaap Dezjnov op de oostelijke punt van Siberië. Velen verhongerden, voren dood of werden al tijdens de mars naar de kampen doodgeschoten. Menigeen die de nazitijd had meegemaakt zei dat hierbij vergeleken Hitler nog niets was geweest. Een gevangene die in Dachau had gezeten zou zich hebben opgehangen toen hij hoorde dat hij naar Siberië moest. Uit brieven van goelaggevangenen, of *zeks*, zoals ze werden genoemd, blijkt dat velen wensten dat de Amerikanen ook boven Siberië een atoombom zouden afwerpen.

Het grootste deel van de gevangenen kwam echter uit Rusland zelf. Onder Stalin verdwenen politici, boeren, leraren, artsen, hele volkeren, Rusland-Duitsers, ook kinderen – in elk geval vrouwen. Jevgenia Ginzboerg, die achttien jaar in Siberië gevangenzat, beschreef in haar autobiografie hoe een groepje kinderen in het kamp toestemming kreeg twee pups groot te brengen; alleen konden ze geen namen voor de jonge hondjes verzinnen: de omgeving had hen van alle fantasie beroofd. En dus noemden ze de hondjes Pan en Emmer, dingen die ze dagelijks zagen.

De Amerikaanse journalist Ian Frazier vertelt in zijn boek *Travels in Siberia* over een voorval in de zomer van 1933. Een schip, de Dzjoerma, met duizenden gevangenen aan boord, vertrok uit de haven van Nachodka, een stad in de buurt van Vladivostok. Ongeveer gelijktijdig voer de Tsjeljoeskin, een onderzoeksschip, in het kader van een wetenschappelijk onderzoek langs de kust van de Noordelijke IJszee naar het oosten. De winter viel dat jaar ongevoen vroeg in en de Tsjeljoeskin bleef voor Tsjoekotka in

het pakij's steken. Russische kranten publiceerden erover, mensen over de hele wereld volgden het lot van de onderzoekers, de Noren boden hun hulp aan om de opvarenden van de Tsjeljoeskin te redden, maar de Russen wezen het aanbod af.

Ze slaagden er vervolgens zelf in de wetenschappers te bevrijden, wat in de media als grote overwinning werd gevierd. Pas jaren later werd duidelijk waarom de Russen elke hulp hadden afgewezen. Het gevangenenschip, de Dzjoerma, was eveneens vastgelopen in het pakij's, op amper tweehonderd mijl van de Tsjeljoeskin. Maar van dit schip mocht niemand iets weten. Duizenden opvarenden, gevangenen, bewakers en matrozen, moesten het maandenlang zonder voedingsmiddelen of hoop op redding zien vol te houden. Wat er die winter werkelijk is gebeurd, weet niemand. Er werd beweerd dat bemanningsleden de doden opaten, en toen de Dzjoerma het daaropvolgende voorjaar de haven binnenliep, bevond zich onder de overlevenden geen enkele gevangene meer. En degenen die aan land kwamen, de kapitein en een paar leden van de bemanning, hadden hun verstand verloren.

Maar van deze waanzin was in dit museum niets te merken. Ik moest denken aan een scène uit Solzjenitsyns *De Goelag Archipel*, dat ik op deze reis had meegenomen. Ik wilde het boek in het vliegtuig lezen, maar was niet ver gekomen: de kleine lettertjes, de vele bladzijden. In plaats daarvan had ik mijn vader geobserveerd bij diens pogingen een pakje chocoladepinda's open te maken. Hij had eraan getrokken, geprobeerd het open te scheuren, de ene zijde

tussen zijn tanden genomen, maar het was hem niet gelukt. Dus had hij het maar weer teruggelegd in het schuim-plastic bakje dat iedere passagier na een uur, we vlogen ergens boven Polen, uitgereikt had gekregen en waarin behalve pinda's ook een stukje kip met champignons had gezeten – of was het kalkoen?

Solzjenitsyn beschrijft in zijn boek een partijcongres ergens in de provincie, duizenden kilometers van Moskou verwijderd, maar tegelijkertijd ook niet. Aan het eind van de bijeenkomst moet trouw worden betuigd aan Stalin, iedereen staat op en begint te klappen, drie, vier minuten lang, tot de handen pijn doen, de geheven armen lam worden, de ouderen naar adem happen, maar niemand durft als eerste op te houden. Er gaan zes minuten voorbij, zeven, iedereen kijkt elkaar aan, ze begluren elkaar één voor één met lichte wanhoop. In de achterste rijen, in het gedrang, kan men een beetje sjoemelen en zo nu en dan even pauzeren, maar vooraan in het presidium, waar iedereen het kan zien, gaat dat niet. Er gaan negen minuten voorbij, tien, ze klappen en zullen blijven klappen tot ze omvallen, tot ze op een brancard naar buiten moeten worden gedragen. In de elfde minuut laat de directeur van de papierfabriek zich in zijn stoel vallen, iedereen volgt zijn voorbeeld en van het ene moment op het andere verstomt het applaus. De ban is gebroken, de mannen zijn gered. Die nacht wordt de directeur van zijn bed gelicht. Zonder omhaal wordt hij tot tien jaar gevangenisstraf veroordeeld, om heel andere redenen. En in het afsluitende onderzoeksprotocol staat: 'En denk eraan dat u voortaan nooit meer als eerste ophoudt

met applaudisseren.' Hoe krijg je volwassen mensen zover dat ze uit angst elf minuten blijven klappen? Hoe manipuleer je een heel volk? Hiervan was in dit museum niets te zien. En waar was de honger waarover ik steeds weer las? Er schijnen zeks te zijn geweest die machinevet aten, katten braadden en grassoep dronken. En degenen die in de zomer geen weerstand konden bieden aan de bloemen en de klaver tussen de barakken, leefden niet lang. De belangrijkste doodsoorzaak in de kampen was honger, de gevangenen leefden op een beetje brood, gierstepap, slecht gedorste haver en kool, steeds maar weer kool.

En dan was er nog de kou, waarover ik bij Varlam Sjalamov, een Russische schrijver die in totaal zeventien jaar in kampen heeft doorgebracht, las dat oudgedienden ook zonder thermometer bijna tot op de graad konden vaststellen hoe koud het was. Als er vorstnevel hing, was het buiten min veertig graden; als de lucht bij het ademen hoorbaar naar buiten kwam, maar het ademen nog niet moeilijk werd, was het min vijfenveertig graden, en als het ademen geluid maakte en daar ook nog kortademigheid bij kwam, was het vijftig graden onder nul. Bij meer dan vijftig graden onder nul bevroor je spuug in de lucht.

In de ruimtes van het museum was hierover niets te vinden, maar vooral ook ging het nergens over de vraag waarom we er nog steeds maar zo weinig over weten. Het thema krijgsgevangenschap in de voormalige Sovjet-Unie is het 'minst onderzochte thema uit de geschiedenis', las ik in een van de boeken die ik ter voorbereiding op deze reis vluchtig had doorgenomen. Waarom is er nauwelijks litera-

tuur over, zijn er bijna geen films? Waarom ligt dit Goelag-museum ergens achteraf aan een Moskous binnenplein? En waarom is het zo klein en zo karig uitgerust? Zelfs over het aantal slachtoffers van het stalinisme is men het niet eens. Zestig miljoen Russen zouden in de hele periode van de communistische dictatuur, van 1917 tot 1992, een onnatuurlijke dood zijn gestorven. Een groot deel daarvan tijdens het bewind van Stalin, van wie men in Moskouse tabakszaken kleine fotootjes verkocht, maar ook plakplaatjes voor op de auto, poppetjes voor op de boekenplank thuis, een kaartspel met de hoogsten in rang van het communistische regime, stuk voor stuk misdadigers: Stalin was de schoppenaas.

Opdat zoiets nooit meer gebeuren zal, staat vaak in boeken over de Shoah. Vandaar ook al die herdenkingsbijeenkomsten, tentoonstellingen, films, studies, archieven, ook vijftig, zestig, zeventig jaar na dato nog. Hoe komt het dat dit niet voor de gruweldaden van de Russen geldt? Waarom kan niemand die wat schelen, vroeg ik me af, en ik keek Lenin aan, wiens foto aan de muur hing. Mijn vader ging op een klapstoel zitten die in een hoek stond. Was hij weer moe? Of hadden de foto's aan de muur, de brits, de nagebouwde cel hem toch meer uit het veld geslagen dan ik dacht? Ik legde mijn hand op zijn schouder, wat hem goed leek te doen. Tijdens onze rondgang door het museum werden we begeleid door Nadja, een jonge vrouw van in de dertig. Zij

leidde niet alleen de bezoekers rond, maar bediende ook de kassa bij de ingang en de cafetaria. Zij leek in haar eentje verantwoordelijk voor de geschiedenis van de stalinistische terreur, een kleine, elegante vrouw met dun haar. We stelden haar een paar vragen. Of er ook gevangenen waren die hadden weten te ontsnappen. ‘Hoe was het,’ vroeg ik, ‘toen ze weer naar huis mochten, terug naar hun familie; spraken ze toen over wat ze hadden meegemaakt?’ Nadja keek ons aan, ze had veel kunnen vertellen, over het zwijgen van al die mensen, dat nog steeds voortduurt, over het leven na het kamp, op de eenentwintigste verdieping van een grijs betonnen flatgebouw aan de rand van een troosteloze stad. Maar haar Engels was niet goed genoeg, zei ze. Ze schudde haar hoofd, haalde haar schouders op, perste haar lippen op elkaar. Ze wilde wel, maar het ging niet. Maar toen mijn vader even later afscheid van haar nam en zei: ‘My father, ten years, Gulag’, was haar onbeholpenheid opeens verdwenen. ‘I’m so sorry,’ antwoordde ze, nam zijn handen in de hare en keek hem indringend aan. Zo stonden ze daar, minutenlang leek het wel, er waren geen woorden nodig, en hij vocht tegen zijn tranen. Met de metro reden we naar het Rode Plein. Om de ondergrondse in te komen, moest je de metalen klapdeurtjes met je volle gewicht openduwen, alsof je opzettelijk tegen iemand aan liep, anders kwam je er niet doorheen. ‘Waarom zijn er alleen in Moskou zulke helse poortjes?’ vroeg mijn vader, die er ongelovig maar ook een beetje angstig voor bleef dralen, zoals oude mensen voor roltrappen. Ik keek hem aan. ‘Kom nu maar,’ riep ik hem toe. Waarom had ik toch zo weinig geduld met

hem? Omdat ik niet kon verdragen dat hij hier misschien wel te zwak voor was. Ik kon niet tegen dat gebrokene, dat was het.

‘Rusland was...’ begon hij.

‘Net als Auschwitz, ik weet het...’

‘Zeg dat niet zo. Rusland, dat was de duivel, begrijp je? Ze hebben ons alles ontnomen. Ze hebben honderdduizend Hongaarse vrouwen verkracht, wist je dat?’

Nog altijd stond hij voor die poortjes en keek toe hoe andere passanten zich er met hun volle gewicht tegenaan wierpen. Enkele vrouwen op leren laarzen wachtten handig het moment af dat de poortjes naar achteren openzwaaiden om er vervolgens snel doorheen te glippen.

‘De Russen zopen de methanol uit benzinelampen, kun je je dat voorstellen? De Duitsers waren beschaafder.’

‘De nazi’s? Beschaafd?’ vroeg ik. ‘Dat kun je niet menen.’

‘Niet iedere Duitser was een nazi,’ antwoordde hij. Toen nam ik hem bij zijn arm en trok hem de sluis door, zoals ik dat ook met mijn zoontje doe als die de badkamer niet in wil, waar ik zijn tanden wil poetsen. We liepen door een gang, langs dikke vrouwen met hoofddoeken, die mierikswortel in glazen potjes verkochten. Ik hield nog steeds zijn mouw vast, we liepen langs koolkroppen die op stukken karton op de vloer waren gelegd, langs sokken, vervalste Gucci-riemen, en hij liet zich leiden. Was het niet ooit omgekeerd geweest? Er was toch ook een tijd geweest dat hij het was die mij op straat de weg wees en mijn pas voor mij in zijn binnenzak bewaarde. Maar op een zeker moment waren de rollen omgekeerd. Nu sleepte ik hem mee door

de gangen van de metro, wees hem op regenplassen en lette op dat hij zich nergens aan zou stoten. Wanneer had zich deze wisseling van de wacht precies voltrokken, die iedere zoon op een gegeven moment zonder er een woord aan te wijden met zijn vader doormaakt? Was het een bepaalde dag geweest? Een moment? En was dat met wederzijdse instemming gebeurd? We kozen na lang zoeken voor een Japans restaurant, waar de sushi op een lopende band aan ons voorbijratelde. Het was laat in de middag en allang donker. We dronken wodka en praatten over mijn grootvader, niet over diens tijd in het kamp, maar over de tijd daarvoor, toen hij nog soldaat was in het Hongaarse leger en aan de zijde van de Duitsers eerst in Polen en daarna in de Oekraïne had gevochten.

‘Heeft hij ook geschoten?’ vroeg ik mijn vader, terwijl ik wasabi door sojasaus roerde.

‘Nooit.’

‘Hoe kun je in het leger zitten en niet schieten?’

‘Hij kon geen vlieg kwaad doen. Bovendien was hij zeer godsdienstig.’

‘Nou en?’

‘Nou en wat?’

‘Smaakt heerlijk dit. Dat van jou ook?’

‘Het gaat. Ik hou niet van stokjes. Hebben ze hier geen vorken?’

‘Moest je als Hongaarse soldaat ook met de Hitlergroet salueren?’

‘Ach hou toch op.’

‘Ze waren toch de trouwste bondgenoten van Duitsland.’

‘Wil je daarmee zeggen dat je grootvader een nazi was?’

Natuurlijk liep dit gesprek uit op ruzie. Hitler, de goelag, religie en wodka, dat was te veel voor ons. Met de minuut werd ik woedender, luidruchtiger en dronkener, omdat ik, zoals altijd, het gevoel had dat ik hem niet werkelijk kon bereiken. Ik had me helemaal uit kunnen kleden, op de lopende band kunnen gaan liggen, kunnen dansen of schreeuwen, hij had er niets van gemerkt. Alles parelde van hem af. Ik vertelde hem dat ik tweemaal per week bij een psychoanalyticus op de bank lag, in een poging hem uit de tent te lokken; ik zei hem dat ik mezelf vragen stelde over mijn afkomst, mijn identiteit.

‘Ik heb vaak het gevoel dat ik er niet ben, begrijp je?’

Maar hij begreep het niet. Hij kon niet op mij reageren, toen ik een kind was niet en nu niet, wat me razend maakte. Mijn woorden drongen niet tot hem door. Ik zag hoe ze van hem af gleden, als natte sneeuw van een raam, om op de bodem een nutteloos hoopje smurrie te vormen. Toen stond ik op en schudde hem door elkaar, terwijl de rauwe vis aan ons voorbijtrok. Ik weet niet waarom ik dat deed. Op school was ik weleens bij vechtpartijtjes betrokken geweest, en ook een keer 's avonds in een bar, maar ik was nooit bijzonder sterk geweest, was er niet in getraind handtastelijk te worden. Maar nu pakte ik hem bij zijn rode wollen trui met ritssluiting die hij voor zijn verjaardag van zijn nieuwe vrouw had gekregen; mijn ouders waren gescheiden toen ik vijftien was. Ik sloeg hem niet, maar het scheelde niet veel – en hij verweerde zich niet. Hij duwde me niet terug, schreeuwde niet in mijn gezicht; mijn va-

der was bereid zich over te geven. Zo bleven we enkele seconden staan, waarin ik hem niet echt aankeek, maar mijn ogen fixeerde op het metalen montuur van zijn bril en alles om me heen vergat: de gasten aan het tafeltje naast ons, de sushi, Moskou, de goelag. Op een zeker moment liet ik los, ging zitten en was op.

‘De wodka,’ zei hij na een tijdje en trok zijn trui recht.

‘De wodka,’ zei ik vol schaamte en hoorde mijn hart tegen mijn schedel bonzen. Ik pakte een van zijn sigaretten en stak hem aan, hoewel ik al jaren niet meer rook. Ik had niet de moed mijn blik van het tafelblad los te trekken, tot mijn telefoon begon te zoemen, een sms’je van mijn vrouw: ‘Kinderen ziek, amandelontsteking!’

‘Ook dat nog,’ zei hij, toen hij het berichtje las, en schudde zijn hoofd. ‘Wat doen we nu?’

Wat we nu doen? Ik weet het niet. Jij bent hier de vader, dacht ik, jij zou het toch moeten weten. Omdat de taxi te duur was, persten we ons weer door de klapdeuren, liepen langs de kolen en de mierikswortel, langs mannen met tandenstokers in een mondhoek die batterijen verkochten, stapten in de metro en gingen terug naar ons hotel. We zwegen, tot we in onze kamer waren, op de veertiende verdieping van die lelijke torenflat in deze lelijke stad, waar ik mijn vader bijna zijn neus had gebroken. Hij trok zijn pyjama aan, ik stond in mijn onderbroek, toen we elkaar zwijgend omarmden.

Ik werd wakker en mijn schaamte was in de nacht niet verdwenen. We kleedden ons aan, ontbeten en gingen op pad. We hadden een afspraak bij Dmitri Petrov en deden alsof er gisteren niets gebeurd was. Petrov is de leider van een organisatie die Memorial heet en die sinds het eind van de jaren tachtig de communistische tirannie inventariseert. Ongeveer zoals Yad Vashem in Jerusalem willen ze de namen en levenslopen van alle slachtoffers verzamelen en openbaar maken. Petrov zat in zijn kantoortje, overal boeken, dozen met folders. Over Stalin wist men in Rusland niets, zo zei hij, op school werd maar weinig over hem verteld. Er zouden zelfs pogingen zijn gedaan hem te rehabiliteren, een paar gekken in de provincie wilden een obelisk oprichten. Petrov lachte, zijn lange grijze haren vielen over zijn gezicht.

‘Onder Poetin is alles erger geworden.’ Jeltsin had de archieven laten openen, maar sinds Poetin aan de macht was, werd er weer gezwegen. ‘Wij zijn niet zoals de Duitsers, we analyseren het verleden niet, erkennen fouten niet en bekennen geen schuld. Bij ons zegt men: er waren kampen, er was de goelag, Stalin had zijn slechte kanten, maar hij heeft vooral ook grote zeges geboekt en ons economische vooruitgang gebracht. De heroïsche momenten van de Russische geschiedenis krijgen voorrang op de donkere hoofdstukken.’

Een paar jaar geleden had Petrovs organisatie een lijst met eisen opgesteld die het mogelijk moesten maken het verleden te verwerken. De archieven van de geheime dienst moesten worden geopend, Stalins terreur moest in

de schoolboeken op gepaste wijze worden behandeld. Ze eisten een monument als het Holocaust-gedenkteken in Berlijn, een museumcomplex voor scholieren en wetenschappers. De toenmalige president Medvedev liet weten dat de kwestie zijn aandacht had en dat hij stappen zou ondernemen, absoluut, spoedig. Maar er was niets gebeurd.

Petrov bladerde in het dossier van mijn grootvader, dat ik hem had gegeven. Door het raam drong maar weinig licht de kamer binnen. Hij las het doodvonnis dat men over mijn vader had gevelde, las over zijn overplaatsing van Voronezj naar Stalingrad en van daaruit naar Asbest. Buiten zoefden auto's voorbij, mijn vader zat naast me. Hij mocht Petrov wel, dat voelde ik. Hij lachte, maakte grapjes, hoe veel gemakkelijker was het toch voor hem om over het communisme en de goelag te spreken dan over zichzelf, dacht ik. Hij stelde vragen, citeerde uit boeken, was nieuwsgierig. Pas als het over onszelf ging, over mijn moeder, mij, de omgang met zijn kinderen, werd hij moe en zwijgzaam. Was dat wat mijn generatie van die van hem en Petrov onderscheidde? Dat we nooit hadden meegemaakt hoe een vreemde macht van buiten alles veranderde, zonder dat je je daar als individu tegen kon verweren? Die ervaring misten wij, die erkenning machteloos te zijn, niet het middelpunt van de wereld, te moeten toekijken hoe anderen over ons oordelen. Wij waren experts van het ik, discussieerden nachtenlang over onze relaties, onze seksuele voorkeuren en onze glutenallergie. Keken wij te veel naar binnen, terwijl zij alleen de buitenkant zagen?

Mijn vader en Petrov hadden het nu over Mátyás Rákosi, de zoon van een Joodse koopman, die in de jaren vijftig in Hongarije aan de macht was. Veel van de communisten die hogere functies vervulden, zoals partijchef Ernő Gerő en József Révai, en de oprichter van de politieke politie Gábor Péter, waren joden. De anti-Joodse houding die nu in Hongarije heerst, is deels hierop terug te voeren. Het is het hoofdargument van de antisemieten, je kunt het bij demonstraties van de regeringspartij horen en op internet-fora lezen: de joden hadden niet alleen de banken en de media in hun macht, maar waren na de oorlog ook allemaal modelcommunisten geweest, wat momenteel als een van de lelijkste scheldwoorden geldt.

‘Rákosi is een van de grootste misdadigers uit de geschiedenis,’ hoorde ik mijn vader tegen Petrov zeggen, ‘een dictator bij wie vergeleken Gaddafi eruitziet als een schooljongen.’ En weer kwam die woede in me op, net als een dag eerder bij het Japanse restaurant. Wat deed ik hier eigenlijk? Wat had ik hier te zoeken? Ik had me goed op deze reis voorbereid, had het dossier van mijn grootvader gelezen, de kampaantekeningen van Sjalamov, de Stalinbiografie van Baberowski, maar nu overheerste het gevoel dat ik mezelf iets had wijsgemaakt.

Was ik niet naar Siberië gevlogen opdat mijn vader mij eindelijk zou zien staan? En nu, nu we hier waren, moest ik vaststellen dat hij me niet kon zien staan door al die dingen die in de weg stonden en die hem het zicht op mij ontna-

men: het communisme, de goelag, Rákosi, onze voorouders in hun uniformen, mannen met degens, vrouwen in hoepelrokken. Zij drongen zich allemaal tussen ons in, ergens stond ook Lenin en glimlachte. Geen wonder dat mijn vader mij niet kon zien. Maar degene die de meeste aandacht opeiste was Stalin. Hij zwaaide met zijn handen, draaide zijn imposante snor tussen zijn vingers: 'Mij krijg je nooit weg,' brulde hij me toe, en ik zag zijn gele tanden. Ik kon van nog zo'n hoge muur vallen, zoals vroeger toen ik nog een kind was, mijn haren verven zoals later als tiener, of hem door elkaar schudden zoals gisteren – Stalin had gelijk: tegenover hem was ik bij mijn vader kansloos.

Ik herinner me een telefoongesprek met mijn vader, enkele weken voor onze reis naar Siberië. Hij vertelde dat op de televisie de hele dag films waren te zien over 1956, toen de Hongaren tegen het communistische bewind in opstand kwamen. Elk jaar wordt deze dag gevierd, met optochten, herdenkingsbijeenkomsten, voordrachten. Mensen leggen kransen neer en steken kaarsjes aan. 'De volksopstand,' zegt hij tegen mij, 'was eigenlijk de belangrijkste gebeurtenis van mijn leven.' Hij had de hele dag in een sombere stemming thuis in de woonkamer doorgebracht, voegde hij eraan toe. 'Ik heb vanbinnen gehuild, dat begrijp jij niet.'

'Natuurlijk begrijp ik dat,' antwoordde ik en toonde me bezorgd: 'Gaat het nu weer wat beter?'

Maar nu, in het kantoor van Petrov, begreep ik het werkelijk niet. Als de volksopstand van 1956 de belangrijkste gebeurtenis van zijn leven was, waar kwam ik dan? Waar kwamen mijn broers? Kwamen wij op de vierde plaats? Op

de vijfde? Of zakten we, als tennissers in een wat minder jaar, ook wel eens weg uit zijn top tien? Kwamen we nog voor de machtsovername van de communisten in 1948 of vlak na het platbombarderen van Boedapest? Streden we met zijn emigratie naar Zwitserland om plaats drie?

Petrov bladerde verder door het dossier. ‘Wat een ellende,’ zei hij steeds weer. Mijn grootvader had een tijdlang als hospik voor een Duitse arts gewerkt, hij was lang verpleger geweest, stond er.

‘In de herfst van 1953 wilde hij vluchten.’ Hij las ons de passage hardop voor: verordening 97, kamp 84, afdeling 2: mijn grootvader was betrapt bij het voorbereiden van een vlucht poging en moest voor straf een maand lang de cel in. Het was het jaar dat Stalin stierf en Chroesjtsjov hem opvolgde als partijsecretaris. Destijds werden veel buitenlandse krijgsgevangenen vrijgelaten, maar mijn grootvader zat daar niet bij. Petrov legde uit: ‘Wie aan de kampleiding liet zien dat hij een goede communist was, Marx las en ijverig deelnam aan de antifascistische cursussen, maakte een goede kans om vervroegd te worden vrijgelaten.’ Mijn grootvader, die door Petrov alleen nog vertrouwelijk Feri werd genoemd, deed dat kennelijk niet. ‘Feri zat die laatste jaren voortdurend in de cel.’ Petrov bladerde door de maanden: november 1953, februari 1954, Mátyás Rákosi, de kleine Stalin, was zijn macht kwijtgeraakt, Chroesjtsjov stelde meer vertrouwen in de gematigder Imre Nagy. De

kanseliers van Duitsland en Oostenrijk, Konrad Adenauer en Julius Raab, oefenden politieke druk uit om ook de laatste gevangenen eindelijk vrij te laten, en zo kwam het op 20 november 1955 tot het besluit dat is vastgelegd in document nr. 03-1875446: 'De zaak van krijgsgevangene Batthyány, Ferenc, geboren 1915 in Kittsee, is afgesloten.'

In de weken voor zijn repatriëring werd hij met brood, soep en worst vetgemest. Niemand mocht thuis aan hem kunnen zien in welke ellendige omstandigheden hij de afgelopen tien jaar had doorgebracht. Nog tijdens de treinreis terug naar huis werd hij bestookt met stellingen van Marx en Engels, in de hoop dat hij zich thuis een goed socialist zou tonen. Mijn grootvader kwam aan in Sighetu Marmăției, aan de Hongaars-Oekraïense grens. Waar tien jaar eerder 20.000 joden naar Auschwitz waren gedeporteerd, stonden nu een paar tenten van het Rode Kruis. De repatrianten uit Rusland mochten net als duikers niet meteen naar de oppervlakte, maar moesten eerst wat rusten, druk afbouwen, eten, slapen. In de kersttijd van 1955 stuurde hij mijn grootmoeder een telegram: 'Ik kom morgenmiddag aan, als ik niet sterf van de opwindings.' Mijn vader was toen veertien en had zijn vader, behalve op een paar schaarse foto's, nog nooit gezien. Hij zag hoe zijn moeder hun kleine woning schoonmaakte, terwijl op de kookplaat een pan vleessoep stond te pruttelen. De hele middag wachtte hij op het metalen geluid van het tuinhokje, en toen het al donker werd en hij van vermoeidheid bijna in slaap viel aan tafel, stond daar plotseling een man in uniform met een rugzak op zijn rug.

‘Weet je wie ik ben?’ vroeg hem de vreemde soldaat met zijn vrijwel kale hoofd en slechte gebit, die al vroeg dement zou worden en tot aan zijn dood koude voeten zou houden. Mijn vader knikte.

Luttele maanden nadat mijn grootvader uit Siberië was teruggekomen, te midden van de wanorde van de volksopstand van 1956, verliet hij Hongarije met zijn vrouw en zijn kind, en ging naar tante Margit en oom Ivan, naar hun Villa Mita in Lugano en van daaruit naar het Rijnland, waar hij als boekhouder in dienst trad bij de Thyssen-fabrieken. Nog in de jaren zestig en zeventig ontmoette hij opmerkelijk veel van zijn voormalige medegevangenen. Ze noemden de regelmatige wederzijdse bezoeken ‘kampbesprekingen’. Ergens in Duitsland werd dan taart gegeten en bier en wijn gedronken, de kinderen speelden indiaantje, de vrouwen rookten en de mannen staken hun koppen bij elkaar: ‘Weten jullie nog hoe we bij min dertig asbest uit de grond bikten?’ fluisterden ze elkaar toe. Ze zaten op felgekleurde plastic tuinstoelen, in de woonkamer stond de televisie aan en Gerd Müller scoorde elke zaterdag voor Bayern. ‘Weten jullie nog hoe we zeep aten om koorts te krijgen?’ Maar mijn grootvader begon al snel tekenen van verval te vertonen. Als een welopgevoed kind onderdrukte hij zijn neiging om te geeuwen: ‘Man, Feri, weet je nog?’ Nee, niet meer zo goed. De details vervaagden, plaatsnamen vielen weg. Maar zijn kameraden van weleer, voormalige soldaten

van de Wehrmacht, wie weet wat ze in de oorlog voor Hitler hadden gedaan, namen het hem kwalijk dat hij steeds minder vaak van de partij was en op een gegeven moment helemaal niet meer verscheen. ‘Man, Feri, waar blijf je toch?’

Ze voelden zich gekrenkt, een nieuw soort oorlogsverwonding, omdat een van hen niet in het gareel liep en niet meer aan vroeger wilde – of kon – denken. Tot mijn grootvader zijn geheugen helemaal verloor, tot het leven van alledag, dat uit kleinigheden bestond die zich steeds herhaalden, het knäckebröd ’s ochtends, het bad en de wandeling in het park, over de beelden van vroeger schoof.

Op een ochtend kwam toen die brief. Hij opende hem langzaam, pakte zijn loep, las en las en schudde zijn kale hoofd. Noch met het onderschrift noch met de tekst zelf kon hij iets beginnen. De brief begint met de woorden: ‘Herinnert u zich nog een jonge luitenant van het Sovjet-leger?’ Het was die Rus van toen, Jefim Etkind, die hem als tolk had ingezet. Hij schreef dat hij sindsdien altijd naar hem op zoek was gebleven en toevallig op zijn adres was gestuit. Of ze elkaar konden ontmoeten? En zo zaten ze een paar weken later tegenover elkaar. Twee oudere heren, door de wereldgeschiedenis bijeengebracht. ‘Wie bent u?’ vroeg mijn grootvader hem.

‘Jefim Etkind.’

‘U hebt nog veel haar.’

‘Vergeleken met een ei wel.’

Een paar maanden later was mijn grootvader dood.

's Middags vlogen we van Moskou naar Jekaterinenburg, waar we vier dagen lang op zoek gingen naar overblijfselen van de kampen. We hadden een gammel geel busje, een chauffeur die eruitzag als de Chinese kunstenaar Ai Weiwei en een humorloze vertaalster, Svetlana heette ze, die ons op onze rondreis zou begeleiden. De afgelopen jaren, zo vertelde ze, kwamen er steeds meer bezoekers: Italianen, Finnen, Japanners. 'Ze willen weten wat hun vaders en grootvaders hebben meegemaakt.' Buiten lag sneeuw, niet metershoog, maar genoeg om alles te bedekken. 'Het is heel aangenaam voor de tijd van het jaar, min vijftien,' zei Svetlana. 'Er zijn dagen waarop het moeilijk is adem te halen doordat de koude lucht pijn doet aan je longen.'

Jekaterinenburg ligt in het Oeralgebergte, dat Europa van Azië scheidt. Van hier tot aan het andere uiteinde van Siberië, tot Magadan aan de Zee van Ochotsk, is het 8500 kilometer. Daartussen liggen de toendra, het Baikalmeer en een steppelandschap waar maar geen eind aan wil komen, in de zomer vergeven van de muggen en in de winter in de greep van de permafrost.

We reden naar het stadje Revda, waar mijn grootvader in 1951 een paar maanden gevangen was gehouden. Kampafdeling 4. 'Er valt hier niet veel te zien,' zei Svetlana, die hier

al eerder met een paar Duitsers was geweest. Alleen in het noorden van Siberië, midden in het bos, waren nog voormalige wachttorens en resten van prikkeldraadversperringen te vinden, bevroren in het eeuwige ijs. 'Alsof er een paar weken geleden nog mensen hebben gewoond,' las ik in een verslag van iemand die dagenlang door de sneeuw had rondgedwaald voor hij op barakken, op originele helmen was gestuit. De Siberische sneeuw conserveerde alles, schreef de auteur, zelfs de sfeer van die tijd was nog voelbaar.

Onze gele bus bleef niet stilstaan voor wachttorens, maar voor een pluimveehouderij die was omgeven door een houten schutting, en toen we uitstapten zakten we enkeldiep weg in de sneeuwblubber. 'Hier ergens moet uw grootvader ook hebben gezeten,' zei Svetlana.

'Hier?'

Hadden we duizenden kilometers afgelegd om hier voor deze schutting te staan? Mijn vader hoestte en zocht naar zijn sigaretten. Hij rookte weer sinds we in Moskou waren geland. Hij was zenuwachtig, zei hij tegen me, nadat hij met een paar doosjes Marlboro uit een tabakszaak was gekomen. Dat gehoest, die licht reutelende ademhaling die ik nu hoorde, terwijl de bijtende kippenstank in mijn neus prikte, deed me denken aan mijn kindertijd: het doosje Marlboro in het borstzakje van zijn overhemd, onder zijn trui, het geritsel als hij het zilverpapier eruit trok. Ik keek naar de kippenschuren en stelde me voor hoe daar duizenden ondervoede kippen op ondergepoepde stokken zaten en elkaar de veren uit het lijf pikten, terwijl ze vreugde-

loos kleine eieren legden, die bij mensen op de zevende verdieping van balkonloze betonkolossen in de koekenpan belandden.

Weer drong de gedachte zich aan me op hoe vreemd het toch was dat hier nergens gedenkplaten waren, niets dat verwees naar wat hier ooit was gebeurd. Mensen leven en werken, krijgen kinderen en trouwen en houden kippen waar vroeger mensen werden uitgebuit en vermoord. Dit verband tussen verleden en heden heeft me altijd gefascineerd. Was dat niet wat ik in Zwitserland zo miste? Dat straten, huizen, wijken geen verhalen te vertellen hebben doordat er amper iets is veranderd, en dan nog alleen ten goede? Hebben die jaren van stabiliteit en zekerheid, die door de Zwitsers zo worden gekoesterd, niet ook iets afstompends? Ontstaat er geen gebrek aan scherptediepte als alles altijd alleen maar vooruitgaat? Ik voelde me altijd aangetrokken door die messing plaquettes bij de ingang van huizen in Wenen of Boedapest, waarop in één zin stond samengevat wat er vroeger in dat huis gebeurd was, wie er had gewoond, was gestorven. Ik genoot van de lichte huivering die zulke korte boodschappen bij me teweegbrachten, het idee dat er een lazaret of een folterkamer had gezeten in wat nu een school was. Wat was een huis, anders dan een uitsnede uit de tijd? Als een bodemmonster waarin verschillende op elkaar gestapelde sedimentlagen te zien zijn die elk getuigen van hun eigen vroegere omstandigheden?

‘Laten we weer instappen,’ zei mijn vader, en Ai Weiwei startte de motor. Maar ik bleef nog een tijdje staan om-

dat ik mijn blik niet van dit kippenkamp kon afwenden. Misschien kwam er nog een man met lege voedertroggen naar buiten die zich afvroeg wat wij hier te zoeken hadden. Misschien heette die man wel Simanovski en was hij de zoon van de man die ooit mijn grootvader had bewaakt, de majoor die zijn koorts had opgemeten en hem steeds weer naar de cel had gestuurd, waarom niet? Mensenkamp, kippenkamp – het bleef in de familie. Pas toen Ai Weiwei toeterde en me beduidde dat ik moest komen, rukte ik me los.

De laatste dag reden we naar Asbest. Vladimir Motrevitsj, hoogleraar aan de universiteit van Jekaterinenburg, begeleidde ons. Hij hield zich al jaren bezig met de ongeveer honderd strafkampen die zich in dit gebied, in de oblast Sverdlovsk, hadden bevonden. Motrevitsj groef regelmatig lijken op, borg graven, zocht naar sporen van vroeger. De Hongaren waren de taaisten, beweerde hij, ze konden beter tegen de kou dan bijvoorbeeld de Italianen. Motrevitsj vertelde over de hongersnood van vlak na de oorlog, tussen 1946 en 1949. ‘De gevangenen in het kamp hadden het vaak beter dan de gewone bevolking.’ Omdat iedereen wilde vergeten wat er gebeurd was, was hij in de omgeving niet erg geliefd, zei de professor, maar het was zijn taak de geschiedenis boven water te krijgen. ‘Het kwam tot gevallen van kannibalisme,’ zei hij in het Russisch en Svetlana vertaalde, terwijl ons gele busje over ijzige wegen door het sneeuwlandschap ploeterde: ‘Professor Motrevitsj zegt dat er regelmatig kinderen zijn opgegeten.’ Nog voor ze zelf besepte wat ze zojuist had gezegd, ging de professor alweer

verder: duizenden zouden suïcide hebben gepleegd, en ik keek mijn vader aan: 'Waar zijn we toch terechtgekomen?'

'Heb ik je niet gezegd dat we in de hel zitten?'

Svetlana zag de verbijstering op ons gezicht en zei: 'Vroeger heersten hier verschrikkelijke omstandigheden, maar nu is dat natuurlijk veranderd. In de zomer kun je hier heerlijk fietsen.'

'Welke zomer?' vroeg ik.

Motrevitsj lachte toen hij onze gezichten zag. Hij had zo'n grote bontmuts op die alleen Russen goed staat en die hij nu van zijn hoofd trok, wat hem iets van zijn imposante uitstraling ontnam. Svetlana bleef de omgeving maar prijzen, de natuur, het eten; 'we hebben hier ook een orkest,' zei ze. De bus reed langs bossen met kale bomen, fabrieken met reusachtige buizen die als slangen om de gebouwen kronkelden. 'Uitstekende universiteiten,' ging Svetlana verder, waarna we bij een oude spoorwegovergang even wegslipten.

De meeste van de 70.000 inwoners van Asbest leven van de mijn. Het is een monostad, zoals zoveel steden in Rusland, iedereen werkt voor dezelfde onderneming. Toen Oeral-Asbest werd gesloten, raakten duizenden mensen hun bestaansbron kwijt. Er is geen stadscentrum, er zijn slechts een paar straten, veel fabrieksgebouwen, en hier bevindt zich de grootste open asbestmijn ter wereld: elf kilometer lang, driehonderd meter diep, een krater waarin graafmachines en kranen staan die rondwroeten in een gigantische open wond en dagelijks nieuw materiaal opgra-

ven dat naar China en India wordt verkocht – in Europa is asbest verboden –, waar de vezels zich aan de longblaasjes van mensen hechten en in de loop der jaren samenklitten tot kleine knopen.

De inwoners van Asbest vertelden over het stof dat altijd alles bedekte: de ruiten, de fris gewassen lakens die ze in de tuin te drogen hingen, de bramen – en ze klaagden over een pijnlijke hoest die niet verdween. ‘De witte naalden’, zo wordt asbest tegenwoordig ook wel genoemd. ‘In de fabrieken was het vaak zo stoffig,’ herinnerde zich een gepensioneerde met wie we in gesprek raakten, ‘dat je je eigen handen niet meer zag.’ Een ander sprak van longproblemen; gerookt had hij nooit, maar hij had ook nooit overwogen dit oord te verlaten. Waar had hij heen ontmoet?

Mijn grootvader kwam hier aan het eind van de zomer van 1953 aan. Er zit een rapport in zijn dossier waarin hij over psychische problemen klaagt: ‘Ik ben op van de zenuwen. Ik ben ziek en verzwakt. In mijn toestand zou doorwerken de dood betekenen. Ik voel dat ik bezig ben mezelf te vernietigen en heb rust nodig.’ Maar men kende geen pardon. De gevangene was tot werken in staat, stond er. Hij kreeg bij het seizoen passende kleding uitgereikt en werd de mijn in gestuurd. Waaruit zijn werk precies bestond, wordt uit de documenten niet duidelijk. Professor Motrevitsj legde uit dat krijgsgevangenen vroeger al het werk deden dat nu door machines wordt gedaan, en dat velen van hen aan de zware werk- en leefomstandigheden zijn overleden.

Hij vertelde dat hij in de omgeving van Asbest ettelijke

begraafplaatsen had ontdekt, onder andere ook het graf van zes generaals van de Wehrmacht. De kampautoriteiten documenteerden hun sterfgevallen uiterst zorgvuldig, maakten plattegronden, die in de archieven van het ministerie van Binnenlandse Zaken terecht kwamen en daar met het stempel 'streng geheim' werden opgeslagen. Toen de inwoners van Asbest in de jaren negentig te horen kregen hoeveel mensen er in de loop der jaren waren omgekomen, konden ze hun oren niet geloven, zei Motrevitsj, die zijn muts weer had opgezet. Het had hen aangegrepen. Hoe was dat mogelijk, vroegen ze zich af. En nog wel vlak voor hun ogen? Net als de inwoners van Rechnitz, de ouderen, die niets van de massamoord op de joden hadden willen weten, waren ook de Siberiërs verbaasd toen ze hoorden wat zich hier op klaarlichte dag had afgespeeld, terwijl zij in hun kleine woningen zaten.

Hoe kun je zo blind zijn? vroeg ik me af. Hoe werkt dat, als een heel volk iets niet wil zien? En is het tegenwoordig wel zoveel beter?

In de winter van 1953 had mijn grootvader volgens zijn dossier opnieuw een vluchtpoging gedaan. Hij was betrapt terwijl hij brood en worst in zijn rugzak pakte. Hij had weliswaar geen schuld bekend, maar de bewijzen waren onweerlegbaar, schreef dezelfde majoor Simanovski die ik al uit eerdere documenten kende. Ik las mijn vader de passage voor. Dat Feri had geprobeerd te ontsnappen beviel me wel.

Uit verschillende documenten blijkt dat hij zijn best deed de kampautoriteiten ervan te overtuigen dat hij geen Hongaar was maar een Oostenrijker. Het grootste deel van de bezittingen van zijn familie, zo schreef hij, bevond zich op gebied dat intussen Oostenrijks was geworden. Hij hoopte zo een betere behandeling te zullen krijgen en eerder naar huis te mogen, maar zijn verzoeken werden afgewezen. Dit lijkt hem te hebben geradicaliseerd. Hij begon eten te stelen, niet alleen voor zichzelf, maar ook voor anderen, zo blijkt uit een document uit april 1954. In mei 1954 klaagde hij over slechte kleding en weigerde hij op zondag te werken. 'Ik ben katholiek en de zondag is in mijn geloof een rustdag.' Vanaf de winter van 1954 zit hij steeds weer in de cel, een onverwarmde, krappe ruimte zonder daglicht, zoals Motrevitsj vertelde. 'Gevangene Batthyány,' zo schreef niet langer Simanovski maar een zekere Koeznetsov, werkte niet hard genoeg en haalde zijn productienorm niet. 'Hij heeft een slechte invloed op de andere leden van zijn brigade.'

'Is dat niet geweldig?' vroeg ik mijn vader. 'Hij kwam in verzet. Hij heeft niet alles gepikt maar is in opstand gekomen. Hij was geen lijdzaam slachtoffer.'

'Wat kan er nu in die tijd geweldig zijn geweest?' wierp mijn vader tegen, waarna hij de rest van de ochtend stil in de auto bleef zitten, uit beleefdheid met Svetlana praatte, maar de meeste tijd bewegingloos uit het raam staarde.

We reden naar een vervallen woonwijk aan de rand van Asbest. De professor kende daar een voormalige verpleegster, nu boven de negentig, die vroeger de krijgsgevangene-

nen had verzorgd. Tatjana Vodamonia haalde bevend haar loep tevoorschijn en bekeek daarmee de beide foto's van mijn grootvader die in het dossier zaten. We zaten in haar kleine woning. Wat als ze hem herkende? Als ze hem verpleegd had? Of met hem had samengewerkt; had hij niet ook als hospik gewerkt?

Ze bestudeerde eerst de foto van de gezonde jongeman uit 1945, daarna de andere, waarop mijn grootvader als verzwakte kampbewoner te zien was. 'Ik voel dat ik mezelf vernietig.' Die woorden, opgetekend in het dossier, kreeg ik maar niet uit mijn hoofd.

Maar Tatjana herkende hem niet. In plaats daarvan vertelde ze over treinen vol vreemdelingen, uitgemergelde, vertwijfelde mannen. De vrouwen in het dorp hadden medelijden met hen, maar wat konden ze doen? Ze leden zelf honger, de meesten waren alleen, hun man was gesneuveld in Stalingrad of elders, aan een willekeurig front.

'Ze moesten elke dag twaalf uur werken,' vertelde Tatjana, maar het ergst was de kou. 'De barakken hadden kleine houtkachels, maar daar hadden alleen degenen die er dicht omheen zaten profijt van.' De gevangenen maakten van conservenblikken kleine benzinedamplampen, zogeheten *kolyмки*, die een beetje licht gaven en de lucht verpestten. 'Het was 's ochtends zo koud in bed dat hun haar aan het kussen vastvror.' Ze vertelde dat het weleens voorkwam dat een krijgsgevangene een relatie kreeg met een Russische vrouw. Sommige Duitsers waren na hun gevangenschap gebleven, hadden een gezin gesticht en waren vrijwillig voor Uralasbest blijven werken

's Middags reden we weer door de sneeuw. Motrevitsj had oude kampplattegronden in zijn hand en wees naar buiten: 'Hier ergens was kamp 84, in de buurt van de spoorrails.' Ik had het dossier van mijn grootvader op schoot, fotokopieën van de verhoren, plattegronden, medische attesten. Ik herinnerde me een passage waarin stond dat mijn grootvader bij 'bouwwerkzaamheden aan de spoorrails' gewond was geraakt aan zijn hand. 'Stop hier!' riep ik en Ai Weiwei trapte op de rem. Onze gele bus stopte midden op de weg, de ruitenwissers stonden aan en het geluid dat ze maakten terwijl ze van de ene naar de andere kant zwiepten, klonk als de hartslag van een oud paard. De ruiten waren beslagen en toen we ze met onze mouw schoonveegden zagen we een klein berkenbos, diepe sneeuw, geen spoor van barakken, gevangencellen of wachttorens. Mijn vader, die de hele dag moe was geweest, stond tot mijn verbazing op, opende met een ruk de schuifdeur en stapte de kou in.

'Waar ga je heen?'

'Hier zijn we toch voor gekomen?'

'En als we ons vergissen?' Maar hij klom al van een klein hellinkje af, gleed uit, stond weer op zonder de sneeuw van zijn broek te kloppen. Ik ging achter hem aan, verwachtte dat hij snel weer zou omkeren, de takken die in zijn gezicht sloegen, de sneeuw aan zijn schoenen, de koude wind. Dadelijk begint hij te vloeken, dacht ik, nog even en hij stapt weer in de auto, hij houdt het geen twee minuten uit. In plaats daarvan liep hij steeds verder, langs jonge boompjes, het niets in.

'Hij was hier,' zei hij, en er veranderde iets in zijn ge-

laatsuitdrukking. Zijn blik opende zich. Om zijn lippen zag ik een soort kinderlijke vreugde. Met rechte rug stapte hij door de sneeuw, hij leek plotseling niet meer in zichzelf gekeerd, ik weet niet wanneer ik hem voor het laatst zo gezien had.

We ontdekten een afgebroken ijzeren paal die in de grond voor zich uit stond te roesten. Ik wilde terug naar de bus, toen hij vroeg: ‘En wat als hier nu de latrine was?’

‘De latrine?’ herhaalde ik. ‘Hebben we de latrine gevonden?’

Hij knikte en keek me aan, vol leven.

Nu was ik het die berustte, die het koud had, terwijl mijn vader alweer een nieuw object had opgeraapt, een stuk van een oude boomstronk, dat hij kritisch bekeek alsof hij een houtspecialist was: ‘Dit moet meer dan zeventig jaar oud zijn. Stel dat hij deze boom ooit heeft aangeraakt?’ en hij stak het stuk hout in zijn jas, ik kon het bijna niet geloven. ‘Mooi voor op mijn nachtkastje,’ zei hij, en ik knikte en voelde me even nutteloos als een dag eerder op het kantoor van Petrov. Ik wist niet wat ik met mezelf moest beginnen. Dus pakte ik ook maar een dikke tak, maar voelde er niets bij. Mijn vader begon intussen op stoom te raken, beklom heuveltjes, tuurde om zich heen, vond achter elke boom iets wat hem interesseerde: ‘Er zou een gedenkteken moeten worden opgericht,’ zei hij. Ik was met mijn tenen bezig, die ik door de kou nauwelijks nog voelde, maar hij kon geen genoeg krijgen van dit besneeuwde berkenbos.

We waren misschien een halfuur buiten toen de betovering op zijn gezicht verflauwde, de spanning in zijn li-

chaam verminderde, als bij drugs die uitgewerkt raken. Zwijgend liepen we terug naar het busje, waar Svetlana, Ai Weiwei en de professor op ons wachtten.

Het werd snel donker en mijn vader viel nog voor we de grote weg hadden bereikt in slaap. Hij hield zijn handen tussen zijn benen en zag eruit als een kind. De woede die ik al dagen met me meedroeg, was weg. Nooit had ik hem zo levenslustig meegemaakt, zo nieuwsgierig, al die jaren niet. Niet bij de geboorte van mijn kinderen en niet op mijn bruiloft. Dit bos, de latrine en het stuk hout in zijn jas maakten bij hem meer los dan alles wat ik ooit gedaan had.

Ik was helemaal naar Siberië gereisd om tot het besef te komen dat ik niet op kon tegen de wereldgeschiedenis, tegen al die oorlogen die in zijn hoofd rondspookten. Daarom was ik nu niet meer kwaad en luidruchtig, nee, het was nog erger. Stalin heeft eerst je familie van hun land beroofd, zo fluisterde ik mezelf toe, daarna je grootvader opgesloten en je toen ook nog je vader afgenomen.

De volgende dag vlogen we terug. Tijdens de rit naar de luchthaven scheen de zon en de ijskristallen op de ruiten van onze bus fonkelden. Svetlana drukte ons bij het afscheid op het hart in de zomer terug te komen, als alles in bloei stond, en wij beloofden dat, al wisten we dat we Asbest nooit zouden terugzien. Er restten ons nog twee dagen in Moskou, die voelden alsof we uit de wildernis waren teruggekeerd, alsof niets ons meer kon deren. We dronken tussen de middag al wodka, rookten als Russen en duwden de klapdeurtjes die ons enkele dagen eerder nog voor

zoveel problemen hadden gesteld met het grootste gemak open. We maakten geen ruzie, spraken over ditjes en datjes en waren voor één keer geen magneten meer. Toen vlogen we naar München, waar we overstapten, hij naar Boedapest, ik naar Zürich.

DAGBOEKEN V

Agnes

De eerste tijd in Boedapest overnachtte ik in een vluchtelingenkamp waar mensen terechtkwamen die – net als ik – niet wisten waar ze naartoe moesten. Die op zoek waren naar hun oude leven, maar het niet meer vonden. Na een tijdje ging ik er zelfs werken, ik deelde dekens uit. Het bezig zijn deed me goed, maar toen werd ik ziek, hepatitis, ik was helemaal alleen, er was niemand die zich om me bekommerde. Ze brachten me naar een ziekenhuis waar ik werd verpleegd en weliswaar snel opknapte, maar echt goed ging het niet met me. Op een dag kwam er een verpleegster naar me toe die zei: ‘Ik weet wat je mankeert. Je voelt je eenzaam, je hebt niemand om mee te praten. Kijk daar eens, op de gang. Daar ligt een man, een Pool. Hij heeft in Auschwitz gezeten, net als jij. Hij is hier omdat hij vocht in zijn longen heeft. Hij is ook alleen. Misschien doet het je goed met hem te praten?’ Die Pool met water in zijn longen werd mijn echtgenoot.

We brachten veel tijd met elkaar door. Hij was een overtuigd zionist en hielp mensen doorreizen naar Palestina, de staat Israël was er toen nog niet. Regelmatig moest hij meerdere dagen de stad uit, maar hij kwam telkens terug. Hij had vijf broers en een schoonzus, al zijn andere fami-

lieleden waren in concentratiekampen om het leven gekomen – ook zijn vrouw en zijn kind. Hij wilde met mij naar Israël om daar een nieuw leven te beginnen, maar ik twijfelde. Ik wist dat mijn ouders niet meer leefden, maar moest ik Hongarije dan zomaar verlaten, voor altijd? Wie weet, misschien was er toch nog iemand die meer over mijn ouders wist, die informatie had, hoe ze precies gestorven waren. Zo liep ik in het rond, van hier naar daar, ik was op zoek, zonder te weten waarnaar en bang om gek te worden, maar uiteindelijk koos ik voor hem. Een rabbijn die ik nog van vroeger kende heeft ons getrouwd.

Hongarije verlaten bleek nog helemaal niet zo eenvoudig, aangezien het land intussen door de Russen was bezet. We regelden valse papieren, reisden eerst naar Fiume,* toen naar Milaan en van daaruit naar een dorpje in de buurt van Turijn, waar zijn familie al in een oud palazzo op ons wachtte. We waren vrij, en toch voelde alles onveilig.

Maritta

Goga werd steeds zwakker. Op een nacht gaf ik haar een slaaptablet om de pijn te verzachten en de volgende ochtend merkte ik tot mijn ontzetting dat ze niet meer bij bewustzijn was. Onze opzichter laadde hooi op zijn ladderwagen en spande twee uitgemergelde ossen in. Het dichtstbijzijnde ziekenhuis lag negen kilometer verderop. We tilden de stervende in de schamele wieg en gingen op pad. Heuvel op, heuvel af over de stenige, hobbelige landweg, zo werd Goga hotsend en botsend naar het eeuwige leven overge-

* Rijeka

bracht. En met haar verloor mijn oude wereld zijn laatste lichtbaken. Korte tijd later moesten we weer verhuizen omdat de communisten ons ook onze jachthut afpakten, die we al zo mooi hadden ingericht.

Ze stuurden ons naar een dorpje aan de rand van de wereld. We leefden gescheiden op twee boerderijen, mijn ouders deelden twee kamers met een boer. Mijn moeder, uitgerekend zij, sliep in de keuken. Ik betrok met mijn zoon een kamer bij een familie die weinig van ons moest hebben. Het voelde als gevangenschap, en dat was het ook. Natuurlijk was onze situatie niet te vergelijken met die van mijn man, maar elk perspectief werd ons ontnomen. Slechts het bos bood ons beschutting en troost en brandhout. Het staatsbosbedrijf nam ons in dienst als dagloner, op al dat land dat nog maar een paar jaar geleden van ons was.

Agnes

We bleven een hele tijd in dat Italiaanse dorp. De voorbereidingen om door te reizen waren vastgelopen. En toen kreeg ik op een dag totaal onverwacht een telegram van het Rode Kruis waarin stond dat mijn broer nog leefde. Ik was buiten mezelf van vreugde. 'Ik ga nergens heen,' zei ik, 'voor ik weet wat er met mijn broer gaat gebeuren.' Dus splitsen we ons opnieuw op, de familie van mijn man vertrok naar Palestina, wij bleven achter. Maar ook in Italië was het leven niet gemakkelijk. Er heerste hoge werkloosheid, de politie was opdringerig, kwam alsmaar langs, wilde weten wat we deden. Zo ging er drie jaar voorbij. Op een gegeven

moment waren we het wachten moe, mijn broer konden we niet overtuigen met ons mee te gaan. We vroegen bij het Argentijnse consulaat visa aan en gingen niet veel later aan boord van een schip naar Zuid-Amerika.

Mijn man had een tante in Buenos Aires, die ons daar opving. We hadden niets bij ons, behalve wat kleren, de foto van mijn ouders op het margarinedoosje en de riem die mijn man van een bewaker in Auschwitz had opgeëist, op de dag van de bevrijding. We namen een taxi en zaten plotseling midden in de stad. Dat was in 1948.

Mijn broer wilden niet nakomen, trouwde en bleef zijn leven lang in Hongarije wonen. Hij kreeg een belangrijke functie bij de communisten, repte tegenover zijn vrouw en kinderen met geen woord over zijn tijd in het kamp en stierf al jong, op zijn negenenveertigste.

Maritta

Zo verliep mijn leven in dat dorp aan de rand van de wereld: het werk in het bos, mijn zoon, nu en dan een wandeling of een gezamenlijke avondmaaltijd met mijn ouders. Meer was er niet. Mijn moeder was altijd al slechtgehumourd geweest, nu sprak ze amper nog, mijn vader zweeg en ik sta ook niet bekend als het zonnetje in huis; we waren een tamelijk treurig gezelschap. Ieder van ons leefde in het verborgene. Slechts af en toe durfden we onze neus in de frisse lucht te steken en het leven op te snuiven. Dat konden gesprekken zijn, wandelingen waarbij het even leek alsof alles zo was als voor de oorlog. Maar meteen daarop trokken we ons terug, schaamden ons voor onze

frivoliteit en werden tot wat we voortaan zouden blijven: mollen.

Ik herinner me een avond toen ik laat thuiskwam, het was koud en mijn zoon sliep al. Omdat ik te weinig brandhout had, wierp ik twijgen in het vuur, die ik voor het huis had verzameld en waarvan de geur me aan vroeger deed denken, aan de jachtpartijen, de rum, de poederdozen van de vrouwen. Ik pakte potlood en papier en wilde alles opschrijven, elk detail. De zon kwam al op toen ik oververmoeid herlas wat ik geschreven had en de velletjes een voor een in het dovende vuur wierp, omdat het immers toch niets opleverde. Dat was in 1955. Mijn man had ik al tien jaar niet gezien, mijn kind was een tengere jongen geworden.

In tien jaar tijd was ik alles kwijtgeraakt wat bij me hoorde: mijn huis, mijn thuis, mijn land. Ik had me erbij neergelegd dat alles hier in dit kleine dorp zou eindigen. Maar toen gebeurde er een wonder. Feri kondigde in een telegram zijn terugkeer aan en een jaar later, na de neergeslagen opstand tegen de Russen in november 1956, verlieten we Hongarije met ons drieën. Toen ik jaren later het land weer binnen mocht, zag ik dat er van vroeger niets meer over was. De wereld van mijn jeugd lag begraven onder het betonpuin van het Oosten of het afval van het Westen. Verdwenen, zoekgeraakt. Ergens achter een vergeten bocht.

Agnes

Zeventien jaar na onze aankomst in Buenos Aires zijn we voor het eerst teruggegaan naar Hongarije. We hadden al

ons spaargeld bij elkaar geraapt om de vlucht te betalen. De gedachte aan mijn ouders had me al die jaren nooit losgelaten. Ik wilde achterhalen hoe en waar ze precies gestorven waren, maar het antwoord kreeg ik pas laat. Kort voor mijn tachtigste, mijn man was toen al jaren dood, vroegen mijn dochters me wat ik voor mijn verjaardag wilde, en toen zei ik dat ik terug wilde naar mijn dorp in Hongarije. Ik wilde het nog één keer zien. Ter voorbereiding op de reis begon ik alle mogelijke papieren, boeken en documenten door te pluizen – misschien vond ik nog een aanwijzing?

Ik las dat men driehonderd joden uit de dorpen in de omgeving, onder wie mijn ouders, had bijeengedreven in een getto, en ik zei tegen mijn dochters: ‘Laten we niet naar Sárosd gaan, maar naar waar dat getto was, in een ander dorpje daar in de buurt, Sárbogárd.’ Daar bezochten we het gemeentehuis om na te vragen wat er in 1944 met de joden was gebeurd. Een jonge vrouw dook voor ons het archief in en kwam met de oude boeken tevoorschijn. Opeens zagen we onze namen en die datum: 1 juli 1944. Mijn vader had zich om vijf uur ’s ochtends van het leven beroofd. Mijn moeder diezelfde dag om elf uur ’s avonds. Ze hadden gif gedronken. Mijn vader was zevenenveertig toen hij stierf. Mijn moeder vierenzeventig. Later die dag reden we naar de Joodse begraafplaats. We zochten naar hun graf, maar vonden het niet. Toen viel mijn oog op een oude steen, zonder opschrift, zonder datum. ‘Dan nemen we die,’ zei ik tegen mijn dochters. ‘Hier liggen mijn ouders begraven. We hebben het graf gevonden.’

En toen we er allemaal omheen waren gaan staan en foto's hadden genomen, zei ik: 'En laten we nu weggaan. Ik wil hier nooit meer naar terug.'

In de zomer na onze reis naar Siberië nam ik een paar weken onbetaald verlof. Een vriend van me ging naar Canada en bood me zijn woning aan als werk- en slaapadres. ‘Wat je ook maar van plan bent,’ zei hij toen hij me de sleutel in de hand drukte. En zo stond ik opeens in die vreemde kamers. De vloer knarste als ik van de ene kant naar de andere liep, en als ik gewoon bleef stilstaan, was het ongelooflijk stil, geen kindergeschreeuw, geen telefoontjes of deadlines, alsof ik in een ander leven was beland. Er zijn mensen die zich in een hutje in het bos terugtrekken om los te komen van de wereld; ik deed hetzelfde in een tweekamerappartement in de rosse buurt van Zürich – en dan nog alleen tot het eind van de middag. Dan fietste ik terug naar mijn vrouw en kinderen, maakte pasta, krabde opgedroogde resten tandpasta uit de wastafel en trapte ’s nachts op de twee plastic dino’s op de vloer, als een van de kinderen moest huilen en ik uit bed moest om het te troosten.

Maar overdag had ik vrij, voor het eerst in jaren. Ik wilde eindelijk alle boeken en documenten lezen, alle dossiers en aantekeningen die ik sinds mijn reizen naar Rechnitz en Rusland had verzameld. Ik wilde nadenken, schrijven, tikte een paar zinnen op de computer, keek urenlang naar het beeldscherm, vond alles slecht, stond op om koffie te

zetten, pakte een boek, bekeek mezelf in de ruit in plaats van te lezen. Ik keek naar hoe ik in deze vreemde woning stond en deed alsof ik las, terwijl ik wist dat ik niet las. Wie probeerde ik eigenlijk voor de gek te houden?

‘Als ik zo hoor wat u me vandaag vertelt, krijg ik de indruk dat het u aan een mannelijk rolmodel heeft ontbroken,’ zei Daniel Strassberg, mijn psychoanalyticus. Het was weer woensdag – of was het vrijdag? Anderen gingen tussen de middag naar de sportschool, ik ging al maanden bij hem op de bank liggen. Die twee uurtjes hoorden nu bij mijn wekelijkse routine, ze maakten deel uit van mijn dagelijks leven, en ons experiment leek te werken. Want het duurde niet lang of ik had mezelf losgemaakt van mijn oorspronkelijke vraag, wat er van het verleden in mij zat. Rechnitz, tante Margit, dat alles hing weliswaar in de lucht, maar het was ook ver weg, tot het weer als een zeepbel opdook, ergens vandaan, voor mijn ogen bleef stilstaan – en uit elkaar spatte.

‘Het gaat om de vraag wat het betekent een man te zijn.’

‘O ja?’ antwoordde ik. Ik was de sessie begonnen met een relaas over mijn grootvader, mijn verhouding tot hem, zijn jaren in het kamp in Siberië en hoe zijn gevangenschap in Rusland mijn vader had beïnvloed.

‘Je komt uit een familie van zwakke mannen,’ vervolgde Strassberg.

Weer zei ik niets terug, ik voelde me gekrenkt en geërgerd. Wie wil er nu op een woensdagmiddag zulke dingen horen? Door het kleine venster vielen zonnestralen naar

binnen, ik zag stofdeeltjes dansen in het licht. Op de boekenkast stond een houten figuurtje met dikke lippen, zou het daar toevallig zijn beland toen hij zijn praktijk inrichtte? Zou hij zelf ook wel eens op zijn bank gaan liggen om te ervaren hoe dat voelde? Misschien had hij hier weleens geslapen, als het 's avonds laat geworden was. Misschien had hij weleens ruzie met zijn vrouw en bleef hij dan maar hier, rookte, las, dacht na, er stond vast ergens een fles cognac.

‘Met andere woorden,’ hoorde ik hem zeggen, ‘de enige persoon in uw familie die u met mannelijke kenmerken in verband brengt, met macht, geld, seks, kracht en geweld, is uw tante Margit, het monster.’

‘Tante Margit?’ schrok ik. De naam was al een paar weken niet meer gevallen. Ik was haar vergeten, andere thema’s waren belangrijker geworden, mijn werk, mijn kinderen. ‘Uitgerekend een vrouw zou mijn enige mannelijke rolmodel zijn?’ Ik keek nog altijd naar het houten poppetje. ‘Uitgerekend... Margit?’

‘Shit happens.’

Ik zweeg.

‘Het spijt me,’ zei hij. ‘Ik heb het misschien een beetje slordig geformuleerd. Maar u begrijpt wat ik wil zeggen?’

‘Nee,’ zei ik, maar natuurlijk begreep ik het wel. Ik zag alles voor me, mezelf, mijn vader, mijn grootvader, mijn kinderen. ‘We zijn dit weekend de bergen in geweest,’ zei ik nadat het een tijdlang stil was geweest.

‘Ja?’

‘Familie-uitje, zoals anderen dat zo vaak doen. Maar bij

ons ging alles verkeerd. Ik verloor mijn zelfbeheersing en heb mijn zoon geslagen.'

Strassberg zweeg.

'Het gebeurde gewoon. Mijn hand schoot uit, zo zeggen ze dat toch, en zo ging het ook. Hij keek me aan, hij heeft van die grote, ronde ogen, weet u, als een knuffeldier, ik schaamde me dood. "Je hebt me pijn gedaan," zei hij, zijn onderkaak trilde en na een tijdje begon hij te huilen, ik ken niemand die zo intens kan huilen, dikke tranen wellen op in zijn ogen, elke keer als ik hem zo zie breekt mijn hart. En wat deed ik? Ik probeerde te verdoezelen wat ik gedaan had, dat was mijn eerste reflex. "Dat stelde toch niets voor," zei ik, "ik heb je amper geraakt." Eerst sla ik hem op zijn bovenarm en dan ontken ik het? Hij is drie jaar, ik bedoel, is dat niet zielig?'

Ik wachtte of Strassberg iets zou zeggen, hoopte op een bemoedigend woord, maar er kwam niets, dus ging ik verder.

'Toen heb ik mijn zoon in mijn armen genomen en me verontschuldigd. Ik ben naar mijn vrouw gegaan en heb het haar verteld. Als een hondje stond ik voor haar, liet me zeggen wat voor loser ik ben, mijn kind slaan en het dan nog ontkennen ook, en ze had natuurlijk gelijk. We waren omgeven door gelukkige gezinnetjes met gelukkige kinderen, maar ik was op van de zenuwen, ik kon gewoon niet meer. Ik kon mezelf niet meer verdragen, mijn spiegelbeeld, mijn grapjes, ik zat niet meer in mijn eigen huid, herkent u dat? Dat je niets kunt zeggen zonder jezelf te horen praten. Dat je jezelf alsmaar van buitenaf bekijkt, alsof je in een sport-

school bent met spiegels aan de wanden waarin je kijkt hoe je de halters omhoogduwt, en dat haat van jezelf. Ik was volledig van de kaart, net als vroeger, toen ik als tiener middagen lang niet wist wat ik met mezelf moest beginnen. Maar wat zit ik toch te bazelen...'

Weer zweeg Strassberg.

'Toen u het zojuist over zwakke mannen had, moest ik opeens aan die klap denken. Waarom is dat zo? Het komt wel vaker voor dat ik tegen mijn kinderen begin te schreeuwen als ik moe of chagrijnig ben, terwijl ze gewoon door het huis rennen en willen spelen. Ze willen lol maken, op de bedden springen, maar ik hoor mezelf praten als een gefrustreerde bejaarde: 'Weten jullie wel hoe duur dat was?' brul ik hun in het gezicht als ze iets stukmaken, doorboor hun oogjes met mijn priemende blik, en dan giechelen ze en rennen ervandoor. Wat geef ik hun eigenlijk mee voor onderweg? Ik heb hun toch niets te bieden. Die leegte maakt me razend, snapt u wat ik bedoel? Ik herinner me nog een middag, ik was een jaar of veertien. Ik was met een paar vrienden onderweg, het was winter, buiten lag sneeuw, we gingen met de bus naar het zwembad, zoals je dat op die leeftijd doet. We gooiden met mutsen door het gangpad en kletsten elkaar met onze zwembroek op het hoofd. Ik werd van mijn stoel geduwd en lag plotseling tussen de voeten van een oudere man, merkte hoe hij mijn hoofd vastgeklemd hield, ik herinner het me nog heel precies, hoe zijn laarzen roken, naar aarde en leer, waar de warme lucht uit de verwarming nog bij kwam. Ik kreeg mijn hoofd niet meer los, rukte en trok, maar hij klemde zijn benen tegen

elkaar en liet me niet gaan. In plaats van te schreeuwen en om hulp te roepen, bleef ik rustig, ook hij zei geen woord – hij deed me in stilte pijn. Hij kneep zo hard hij kon, ik voelde zijn beenspieren trillen. Toen hoorde ik mijn vrienden: ‘Kom je nog?’ riepen ze, ze hadden geen idee van het gevecht waarin ik verwickeld was. De bus stopte en het lukte me vrij te komen door mijn nagels in zijn weke kuit te zetten, door zijn flanellen broek heen. Vlak voor de busdeuren weer dichtklapten sprong ik naar buiten. Ik moet vuurrode oren hebben gehad en ongetwijfeld een verhitte kop. Ik zal de geur van zijn laarzen nooit meer vergeten, heb die nog steeds in mijn neus. Maar waarom vertel ik u dat allemaal?’

Strassberg zweeg en ik ook. Ik keek omhoog naar dat houten figuurtje en was buiten adem, alsof ik gerend had. ‘Verdomme nog aan toe,’ zei ik, ‘ben ik net als die man? Dat stille geweld. Wat is er toch met me gebeurd?’

Stilte.

‘Een kleine nazi in de kinderkamer,’ antwoordde ik.

Op een middag, ik zat in het appartement van mijn vriend aan de schrijftafel, pakte ik de mosgroene map van mijn grootmoeder die mijn vader me na haar dood had overhandigd. Twee jaar had hij ongeopend in een la gelegen. Het ontcijferen van haar handschrift was me te veel moeite geweest. De eerste bladzijden gingen over jagen, over fazanten en hazen, een onderwerp dat me niet echt aansprak, maar er was iets wat me de oren deed spitsen: de stem waarmee ze sprak was vast en krachtig, haar berusting was weg, het gebrokene verdwenen. Mijn grootmoeder, die vertelde over zichzelf, haar ouders en de gebeurtenissen in Hongarije tijdens de oorlog, kwam over als iemand die precies wist wat ze deed. Er ging iets dringends, iets urgents van uit.

In de map zaten honderden vellen papier, de meeste handbeschreven, waarvan er niet één aansloot op de volgende, wat me aanvankelijk verlamde, ik wist niet waar ik beginnen moest. Hele passages waren doorgestreept, kennelijk had ze ze steeds weer herzien, opmerkingen toegevoegd, er uitroeptekens en kleine sterretjes bij gezet die verwezen naar plaatsen die ik niet kon vinden. Anders dan computerteksten, waaraan je niet kunt zien hoe eraan is gewerkt tot ze klaar zijn, welke weg tot de voltooiing is

afgelegd, was dit een open wond: haar gevecht om formuleringen, om precisie en waarheid, haar vertwijfeling, haar woede, alles was er nog, in alle openlijkheid. Vaak noteerde ze in de marge de gedachten die bij het lezen van haar eigen woorden bij haar opkwamen; het waren ongeredigeerde gedachten, ze schreef even snel als ze dacht, wat te zien was aan haar vloeiende schrift. Tevreden was ze nooit.

Ik spreidde de vellen uit op de vloer, van het bureau tot aan de badkamer en van daaruit tot in de keuken, een lange worm van wit ongelinieerd papier, en zocht naar de kop, naar een ordening, een begin. Wie met een legpuzzel begint, gaat eerst op zoek naar hoek- en randstukjes, maar het enige waar ik op stuitte was een naam waarvan ik nog nooit had gehoord: Mandl. En de beschrijving van een middag op de binnenhof van het familiekaasteel in Sárosd in de zomer van 1944, toen de Duitsers Hongarije hadden bezet, Adolf Eichmann zijn intrek had genomen in het chique Hotel Astoria in Boedapest en van daaruit binnen een paar weken Operatie Margarethe ten uitvoer bracht, die tot doel had Hongarije te bezetten en een half miljoen Hongaarse joden naar de concentratiekampen te deporteren.

‘Heb ik u al over het dagboek van mijn grootmoeder verteld?’ vroeg ik Strassberg. Ik lag op de bank, net als elke week, en staaarde naar het plafond.

‘Nee.’

‘Het ligt al jaren bij mij thuis. Ik ben pas nu begonnen

erin te lezen. Ik dacht dat het de onschuldige herinneringen van een oude vrouw waren, maar intussen krijg ik het idee dat ze iets groters in haar hoofd had.'

'Iets groters?'

'Een boek. Een biecht. Op haar sterfbed heeft ze tegen mijn vader gezegd dat hij alles moest verbranden, maar dat heeft hij niet gedaan. Ik ben de eerste die het leest.'

'Waar schrijft ze over?'

'Over haar leven. Haar kinderjaren. De tijd van 1920 tot 1956 in Hongarije. Over hoe ze als dochter van een grootgrondbezitter opgroeit op een kasteel met een binnenhof, met bedienden, kamermeisjes, een leraar Frans, een koetsier. Dan komt de oorlog naar dat dorpje, dat Sárosd heet. De oorlog heeft alles veranderd. Hongarije was een bondgenoot van Duitsland.'

'Dat weet ik.'

'De joden werden bijeengedreven en afgevoerd naar de concentratiekampen of de koude Donau in gedreven. Met de leden van de adel ging het beter, maar ook zij hadden te lijden. In de jaren na de oorlog werd hun al hun land ontnomen en werden ze tot volksvijand verklaard, daarover schrijft ze, over die verandering. Ze beweert dat ze jaren met de gedachte heeft gespeeld alles op te schrijven, maar dat ze nooit wist hoe. Op een ochtend werd ze wakker en zag ze opeens alles voor zich: het begin van het boek, de structuur, de sleutelscène, alles stond haar plotseling helder voor de geest. Dat klinkt als iets uit een film, maar zo staat het er. De ondergang van haar wereld begon op een middag in de zomer van 1944, schrijft mijn grootmoeder.

Kennelijk was ze toen getuige van een misdaad. Een Joods echtpaar sterft voor haar ogen op de binnenplaats van het kasteel.'

'Wat is er precies gebeurd?'

'Ik weet het niet. Ze heetten Mandl en zijn om het leven gekomen onder omstandigheden die me niet helemaal duidelijk zijn. Ze had ze kunnen redden. *Ik kan niet in de spiegel kijken zonder aan de Mandls te denken*, schrijft ze.'

'Mandl?'

'Het is één grote warboel. De vellen liggen willekeurig door elkaar. Het lijkt wel een detective, mag ik dat zeggen?'

'Waarom niet?'

'Er zijn twee mensen gestorven.'

'Beseft u eigenlijk hoe vaak de vraag of u iets mag of niet terugkomt? Die vraag loopt als een rode draad door de analyse, het is de vraag naar legitimatie: ongeacht of het nu om uw leven, uw beroep, uw gevoelens of uw wensen gaat, steeds weer komt u met die vraag. Als u aan een detective moet denken, dan is dat zo.'

'Nee, dat was me nog niet opgevallen. Hoe zou dat komen?'

'Daar werken we nog aan.'

Eenmaal terug in de woning liep ik weer van het ene dichtbeschreven vel naar het andere, vond in de keuken het begin van een scène waarvan het vervolg aan het eind van de gang lag. Ik begon te letten op de verschillende pennen die ze had gebruikt en zag haar voor me, hoe ze met rechte rug aan tafel zat, een lange magere vrouw met roodgeran-

de neusvleugels. Ze zal een blauwe coltrui hebben gedragen, een lichte broek, gezondheidsschoenen met stevige zolen. Sieraden? Nooit. Het leeslampje is aan, de rest van de woonkamer ligt in de schemer van de late middag. Goed mogelijk dat er een glas oud water voor haar staat, daarnaast een stift en misschien een appel op een wit schoteltje. Nee, appels passen niet bij haar, dan nog eerder walnoten. Ze haalt een papieren zakdoekje tevoorschijn dat in de linkermouw van haar trui zit, scheurt er een stukje af, rolt het tussen duim en wijsvinger tot een piepklein propje en steekt dat in haar mond. Het is een van haar weinige tics.

Op een paar zinnen na is ze ontevreden over alles wat ze geschreven heeft. Ze schrapt, ze verbetert, ze verscheurt, ze sluit haar ogen omdat de woorden niet willen komen, omdat de zinnen niet passen, ‘nem jó’, niet goed, niets is zoals ze het wil hebben. En als ze haar ogen weer opent, ziet ze groepen toeristen in veel te felgekleurde windjacks voor het dubbele glas van de vensters, waarin zich condenswater ophoopt. In de herfst wemelt het in Boedapest van de Chinezen.

Ze bekijkt de bruine viltstift naast het waterglas. Ik stel me voor hoe ze hem in de hand neemt, de punt in de linkerbovenhoek van het vel plaatst en er dan diagonaal overheen gaat, tot helemaal onderaan, waar het verzadigde bruin verbleekt. Dan schrijft ze in de marge – en ze moet met elke letter harder drukken om ook de laatste kleur uit de stift te persen – als commentaar bij de passage waaraan ze uren heeft zitten werken: ‘Dat zijn toch allemaal leugens!’

Ik hoor het geluid van de uitgedroogde viltstift waarmee

ze de stilte in haar woonkamer doorbreekt, terwijl op de achtergrond de keukenklok tikt en de Chinese toeristen buiten op het plein in hun touringcar stappen.

Er mocht niets verloren gaan, antwoordde ze altijd als ik haar vroeg waarom ze urenlang zat te schrijven in plaats van in de tuin te gaan zitten of een wandeling te maken. Ze had het ook over een onzichtbare band die haar wereld verbond met de mijne. Je hoefde slechts de afzonderlijke onderdelen te verbinden om de band te zien die tussen grootouders en kleinkinderen bestaat, honderd jaar, meer was niet te overzien. Haar ouders waren al te ver weg voor mij, mijn kinderen te ver weg van haar.

Honderd jaar? Welke band?

Toen ze nog leefde, schonk ik aan haar woorden geen aandacht. Maar hoe meer ik nu van haar las, hoe dichterbij mijn grootmoeder ik me voelde, alsof ze me iets op mijn weg wilde meegeven, die indruk had ik. Geobsedeerd boog ik me over de bladzijden, ontcijferde passage na passage, zoals een archeoloog minuscule mozaïeksteentjes met een tandenborstel schoonborstelt en in elkaar past, in de hoop dat daar uiteindelijk een beeld uit zal ontstaan. Zo vergingen vele dagen.

Het was de zomer waarin mannen baarden lieten staan, vrouwen t-shirts van hun schouder lieten glijden en de burgeroorlog in Syrië duizenden slachtoffers eiste, terwijl ik op blote voeten over de geschiedenis van mijn grootmoeder liep – en een beetje over de mijne. Nog steeds lag ik twee keer per week bij Strassberg op de bank en vertelde hem vol opwindning over mijn mozaïek. Hij was niet langer

de alwetende raadgever die me hielp dingen te ordenen, zoals in de voorafgaande maanden, maar mijn bondgenoot. De rollen werden uitgehold, de hiërarchie verdween. De gang naar zijn praktijk werd als een bezoek aan een café, Strassberg als een vriend die steeds aan hetzelfde tafeltje zat en volop tijd voor me had. En nog voor ik erover had nagedacht, hoorde ik mezelf zeggen: 'Ik weet niet of ik zoiets zou kunnen, joden verbergen.' Ik sprak deze woorden uit terwijl buiten boven Zürich de zon scheen, een tram voorbijreed, mensen gingen zwemmen. Ik had al zoveel met hem besproken, hem de intiemste dingen toevertrouwd, maar nooit eerder hadden mijn woorden zo'n eigenaardig gevoel teweeggebracht, alsof ik ergens was beland waar ik nog niet was geweest. Alsof alles plotseling zin kreeg, hoewel de woorden natuurlijk absurd waren. Waarom zou ik joden moeten verbergen?

'Dat is uw maatstaf,' zei hij.

'Mijn wat?'

'Uw referentiepunt.'

'Dat begrijp ik niet.'

'Het middelpunt van uw leven ligt in het verleden.'

Was dat de band waarover mijn grootmoeder het had gehad, vroeg ik me in gedachten verzonken af terwijl ik de bakkerij om de hoek binnenliep. Na elke sessie bij Strassberg kocht ik daar een broodje kaas en een cola, altijd stond dezelfde jonge vrouw achter de toonbank, met een bakkersmuts op en een ringetje in haar neus, op haar on-

derarm had ze een tattoo van een karper. Ik beeldde me in dat ik een lijn zag die de generaties met elkaar verbond, nog een beetje mistig, maar er was iets, een brug over de tijd. Tussen mijn grootmoeder en mij lagen vele jaren, oorlogen, grenzen, en toch klonken haar woorden vertrouwd, alsof we een geheim deelden.

‘Anders nog iets?’ vroeg de vrouw met de karper.

‘Nee, dankjewel.’

Op zijn minst de Mandls had ik kunnen redden, schreef mijn grootmoeder steeds weer over die middag, het geluid toen het echtpaar op het grind van de binnenhof in elkaar zakte, *maar wat deed ik in plaats daarvan?* vroeg ze zich af. *Niets*. Haar hele leven had ze niets gedaan, zich verstopt, was weggedoken, had geleefd als een mol – waar kende ik die formulering ook alweer van? Had ik niet een paar weken eerder in Strassbergs praktijk precies dezelfde woorden gebruikt, me beklaagd over mijn gebrek aan ruggengraat en hoezeer ik dat bij mezelf verafschuwde, dat wegduiken? We leden aan dezelfde kwaal, mijn grootmoeder en ik, was dat mogelijk? Alleen speelden mijn gevechten zich niet in oorlogstijd af, maar op kantoor en aan de keukentafel.

‘Dat is dan acht frank vijftig.’

‘Wat?’

‘Acht frank vijftig, alstublieft,’ herhaalde de karpervrouw en strekte haar arm naar me uit, de vis keek me recht in de ogen.

Op weg naar het appartement van mijn vriend maakte ik mezelf wijs dat het mijn taak was haar fragmentarische

dagboek af te maken. Ik zocht op internet naar aanwijzingen over de Mandls, kwam al snel op de site van Yad Vashem terecht, het Israëlische herdenkingsinstituut dat de namen en het lot van alle Joodse slachtoffers van het nationaalsocialisme verzamelt, en ontdekte daar de gepaginateerde pagina die Agnes voor haar ouders had gemaakt – ondertekend in Buenos Aires, met haar nieuwe achternaam, Kupferminc. Agnes moest Auschwitz dus overleefd hebben en na de oorlog naar Buenos Aires zijn geëmigreerd. Toen ik haar achternaam googelde, stuitte ik op de website van een kunstenares en zag aan haar schilderijen dat ik aan het juiste adres was. Dat moest een kleindochter zijn van het echtpaar Mandl dat op het kasteel van mijn grootmoeder was omgekomen, daaraan bestond geen twijfel.

Weer een woensdag, weer die bank voor de witte boekenkast, waarvan het hoofdeinde zich ter hoogte van de 1 bevond. Lévi-Strauss, Lacan, Lukács, ik kende alle ruggen, en Leibniz natuurlijk, donkerblauwe Suhrkamp, eindelijk, gele letters: *Philosophie der Gerechtigkeit*. ‘Het echtpaar Mandl had twee kinderen in de leeftijd van mijn grootmoeder, Agnes en Sándor,’ zei ik tegen Strassberg nadat ik daar eerst even alleen maar had gelegen, in mijn ogen had gewreven en op de tast had gevoeld of mijn trui niet was opgekropen. ‘Als kind speelden ze met elkaar, dat had ik u al verteld, of niet?’

‘Dat kan ik me herinneren.’

‘Mijn grootmoeder ging ervan uit dat ze in Auschwitz waren vergast, maar ze hebben het overleefd.’

‘O ja? Hoe weet u dat?’

‘Google. Agnes is na de oorlog met een Pool getrouwd die het concentratiekamp ook had overleefd. Ze hebben twee dochters gekregen, van wie ik er een op internet heb gevonden, een kunstenares. Ze woont in Buenos Aires en heet Mirta Kupferminc. In haar schilderijen verwerkt ze de geschiedenis van haar ouders en grootouders. In een interview dat op haar website staat, zegt ze: “Een van de belangrijkste dingen in mijn leven is gebeurd voor ik ter wereld kwam”, is dat niet gek?’

Strassberg zweeg.

‘Ze vertelt de journalist dat haar grootouders zichzelf van het leven hebben beroofd, kort voor ze naar Auschwitz gedeporteerd zouden worden, ze zouden gif hebben ingenomen om aan de Duitse gaskamers te ontkomen. Maar mijn grootmoeder schrijft dat ze zijn doodgeschoten. Ze was erbij, ze heeft het gezien, ze was getuige en beschrijft elk detail. Is dat niet merkwaardig? In een tentoonstellings-catalogus las ik over Mirta dat haar creativiteit net als haar vertwijfeling in het trauma van haar familiegeschiedenis is geworteld. Ze beweert daar dat ze in haar werk nooit iets vernielt, maar alleen opbouwt. Ze vindt oude stoelen langs de rand van de weg en maakt er vleugels aan, verbindt Joodse tradities met het hedendaagse leven. Ze is opgegroeid vol hunkering naar het verleden, naar geschiedenis, naar oude meubels, foto’s, dingen die binnen families van de ene generatie op de andere worden overgedragen. Zij

had niets van vroeger, omdat na Auschwitz alles was opgehouden, terwijl het bij mij juist omgekeerd is. Ik heb het gevoel te veel te bezitten van wat zij niet heeft, snapt u wat ik bedoel?’

‘Ja.’

‘U was het toch die vond dat het middelpunt van mijn leven in het verleden ligt?’

‘Dat van die Mirta kennelijk ook.’

‘Ik bedoel, Mirta had ook verpleegkundige kunnen worden of lerares, dan had ik haar nooit gevonden. Maar nee, ze is kunstenares, en in plaats van landschappen of portretten schildert ze de schaduwen van het verleden. Op internet heb ik een van haar installaties bekeken: *Skin of Memory*. Ze vergelijkt Agnes’ Auschwitz-tatoeage met de tattoos van hedendaagse jonge mensen.’

‘Wat bent u nu van plan?’

‘Ik ga haar schrijven. Stel je voor dat ik er op bezoek zou kunnen gaan. En stel dat haar moeder, dat Agnes nog leeft? Wat zeg ik dan tegen haar? Het spijt me wat er destijds is gebeurd? Zand erover? Mijn grootmoeder schreef steeds weer, alsof het een soort mantra van haar leven was: *Op zijn minst de Mandls had ik kunnen redden. Op zijn minst hen.*

Maandag 2 september 2013, 15:30

Re: Journalist uit Zwitserland

Beste Mirta Kupferminc, Ik schrijf u in verband met een zeer persoonlijke kwestie. Ik heb een dagboek gevonden dat van mijn grootmoeder was en honderden bladzijden telt. Ze is geboren in een klein Hongaars dorp genaamd Sárosd, in een kasteel. In dat dagboek is vaak sprake van uw grootouders, het echtpaar Mandl en hun kinderen, Agnes en Sándor. Ik vermoed dat Agnes uw moeder is. Klopt dat?

Er zijn een paar dingen die we beslist moeten bespreken en die mijn familie in een niet zo goed daglicht zetten.

Maandag 2 september 2013, 20:13

Re: Journalist uit Zwitserland

Beste Sacha, Wat een bericht! Ik ken de naam van uw grootmoeder heel goed, we hebben het vaak over haar gehad, ik ben ook al eens in dat kasteel in Sárosd geweest. Het lijkt er inderdaad op dat we het een en ander te bespreken hebben. Ik zit nu in Londen op het vliegveld en vlieg over een uur naar huis. Misschien kun je ons een keer komen bezoeken? Mijn moeder Agi is bijna negentig en zou het vast leuk vinden.

Maandag 2 september 2013, 20:25

Re: Journalist uit Zwitserland

Hoe heb je me eigenlijk gevonden?

Maandag 2 september 2013, 20:26

Re: Journalist uit Zwitserland

Ik bedoel, hoe ben je van de naam Mandl bij mijn naam uitgekomen? Duizend vragen schieten door mijn hoofd, ben totaal van de kaart.

Maandag 2 september 2013, 21:19

Rere: Journalist uit Zwitserland

Beste Mirta, Het was niet moeilijk je te vinden. Een paar kliks en ik zat al op je website, waar ik meteen die beelden zag. Duizend vragen in je hoofd? Die heb ik ook! Ik zou graag naar Buenos Aires willen komen om jou en je moeder te leren kennen. In het dagboek staat dat mijn grootmoeder in een Hongaars kamp op zoek is gegaan naar jouw moeder. Ze heeft haar echter niet gevonden, kan dat kloppen?

Je bent in Sárosd geweest, dat kleine dorpje in Hongarije? Raad eens waar ik over een paar dagen naartoe ga? Laten we elkaar bellen.

Woensdag 4 september 2013, 13:27

Rerere: Journalist uit Zwitserland

Beste Sacha, Ik heb je mail doorgestuurd naar mijn zus en andere familieleden. Iedereen is erg opgewonden. Je moet begrijpen dat we niet elke dag brieven krijgen van mensen die informatie over

onze grootouders beweren te hebben. Heb jij ook broers of zussen?

Om je vraag te beantwoorden: mijn moeder zat in Auschwitz en daarvoor in een Hongaars kamp, dus wat in dat dagboek staat zou kunnen kloppen. Maar mijn tegenvraag is dan: waarom was jouw grootmoeder dan op zoek naar mijn moeder? Ik bedoel, wat wilde ze van haar? En wat is de reden dat jij nu naar Sárosd gaat?

Zoals je misschien weet, vieren we deze dagen het Joodse Nieuwjaar, dus ik heb het nogal druk. Maar morgenmiddag ben ik in mijn atelier, schikt dat?

Woensdag 4 september 2013, 18:27

Rererere: Journalist uit Zwitserland

Morgen is prima. Ik wist niet dat het Joodse Nieuwjaar op deze dagen viel – maar ik wens je een plezierig feest! Of ik broers of zussen heb? Ja, twee broers, een oudere en een jongere. Over alle andere vragen kunnen we het morgen hebben; nu we elkaar ‘gevonden’ hebben, hebben we immers tijd genoeg.

Woensdag 4 september 2013, 19:02

Rererere: Journalist uit Zwitserland

Tijd? Laten we niet nog meer tijd verliezen. Mocht ik morgen aan de telefoon gaan huilen, trek je daar dan niets van aan en praat gewoon door.

Een paar dagen later stapte ik in Zürich op de trein naar Boedapest. Het was koud en het regende. Ik zat aan het raam, at pitloze druiven; de map met de aantekeningen van mijn grootmoeder lag op mijn knieën. Ik wilde vanuit Boedapest doorreizen naar dat dorp, naar Sárosd, ik wilde op die binnenhof staan waar de misdaad was begaan die zeventig jaar geheim was gebleven.

Van die middag bestaan, anders dan van andere episoden, meerdere versies. Dat was me direct opgevallen nadat ik de map had geopend en de vellen op de grond begon uit te leggen. Ik dacht eerst dat het om kladschriften en definitieve versies ging; pas toen ik ze met elkaar vergeleek viel het me op dat ze steeds gedetailleerder werden, langer en beeldender. Alsof mijn grootmoeder een aanloop nodig had gehad om bij de kern te komen. En in plaats van de oude versies te vernietigen, had ze ze bewaard, misschien om te getuigen van de weg die ze had afgelegd, telkens een stukje verder in de richting van de waarheid. Aan het eind van de eerste versie, waarin nog geen sprake is van schoten, heeft ze met bruine viltstift geschreven: *Dat is toch allemaal gelogen!* En aan het eind van de tweede vraagt ze zich af: *En als het veel erger was?*

Toen ik uit Zürich vertrok, stonden er op het perron vrou-

wen in strakke truitjes en op spitse leren laarsjes met naaldhakken, die snel nog een laatste sigaret rookten voor ze hun zware koffers de trein in zeulden. Ze waren niet alleen mij opgevallen, ook de andere passagiers wierpen elkaar blikken en heimelijke knikjes toe, alsof ze tegen elkaar wilden zeggen: daar heb je ze dus, die Hongaarse vrouwen over wie de laatste maanden op tv en in de kranten zoveel te doen is.

Een van die vrouwen was naast mij gaan zitten; ze droeg een chihuahua in haar handtasje die met zijn tong aan de gouden ritssluiting likte terwijl we de buitenwijken van Zürich passeerden. Toen ze haar koffer in het bagagerek probeerde te tillen schoof haar truitje omhoog; haar buik sprong uit haar broek en blubberde eroverheen, als melk die ik voor mijn kinderen wil opwarmen en te lang op de kookplaat laat staan. De steen in haar navel hing pal voor mijn neus. Zo raakten we aan de praat.

Lukte het me maar om de gebeurtenissen van die middag te schetsen zoals ze zich werkelijk hebben afgespeeld, dan was ik tevreden, schreef mijn grootmoeder in haar dagboek. Wat heb ik gezien, en wat verbeeld ik me? Vroeg ze zich af. Waarom zat moeder in het sanatorium en waarom geef ik al mijn familieleden een alibi? Waarom heb ik vader zijn leven lang gedekt, hoewel hij amper aandacht voor me had? Wordt het niet tijd hem eindelijk te verraden?

‘Ik heet Linda,’ zei de vrouw met het hondje naast me verveeld toen ik haar een paar druiven aanbood, die ze niet aannam. ‘Ga je naar huis?’

‘Naar huis?’ herhaalde ik. ‘In zekere zin wel.’

Ik keek nog een tijdje in haar richting, alsof ik nog iets

wilde zeggen, en zij staaarde naar haar telefoon alsof ze op de volgende zin wachtte, maar mij schoot niets meer te binnen. In het Hongaars, de taal van mijn ouders, praat ik gemakkelijk over het verleden – of desnoods over het eten. Ik weet hoe een werkkamp heet, of een landhervorming. Mijn vocabulaire bestaat uit woorden uit de negentiende eeuw, paasmis, rijtuig, ingekookte abrikozenmarmelade, omdat ik die al hoor sinds mijn kinderjaren. Maar als het om het leven van nu gaat, kom ik woorden tekort. Ik weet niet hoe jonge mensen in het Hongaars met elkaar praten. Ik ken het woord voor koptelefoon niet, voor sneakers, jaloezie, stappen, dansen, twitteren. Mijn Hongarije is een land van oude tantes, maar hier in deze treincoupé met Linda en haar chihuahua, kort voor middernacht, had ik er weinig aan.

In Buchs stapte er nog een Hongaarse in. Blijkbaar kende ze Linda, want ze begonnen direct met elkaar te praten, paktten hun koekjes uit, cola, kauwgum, zo ging het de hele tijd verder. Als ik mijn ogen sloot, hoorde ik het piepen van de wagons op de rails, het ritselen van een chipszak, en boven alles uit het getik van de felgekleurde plastic kunstnagels waarmee de beide vrouwen ononderbroken over het display van hun mobieltje veegden, het was de beat van deze nacht. Alsof er ratten over een linoleumvloer trippelden.

Vrijdag 6 september 2013, 23:15

Rerererere: Journalist uit Zwitserland

Beste Sacha, Sinds we elkaar aan de telefoon hebben gesproken, verkeren we allemaal een beetje in een shock. De hele geschie-

denis komt weer naar boven en je kunt ons maar het beste snel komen opzoeken. We hebben het gevoel dat je meer over onze identiteit weet dan wij.

Mijn moeder heeft zich haar hele leven afgevraagd waarom haar ouders zich van het leven hebben beroofd. Ze kon het niet begrijpen. Als het klopt wat je beweert, dat ze op een andere manier hebben moeten sterven, verandert dat voor ons iets. We moeten goed overwegen wat we doen, of we het haar vertellen en wanneer, en op welke manier. Ik zou het handschrift van je grootmoeder graag willen zien. Breng je het dagboek mee? Schrijf me wanneer je komt.

‘Wat doe je in Zürich?’ vroeg ik Linda.

‘Ik werk in een restaurant, ik ben serveerster.’

‘Waar?’

‘Een klein tentje, buiten de stad. Dat ken je niet, dat kent niemand,’ zei ze, en deed alsof ze moest geeuwen. En ik schreef terug:

Vrijdag 6 september 2013, 23:21

Rererererere: Journalist uit Zwitserland

Beste Mirta, zit in de trein naar Hongarije, kan niet antwoorden. Laat van me horen.

De trein reed een tunnel in en mij schoot weer niets te binnen waarover ik met Linda zou kunnen praten. Ik ben er nooit goed in geweest een gesprek gaande te houden. Ik moest denken aan al die kantenartikelen over Hongaarse

vrouwen als Linda, aan de foto's van prostituees langs de weg achter het station. Om ze daar weg te halen was een paar maanden eerder op een industriegebied een plek ingericht, een paar open garageboxen. Die waren bedacht en gebouwd door ambtenaren, in overleg met welzijnswerkers, vrouwenorganisaties, gezondheidszorgdeskundigen. Daar zal flink over vergaderd zijn: rondetafelgesprekken, concepten, Leitz-ordners vol plattegronden, lijsten, kostenramingen. Mensen in kantoor kamers met een ficus in de hoek zullen zich eindeloos het hoofd hebben gebroken over de problematiek. Hoe bouw je zoiets? Hoe moet het eruit zien? De veiligheid gaat voor, zullen ze allemaal hebben gezegd, natuurlijk, de veiligheid van de vrouwen heeft prioriteit.

En waarom geen rood neonlicht tegen de achterwand? Goed idee! Aanvraag goedgekeurd.

En hoe moet dat ding heten? Die garages moeten toch een naam hebben, al was het maar voor de media, zal zeker iemand hebben opgeworpen.

Weer overleg, nieuwe voorstellen die de ronde doen, iemand die zich het hoofd brak over een woordspeling met rood licht maar niets vond. Iemand die iets Frans zocht, met 'amour' of 'voiture', dat zou meteen romantischer klinken.

'We kunnen het beter zakelijk houden,' zal het afdelingshoofd hebben opgemerkt, 'dat geeft de minste problemen.' En iedereen zal hebben geknikt. Natuurlijk.

Kort na de opening kwam dan de televisie en zond beelden uit van de 'afwerkboxen', zo heetten ze nu. We kregen

beelden te zien van grofkorrelige mannen in grofkorrelige auto's, bij wie grofkorrelige dames instapten. Aan de achterwand rode neonbuizen, toen zwenkte de camera naar boven en filmde de avondhemel boven Zürich. En wat gebeurde er daarna? Reed de man verder, misschien naar huis, een hapje eten, of naar de opera?

En die dame? Ging zij gewoon weer langs de weg staan?

Zaterdag 7 september 2013, 00:19

Rererererere: Journalist uit Zwitserland

Als je in Boedapest bent, ga dan naar het Holocaustmuseum. Daar hangt een werk van mij. We spreken elkaar als je terug bent.

Mirta

De trein stopte in Innsbruck en de regen kletterde tegen het raam. Ik fantaseerde dat Linda haar ouders thuis zou vertellen dat het restaurant waar ze werkte goed bezocht werd. Ze pakt cadeautjes voor ze uit, misschien horloges; wie in Zwitserland is geweest, brengt horloges mee, ook al komen ze uit China. Ze zal vertellen dat het leven er duur is, maar dat de straten schoon zijn. 'Stel je voor, je kunt in het meer ook zwemmen. Je hebt daar zwanen die witter zijn dan de sneeuw bij ons,' zal ze zeggen, en verzwijgen hoe het is om avond aan avond voor die boxen te staan en in vreemde auto's te stappen; hoe het voelt als de bestuurder in zijn donkerblauwe Mazda de contactsleutel omdraait: de lichten gaan uit, maar de muziek blijft aan, op

volumestand drie, niet te hard, niet te zacht, gezellig moet het zijn.

Zij noemt de prijs, dertig franken, tellen kan ze inmiddels wel in het Duits; in Zwitserland is pijpen het goedkoopst. ‘You can begin now,’ zegt hij, en: ‘Where are you from?’ Zij klemt met haar tong haar kauwgum onder haar lip, maakt eerst de riem los, dan de knoop van zijn zwarte jeans. Ze probeert de ritssluiting omlaag te trekken, wat aanvankelijk niet lukt, tot hij haar helpt. Samen trekken ze zijn broek tot onder zijn knieën, zijn witte dijen liggen op de donkere bekleding, Pharrell Williams zingt *Happy*. Linda vindt het een leuk nummer, ze heeft gezien hoe de hele wereld er die zomer op heeft gedanst. Ze heeft het onder de douche gezongen, ‘happy’ met die donkere ‘a’ die bijna een ‘o’ is. Maar nu buigt ze zich voorover en veegt langs het geurboompje dat aan de achteruitkijkspiegel heen en weer bungelt in het rode neonlicht.

‘Because I’m happy/ Clap along if you feel like a room without a roof.’

Haar gezicht bevindt zich op gelijke hoogte met de radio, donkerblauw display, cursieve letters, *Radio Top*, ‘De beste songs aller tijden’. Ze ademt de warme lucht in die uit de motor komt en naar plastic ruikt, terwijl ze met haar linkerhand in zijn onderbroek tast.

‘Because I’m happy/ Clap along if you feel like happiness is the truth,/ Because I’m happy/ Clap along if you know what happiness is to you.’

Ze neemt zijn slappe penis in haar hand en begint er zachtjes in te knijpen, zijn zuchten vermengen zich met

de muziek, 'happy, happy, happy', en hij legt zijn hand op haar achterhoofd. Ze buigt zich naar zijn kruis toe, de lucht denkt ze weg, daar is ze goed in, en sluit haar lippen om zijn penis, die opgekruld op zijn linkerdijbeen heeft gelegen zoals haar chihuahua als die het zich bij haar op schoot gemakkelijk maakt.

Dat zal Linda thuis niet vertellen.

'Ik heb ooit in Zwitserland gewerkt als serveerster,' zal haar officiële verhaal luiden. Net zoals meneer en mevrouw Mandl officieel zelfmoord hebben gepleegd, met rattengif uit hun delicatessenwinkel, werd er destijds verteld, ook al waren ze in de rug geschoten, ook al waren ze ineengezakt en zat er een bloedvlek op hun lichtgrijze regenjas. *Wie bepaalt wat waar is en wat niet? Wie beslist over de geschiedenis?* vraagt mijn grootmoeder in haar herinneringen.

We reden verder, Salzburg lag achter ons. Ik keek op. Buiten waren verspreide lichtjes te zien van afgelegen boerderijen. Wie is daar nog wakker? Het raam weerspiegelde mijn gezicht, ik zag er moe uit, kringen onder mijn ogen, shitkapsel, daarachter de donkere contouren van Linda en de hond bij haar op schoot. Inderdaad, wie beslist wat waar is en wat niet? Wie kan een moord in een zelfmoord veranderen?

Mijn grootmoeder schreef: *Degene die aan de macht is.*

Ze was er niet bij geweest toen haar vader die avond in juni 1944 naar de burgemeester ging en daarna naar de pastoor, om ze mee te delen hoe deze zaak aangepakt moest worden. Maar zo moet het zijn gegaan, denkt ze aan het eind

van haar leven. *Destijds was hij nog iemand, toen had de adel nog status, een paar jaar later hadden we geen invloed meer. De communisten hebben ons niet alleen ons land afgenomen, maar ook onze macht.*

Goed mogelijk dat de vader van mijn grootmoeder er zijn leven lang op heeft gewacht dat de waarheid aan het licht kwam. Misschien heeft hij er zelfs op gehoopt, dat iemand hem van achteren op de schouder zou tikken en zou vragen: zeg eens, wat is er toen eigenlijk precies gebeurd? Maar het is er nooit van gekomen en de geschiedenis zonk weg in het moeras dat Sárosd omgeeft, waaruit mijn grootmoeder haar jaren later weer naar boven heeft gehaald en van de modder heeft ontdaan.

Toen ik mijn vader een week eerder had laten weten dat ik hem kwam opzoeken, hadden we het over politiek gehad, over Viktor Orbán, de Hongaarse minister-president, die over de hele wereld wordt bekritiseerd, maar door mijn vader wordt opgehemeld. De kranten stonden vol over de 'kleine dictator', die naast zijn huis een voetbalstadion had laten bouwen. Ik had bovendien ergens gelezen dat een afgevaardigde van de rechts-nationalistische Jobbikpartij in het parlement een Europese vlag had laten verwijderen en vervangen door de Hongaarse vlag van 1920, met daarop de contouren van de voormalige grootmacht.

Die actie zal mijn vader beslist hebben toegejuicht, 'oh yeah' zal hij hebben geroepen, zoals John Wayne in *Red River*, want dat doet hij altijd in zulke situaties, en ik sprak hem erop aan.

‘Klopt dat, dat met die vlag?’

‘Oh yeah.’

‘Hoezo dat? Waar komt dat eeuwige getreur om de grootsheid van toen toch vandaan?’

‘Begrijp je dat niet?’

‘Nee. Het is toch maar een lap stof.’

‘Het spijt me voor je dat je dat niet begrijpt.’

‘Waarom?’

‘Omdat je niet weet wat een vaderland is. Als je vaderland wordt bedreigd, dan doet dat pijn. Net als wanneer het je wordt afgenomen.’

‘Vaderland? Bedreigd? Voor mij klink je als iemand uit de middeleeuwen.’

‘Wanneer kom je aan? Dan praten we er dan over.’

‘Iets voor elf uur ’s morgens, als ik de nacht in de trein overleef. Kom je me ophalen?’

‘Natuurlijk.’

Om kwart over elf reden we Boedapest binnen, het was een mooie herfstdag, ik kwam vooral in de herfst graag in Hongarije. Ik was gekomen om met mijn vader het kasteel te gaan bezichtigen waar mijn grootmoeder voor de oorlog had gewoond. Ik wilde naar de jachthut waar ze later in waren getrokken, wilde door de bossen en velden wandelen waar ze had gewerkt toen de communisten het land hadden overgenomen. Ik hielp Linda met haar koffer, de hond had ze weer in haar tasje gestopt. We stonden op de hoek van het perron en ik vroeg haar of we onze telefoonnummers zouden uitwisselen.

‘Waarvoor?’ vroeg ze, niet onbeleefd, meer alsof ze wel aan die vraag gewend was.

‘Misschien heb je ooit mijn hulp nog eens nodig? Ik spreek Duits, ik weet de weg...’

‘Ik heb geen hulp nodig.’

‘Nou, dan niet.’

‘Goed dan.’ Ze dicteerde tien cijfers, een Zwitsers nummer, mijn vader wenkte me van ver. Hij kwam op ons af, maar bleef toen staan. Linda zette haar roze koptelefoon op. ‘Oké dan,’ zei ze.

‘Oké dan,’ zei ik.

‘Wie was dat?’ vroeg mijn vader en keek haar na terwijl ze op haar naaldhakken in de menigte verdween.

‘Linda. Een serveerster uit Zürich. Ze werkt in een restaurant buiten de stad, dat ken je niet. Niemand kent het.’

De volgende dag begonnen we aan een vierdaagse reis naar het verleden.

In Sárosd bekeken we de kamers in het kasteel, ik raapte op de binnenhof wat grind op, dat in het dagboek zo vaak wordt genoemd, en maakte foto’s van de kastanjeboom. Waar mijn grootmoeder vroeger met haar ouders had gewoond, met Goga, het kamermeisje, met de zadelmaker, de tuinman en de leraar Frans, woonden nu oude mensen, hulpbehoevenden en sociale probleemgevallen. Verzorgenden liepen af en aan met soep in grijze plastic kommen. Waar eens koetsen hadden gereden, duwde nu een oude vrouw met een hoofddoek haar rollator voort, maar bleef steken omdat de wieltjes vastliepen tussen de kiezelsteentjes. We

reden door naar de jachthut en toen naar dat *dorp aan de rand van de wereld*, zoals het in het dagboek wordt genoemd, haar laatste pleisterplaats voordat ze naar het Westen vluchtte. ‘Daar ergens moet het zijn geweest’, mijn vader gebaarde naar een groepje grauwe woningen met kleine ramen. ‘Klot-communisme,’ vloekte hij al enige tijd, en dat herinnerde me aan onze reis naar Moskou, aan zijn scheldtirades tegen de Russen. ‘Laten we gaan eten,’ zei hij.

‘Wodka?’ vroeg ik, omdat ik plotseling die scène weer voor me zag waarin ik hem bij zijn kraag had gegrepen, met zijn neus tegen mijn voorhoofd.

‘Wodka drink ik met jou alleen nog met een helm op.’

Nadat we beiden hadden besteld, haalde ik de map met aantekeningen van mijn grootmoeder uit mijn tas en las hem voor:

Het is laat in de middag, ik lig in mijn kamer in bed, met op mijn buik Oorlog en vrede van Tolstoj, als ik door een kreet uit mijn dagdromen word gewekt.

‘Wat is dat?’ vroeg mijn vader.

‘Zegt de naam Mandl je iets?’

‘Nee.’

Ik had diezelfde vraag enkele weken eerder ook al aan iemand gesteld. Ik was naar Liechtenstein gereden om de zus van mijn grootmoeder op te zoeken; ze hadden hun jeugd samen op het kasteel doorgebracht. Lilly was na de oorlog eerst naar Italië gevlucht en woonde nu in een gat ergens in de buurt van Vaduz in Liechtenstein.

‘Meneer en mevrouw Mandl, zegt u dat iets?’ had ik haar

gevraagd, nadat we waren gaan zitten. Lilly is drieënnegentig en ik moest mijn vraag vijf keer herhalen; 'M-A-N-D-L' riep ik haar in het gezicht, tot ze me aankeek alsof ik niet goed wijs was om zo tegen haar te schreeuwen.

'Dat waren de dorpsjoden,' zei ze, en ze legde haar hand op de mijne. Vroeger zou ze me nooit hebben aangeraakt, maar met het stijgen van de leeftijd worden mijn familieleden zachter en goedmoediger. Aan haar vingers zag ik de afdrukken van de ringen die ze haar hele leven had gedragen. Ik zag die fijne huid, waar helemaal vooraan bij haar vingertoppen zoveel spanning op stond dat hij leek te kunnen knappen, en ik stelde me voor hoe haar arts haar precies daar met een naald prikt om bloed af te nemen, maar er komt geen druppel. 'De Mandls hadden een winkeltje, ik kan me hun ingelegde kersen nog goed herinneren. Die waren heerlijk zoet en sappig. O wee als ik daarmee op mijn jurkje morste. Heb ik je ooit verteld hoe streng mijn moeder was? En vader al helemaal.'

'Kunt u zich de zomer van 1944 herinneren?' viel ik haar in de rede.

'Elke ochtend moesten we met hem ontbijten, fris gedoucht moesten we zijn en opgewekt. Hij had er een hekel aan als we humeurig waren.'

'Wat is er die dag gebeurd?' vroeg ik.

'Wat?'

'Die dag dat de Mandls stierven.'

'Wil je nog wat wijn?'

'Ja.'

Ze staat op, ze kreunt, ze zegt dat ze al een paar maan-

den last heeft van rugpijn. ‘U was er toch bij?’ herhaalde ik en klonk als de verslaggever van een lokale zender. Pas nu viel me op hoe onnozel dat klonk, 1944, dat was ruim zeventig jaar geleden, een heel leven. Ze haalde haar schouders op.

‘Ik kan me maar nauwelijks herinneren wat er gisteren is gebeurd,’ zei ze en schonk mijn glas bij, ‘waarom wil je dat weten?’

‘De Mandls waren een ouder echtpaar,’ vertelde ik mijn vader in het restaurant. ‘De dorpsjoden. Ze hadden niet ver van het kasteel een winkel. In 1944, nadat de Duitsers Hongarije hadden bezet, hebben ze in de tuin van het kasteel gewerkt, samen met een stuk of tien andere joden. Ze hebben ons om hulp gevraagd, staat hier’ – ik tikte op de map. ‘De Mandls wilden dat wij hen zouden helpen.’

‘Wij?’ vroeg mijn vader en dronk zijn bierglas half leeg.

‘Wij, nou ja, onze familie,’ zei ik. ‘Je grootvader, die je zo graag mocht.’

‘Ah, daarom ben je hierheen gekomen.’

‘Ja.’

‘Lees verder.’

Het grind is helemaal omgewoeld, ik zie diepe voren van de auto's. De Duitsers hebben een paar weken geleden de kamers beneden in beslag genomen, ons huis zit tot de laatste kamer vol met soldaten, vluchtelingen, gewonden. De honden zijn bloednervuus, moeder ligt al weken in een sanatorium. Door mijn raam zie ik mijn vader. Hij staat op de oprit, meneer Mandl staat tegenover hem met zijn armen te zwaaien, mevrouw

Mandl schreeuwt tegen hem, ze dragen lichte, veel te wijde regenjassen. Ik zie hun Jodenster en loop de trappen af naar beneden, het grind knerst onder mijn voeten, meneer Mandl kijkt me aan, mijn vader draait zich niet om.

‘Wil je dat ik verder lees?’

‘Natuurlijk.’

‘Het wordt onaangenaam.’

De kelner bracht brood, zout, peper, paprika.

‘Van deze middag bestaan meerdere versies.’

‘Waarom fluister je zo?’ vroeg mijn vader.

‘Dat deed ik niet.’

‘Wel.’

‘Is dat niet eigenaardig? Waarom heeft ze niemand ooit verteld hoe belangrijk die dag voor haar was?’

‘Geen idee.’

‘Heb je haar nooit gevraagd wat er in de oorlog allemaal is voorgevallen?’

‘Blijkbaar niet genoeg. Lees verder.’

‘Het was het geheim van haar leven. Ze heeft bladzijden volgeschreven over dat ene moment, maar ze schreef maar één regel over de dood van haar tweede kind, je broer; waarom?’

‘Hoe zou ik dat moeten weten?’

‘Niemand weet waar ze hem heeft begraven. Wat deed ze toen de baby in haar armen stierf? Heb je het haar nooit gevraagd?’

‘Lees nu maar verder.’

‘Waarom schreeuw je zo?’

‘Dat deed ik niet.’

Ik pakte de bladzijde weer op en zocht naar de plek waar ik was opgehouden.

‘Ze zitten in het concentratiekamp, ze gaan dood,’ zegt meneer Mandl, hij heeft het over Agi en Sándor, hun kinderen. Hij zegt dat ze al in een van de treinen zitten, mevrouw Mandl houdt zich vast aan de hark: ‘Help ons!’ roept ze, ‘help ons, bij God, doe iets!’

‘Welke treinen?’ vraagt mijn vader, ‘ik weet niet waar u het over hebt.’ Mevrouw Mandl schreeuwt, meneer Mandl loopt op hem af en grijpt hem bij zijn kraag, mijn vader duwt hem van zich af, meneer Mandl valt op de grond en verliest zijn hoed.

‘Wat was dat?’ roept mijn vader tegen hem. Meneer Mandl zit op het grind, vroeger een grote, gezette man, nu plotseling klein.

‘Mijn kinderen gaan dood. We gaan allemaal dood,’ antwoordt hij, met een heel rood hoofd, en hij staat langzaam op, pakt zijn hoed, klopt het stof van zijn broek.

‘Ga weer aan het werk!’ beveelt mijn vader hem, waarop meneer Mandl zijn vrouw bij de hand neemt en zegt: ‘Ik doe helemaal niets, ik ga weg.’ Ze keren zich om, haastig, licht gebogen lopen ze weg in de richting van de vijver. ‘Blijf staan,’ roept mijn vader, eenmaal, tweemaal, tot hij uiteindelijk brult, maar de twee draaien zich niet om. Ik kijk mijn vader aan, ik zie zijn woede, zijn ergernis. ‘Blijf staan!’ Dan hoor ik de schoten.

‘Wil je dat ik je de andere versies ook voorlees?’ vroeg ik mijn vader. ‘Ze zijn niet met elkaar in tegenspraak, ze beschrijven alleen meer of minder gedetailleerd wat er gebeurde. En aan het eind staan we er niet goed op.’

‘We?’ vroeg hij opnieuw.

‘Nou ja, in zekere zin wel.’

‘Wie was de schutter?’

‘Een Duitser. Er verbleven op dat moment Duitse Wehrmachtsoldaten in het kasteel. In de kelder en de stallen waren gewonden ondergebracht. Die hingen overal rond, ook op de bank onder de kastanjeboom. Ze zullen daar hebben zitten roken en kletsen. Eén van hen trok zijn pistool en schoot. Blond, zo beschrijft ze hem, jong, lang en mager. Misschien leeft hij nog, stel je voor.’

‘Best mogelijk.’

‘Hij is voor zijn daad nooit ter verantwoording geroepen omdat er officieel immers niets is gebeurd. Hij heeft een echtpaar om het leven gebracht en een hele familie, die nu in Argentinië leeft, ongelukkig gemaakt. Die middag heeft je moeder nooit kunnen vergeten, terwijl die soldaat misschien bakker is geworden in Leipzig, of aardrijkskundeleeraar. Twee kinderen, kleine woning, volkstuintje, zaterdag in het stadion bij Lokomotive.’

‘Waar?’

‘Het is maar een voorbeeld. Lokomotive Leipzig, de voetbalclub.’

‘Aha.’

‘Laten we zeggen dat hij Böhme heette, Klaus Böhme.’

‘Böhme? Onze burenen in Zürich heetten Böhme.’

‘Dat weet ik, maar ik kan zo gauw niet op een andere naam komen. Laten we zeggen dat deze Böhme in de zomer van 1944 twintig jaar was, dan is hij, laat me even rekenen, in 1989 met pensioen gegaan. Misschien in de winter,

in de weken dat de Muur viel – een echt Duits leven. Is dat niet idioot? Vanwege die Böhme zit ik nu hier met jou.’

Mijn vader zei niets. De ober bracht het eten. Wildgoulash.

Maandag 16 september 2013, 15:45

Rerererererere: Journalist uit Zwitserland

Beste Mirta, ik kon niet eerder van me laten horen, ik was in Hongarije en in het weekend word ik in beslag genomen door de kinderen. Het spijt me zeer te horen wat dit dagboek bij jullie allemaal teweegbrengt. Ik hoop dat het behalve pijn ook een beetje verzoening kan bieden. Maar was het misschien toch een vergissing me bij jullie te melden? Ik zou over een maand kunnen komen. Op de 14e oktober, 's ochtends vroeg. Dat is een donderdag. Komt dat jullie uit?

Maandag 16 september 2013, 22:20

Rerererererere: Journalist uit Zwitserland

Dat was geen vergissing. Je geeft ons antwoord op oude vragen die we onszelf telkens weer hebben gesteld. De 14e is goed. Wil je bij ons logeren? Zal ik je van het vliegveld afhalen? Hoe was het in Hongarije?

Diezelfde vraag stelde Daniel Strassberg ook, nadat ik vijf minuten bij hem op de bank had gelegen en niet wist wat ik moest zeggen. Ik had het gevoel dat ik hem met mijn

verhalen verveelde, telkens dezelfde onderwerpen, hoorde ik hem net niet gapen?

‘Het was heel interessant in Hongarije,’ zei ik afwezig. ‘Mijn vader reageerde verbazend gelaten toen ik hem over de Mandls vertelde. Hij bleef merkwaardig rustig. Verder is er niet veel gebeurd.’

Strassberg zweeg.

Ik zweeg.

‘Ik heb het gevoel dat u er niet bij bent,’ zei ik.

‘Hoe komt u daarbij?’

‘U gaapt.’

‘O ja? Kan toch weleens gebeuren.’

‘Ja, natuurlijk.’

‘Wordt u daar kwaad om?’

‘Ik kan het me wel voorstellen. Ik moest mezelf ook dwingen hierheen te komen.’

‘O ja?’

‘Ik wist niet wat ik u moest vertellen. Er is niets meer, ik herhaal mezelf voortdurend. De lucht is eruit, zo voelt het aan: de intensiteit van de zomer is weg.’

‘De detective is af.’

‘Wat?’

‘De detective. U zei een paar weken geleden dat het wel een detective leek.’

Ik zweeg. ‘Klopt,’ zei ik toen. ‘Een detective. Eerst Rechnitz, het dagboek, de Mandls, toen Agnes, Mirta, al die verhalen die door elkaar liepen. Ook dat van u.’

‘Het waren wonderlijke weken, ook voor mij, dat klopt. Het was de tijd dat wij broers waren.’

‘Broers?’

‘Om het psychoanalytisch heel plat uit te drukken, ja. Broers of zonen, zo u wilt. U met uw geschiedenis, ik met de mijne. Mijn vader, die na de oorlog voor een zionistisch-communistische organisatie joden door Zwitserland naar Marseille smokkelde, van waaruit ze de boot naar Palestina namen, net als de man van Agnes. En mijn moeder, die net als Agnes het concentratiekamp heeft overleefd. Mijn vader moest haar de grens over helpen, als smokkelwaar, maar ze werden verliefd, en daar ben ik toen uit ontstaan. Ik wilde in mijn jeugd en later als student geen Holocaust-identiteit, ik wilde geen zoon van de Holocaust zijn, en toch heeft het me gevormd, en in die weken met u kwam alles weer naar boven. Beide verhalen liepen door elkaar, dat zei u terecht. Weet u waar de uitdrukking “symbool” vandaan komt?’

‘Nee, natuurlijk niet. Elke keer als u me vraagt of ik dit of dat gelezen heb of weet, antwoord ik met: nee.’

‘Waarom zegt u dat?’

‘Omdat ik me bij u vergeleken dom voel. Maar vergeet het alstublieft, ik had het niet moeten zeggen.’ Ik zweeg. Wat was dat nu weer voor idiote opmerking, vroeg ik me af, en om de draad weer op te pakken vroeg ik: ‘Hoe zit het met dat symbool? Waar komt dat woord vandaan?’

‘Van het Oudgriekse *symbolon*. Dat was een herkenningsteken. Een ring van klei werd doormidden gebroken en de ene helft werd meegegeven aan degene die op reis ging. Wie die helft bij zich droeg mocht bij de thuisblijvers terugkeren. Zo zat het ook met onze verhalen, het zijn de-

len van een geheel. Maar ik begrijp dat u de verminderde intensiteit betreurt. Dat gaat in de liefde net zo, in vriendschappen, en ook in de psychoanalyse.'

'O ja.'

'Weet u, tijdens mijn opleiding ben ik destijds zelf ook in analyse gegaan, dat moest iedereen. Op een dag liet ik mijn analyticus weten dat ik slecht sliep en dat ik daaruit concludeerde dat ik misschien een probleem met mijn vriendin had, dat ik de intimiteit niet aandurfde. Raad eens wat hij tegen me zei?'

'Geen idee.'

'Hij vroeg me hoe groot mijn bed was. Ik zei: een meter veertig, en hij raadde me aan een breder bed te kopen, dan was het probleem opgelost. Ik wil maar zeggen: dat ik moest gapen had alleen met vermoeidheid te maken, daar stak niets achter. Vertelt u me over uw reis, dat interesseert me.'

'Kort voordat ik naar Hongarije vertrok heb ik Mirta gebeld, u weet wel, die kunstenares, de dochter van Agnes.'

'Weet ik, weet ik.'

'Aan het eind van het gesprek zei ze het gevoel te hebben dat ze me al lang kende. En dat gevoel had ik ook. Niet omdat onze voorouders elkaar ooit hebben gekend, maar omdat er tussen ons een wonderlijk soort vertrouwdheid bestond. Maar misschien beeld ik me dat alleen maar in. Ze vertelde me hoezeer haar hele familie bij de geschiedenis van haar grootouders betrokken is, en dat ze nog steeds naspeuringen doet. Ze vroeg me wat ik allemaal wist, en toen ben ik eerst ingegaan op de onschuldige dingen, de

beschrijving van de winkel, de ingemaakte kersen op de toonbank, en ze huilde van plezier toen ik voorlas dat haar grootvader altijd van die rode blossen op zijn wangen had. Ik vond het bijna griezelig.'

'Wat vond u griezelig?'

'Hoe hecht haar band met haar grootouders was, terwijl ze die niet eens had gekend, hoe het geringste detail haar aangreep. Op een bepaald moment vroeg ze me of er passages in het dagboek stonden die haar zouden kunnen choqueren, en ik antwoordde: ja. Ik wilde er eigenlijk mee wachten tot ik alle vellen ontcijferd had, maar ze stond erop dat ik haar alles vertelde wat ik van het laatste kwartier van haar grootouders wist. Dat ze op het kasteel hadden gewerkt en samen met andere Joodse families in de tuin hadden geholpen. Dat ze mijn overgrootvader om hulp hadden gevraagd, toen de confrontatie, die kreet, de schoten. Ze begon te huilen en ik wist niet of ik me moest verontschuldigen of niet.'

'Hebt u dat gedaan?'

'Nee, ik hield mijn mond. Ze zei dat ze niet zeker wist of ze haar moeder over deze nieuwe wending moest vertellen. Ze zou erover nadenken en het met haar zussen bespreken.'

'Wat houdt haar tegen?'

'Het lijkt haar te pijnlijk. Ze denkt dat we het Agnes niet kunnen aandoen. Waarom zou je een oude vrouw, die in haar leven al genoeg heeft geleden, met nieuwe informatie kwellen.'

'Dat begrijp ik niet.'

‘Ik ook niet.’

‘Is het niet pijnlijker te denken dat je ouders zichzelf van kant hebben gemaakt?’

Maandag 16 september 2013, 22:41

Rererererererere: Journalist uit Zwitserland

Lieve Mirta, je hoeft me niet af te halen. Ik heb een hotel gevonden en kom wel met de bus naar de stad. Hongarije was mooi, maar ik kon helaas niet meer naar het Holocaustmuseum, wat is het voor schilderij dat daar van je hangt? Zullen we samen lunchen?

Maandag 16 september 2013, 22:41

Rererererererererere: Journalist uit Zwitserland

Prima. Restaurant Mott, hoek El Salvador en Armenia. 13 uur?

Maar eerst nog even terug naar het Hongarije van 1982. In de tijd van János Kádár, hoe gehaat hij ook was, was het land opener geworden. De mensen voelden zich vrijer, de lonen stegen, het was toegestaan naar het Westen te reizen, al was dat erg duur. Zo gunden velen zich een paar dagen vakantie rond het Balatonmeer, honderd kilometer van Boedapest, waar steeds meer restaurants hun deuren openden en waar campings waren, en kleine pensions, en schoenwinkels voor de vrouwen, die in neonkleurige kleren over straat flaneerden en blij waren als ze door mannen werden nageflooten. In de zwemgelegenheden hoorde je Nena, Supertramp en Hongaarse schlagers, at je gefrituurde snoekbaars, dronk je bier en echte cola en keek je door het riet uit over het water, en als je op zulke dagen vanuit Siófok naar het westen keek, was de tegenoverliggende oever bijna niet te zien, alsof je aan zee was. Naar de Rivièra, zoals het gebied werd genoemd, kwamen in die tijd ook toeristen uit Bulgarije, reisgezelschappen uit de Sovjet-Unie, maar vooral ook gezinnen uit de DDR. Er waren ongetwijfeld fraaiere oorden in Oost-Europa, grotere meren in Polen, fijner zand in Mecklenburg en betere vis in Dubrovnik, maar in Hongarije leek alles zowel relaxter als vooruitstrevender. 'Dit is nu het zuiden,' zeiden echtparen uit Dresden tegen hun doch-

ters, die opeengepakt op de achterbank van hun Trabant naar buiten keken en zich verbaasden over de ijssalons met hun spiegelwanden. Van juni tot eind augustus hing er een geur van vrijheid rond badplaatsen als Balatonfüred, waar jongeren uit Boedapest 's avonds voor disco Flört hun tong in de mond duwden van meisjes uit Ljubljana of Leipzig, sigaretten met witte filters rookten en bowl dronken waarin stukken watermeloen dreven die doordrenkt waren met de olieachtige pruimenpalinka van de streek. Het was het dagelijkse spel van de jongens om 's avonds laat een van die meisjes mee te lokken naar het meer, naar de lange steiger waarvan de houten planken nog warm waren van de zon. Daar lag dan een bootje afgemeerd, hij sprong erin, bewaarde handig zijn evenwicht, reikte haar zijn hand en hielp haar voorin bij de boeg te gaan zitten, stak de riemen in de dollen en stuurde de boot regelrecht het riet in, zoals altijd. Maar voor haar was alles nieuw, de rottende geur van modder en slijk, de riethalmen die dicht langs de scheepswand voorbijgleden, zodat ze al snel links en rechts niets meer zag, alleen de donkere hemel boven zich.

Stel dat dit meisje, dat nu naar de hemel staarde en voorvoelde wat weldra zou gebeuren, met haar achternaam Böhme heette en in die zorgeloze zomerdagen aan het begin van de jaren tachtig met haar ouders en haar zusje in Siófok kampeerde, in een bruine tent met een luifel waaronder precies een klaptafel paste. Klaus Böhme, haar vader, achtenvijftig jaar, lag overdag de meeste tijd op zijn luchtbed in de schaduw van een klein dennenbos dat tot de camping behoorde, en hield zijn transistorradio tegen

zijn oor. In Spanje werd het wereldkampioenschap voetbal gehouden, hij wilde geen wedstrijd missen, hoewel de DDR er niet bij was, omdat de beslissende kwalificatiewedstrijd tegen Polen was verloren.

Het was het tweede opeenvolgende jaar dat het gezin op vakantie ging naar het Balatonmeer en daar de nicht van Böhme's vrouw uit het Westen ontmoette. Böhme's trabbi stond naast de Mercedes van zijn familie uit Mannheim. Aan het Balatonmeer brachten duizenden gezinnen, uit elkaar gescheurd door het IJzeren Gordijn, een paar gemeenschappelijke dagen in zwemkleding door. BRD en DDR lijf aan lijf op bontbedrukte badhanddoeken, de ene groep smeerde Hawaiian Tropic-zonnebrandolie met kokosgeur op hun lijf, de andere Lebona-notenolie. Je zag aan het ontwerp van de tenten of ze uit het Oosten of het Westen kwamen, maar na een paar dagen speelde dat geen rol meer. Wat maar weinig mensen wisten, was dat zich op de campings rond het Balatonmeer ook Stasi-medewerkers bevonden, vriendelijke en behulpzame mannen die elke ochtend vriendelijk groetten, bij gelegenheid ijsjes uitdeelden aan de kinderen en 's middags voor een paar uur naar het achterland verdwenen, waar ze hun Hongaarse collega's ontmoetten en elkaar voorlazen waarover gesproken werd en wie met wie in wiens tent verdween.

Toen de familie een week eerder in Hongarije was aangekomen, was Böhme nog een zeer tevreden mens. Het weer was mooi, hij mocht de nicht van zijn vrouw graag, al vond hij haar man maar een opschepper, de strakste zwembroek van iedereen, het dikste horloge, altijd wist hij alles

beter, maar nadat Böhme dat dennenbosje als plekje voor zichzelf had ontdekt, had hij weer tot rust kunnen komen, als hem niet iets dwars had gezeten, al sinds twee dagen – maar wat?

Zal wel iets met mijn maag zijn, maakte hij zichzelf wijs, altijd maar die zure room over het eten. Hij trok zijn overhemd en zijn badslippers aan, pakte zijn leren tas met daarin wat geld en zijn zonnebril, liep dwars over de camping naar het toiletgebouw en zag van veraf zijn dochter te midden van een groepje jongeren. Ze lachte, haar haren waren door de zon nog iets blonder geworden, het was hem niet ontgaan dat ze 's avonds steeds later naar de tent terugkeerde.

Maar in plaats van te blijven staan voor een van de blauwe wc-deurtjes liep hij gewoon door, langs het restaurant, langs het kantoortje waar ze een kampeerplaats toegewezen hadden gekregen, en stond toen plotseling voor zijn auto. Hij dacht niet veel of wilde niet denken, stapte in, startte de motor, draaide het portierraam naar beneden, het was warm en rook naar het kunstleer van de zittingen toen hij de spoorbaan overstak en de hoofdweg op draaide waarover ze een week geleden waren aangekomen.

Zijn vrouw zou hem niet missen, aan het begin van de avond speelde Hongarije tegen El Salvador, maar die wedstrijd hoefde hij niet te zien. De wind deed hem goed, zijn overhemd wapperde, gewoon een beetje de omgeving verkennen, dacht hij, maar natuurlijk wist Böhme waar hij naartoe reed.

Ten oosten van het Balatonmeer werd het landschap

heuvelachtiger, hij zag wijngaarden, haalde een blauwe tractor in en bevond zich even later in een moerasgebied; er waren bijna geen bomen meer te zien, geen akkers, daar herkende hij het aan, hij was immers leraar aardrijkskunde. Bovendien had hij de indruk dat hij een moerasluchtrook. Toen Böhme in Sárosd aankwam, vertraagde hij zijn tempo, passeerde de zigeunerhutten bij de ingang van het dorp, zag kippen en varkens en kinderen die op de grond speelden, reed verder, kwam langs lage huizen met rietendaken, zag ooievaars die op schoorstenen nestelden en de kerktoeren. Daar bleef hij stilstaan, stapte uit en beseftte dat hij niets anders aanhad dan een zwembroek, een overhemd met korte mouwen en badslippers, zo kon hij hier niet rondwandelen, dus bleef hij maar een beetje besluiteloos voor de auto staan. Hij keek naar de kerk, naar de kruidenierszaak en zag toen links daarvan, tussen de bomen, het dak van het gele kasteel dat hij goed kende. Hij wilde het beter bekijken, van iets dichterbij, zei hij tegen zichzelf, en stak de straat over. Liep daar vroeger geen beek?

Het was vroeg in de avond, geen mens te zien. Böhme liep over een bruggetje en stond voor het park dat het kasteel omringde, waar de grindweg begon die naar de binnenhof leidde. Al lopend voelde hij elk steentje onder zijn plastic zolen. Hij wilde de binnenhof zien, er even een blik op werpen, er leek immers verder niemand te zijn, dus sloop hij die paar meter langs de kasteelmuur, voelde de hitte die tegen de muur weerkaatste, zag al van ver de takken van de kastanje, herinnerde zich weer de enorme stam, stond daar niet een ronde bank omheen? Nog even en hij zou hem

zien, nog een paar stappen, en toen hij de hoek om kwam en plotseling op de binnenhof stond, zag hij de boom, in de schaduw waarvan hij in de oorlog vele middagen had doorgebracht. Maar nu zag hij in plaats van militairen een tiental oude mannen en vrouwen in ziekenhuisnachten die hun magere lichaam verhulden. Enkelens droegen infuusflessen met zich mee, en allemaal staarden ze hem aan, hem, Böhme, in zijn zwembroek en badslippers. Bijna veertig jaar eerder had men hem op diezelfde plek ook zo aangestaard, alleen had hij toen een uniform aan en een pistool in zijn hand.

Enmaal terug in zijn auto sloeg hij elke keer als er beelden uit het verleden voor zijn ogen opflitsten met zijn hand op het stuur: de kruitsporen uit zijn wapen, het geluid van de twee mensen die op het grind in elkaar zakten, hoe lang was dat nu geleden, vroeg hij zich af. Hij liet het moeras achter zich, de eerste heuvels met wijngaarden tekenden zich af, was dat werkelijk gebeurd of slechts in zijn verbeelding? Böhme reed terug naar het meer, al snel kwam hij langs de eerste winkels die luchtbedden verkochten en kisten vol watermeloenen. Hij hoorde kinderen schreeuwen, dat kalmeerde hem, hij liet een gezin de straat oversteken, en toen ze voorbij waren zag hij aan de oever van het meer een restaurant en stuurde zijn Trabant de grote parkeerplaats op. Het was even na negenen.

Omdat alle tafeltjes bezet waren, ging hij bij een oudere heer zitten en bestelde een Soproni, verderop hoorde hij mannen juichen en klappen; hij stond op en liep naar de televisie: Hongarije stond tegen El Salvador met 2-0 voor.

Toen het bier werd gebracht, dronk hij met grote slokken. Het drong nu pas tot hem door dat hij de hele middag nog niets had gegeten of gedronken. Er werd weer gejuicht, Böhme keek reflexmatig naar de televisie, zag de derde goal voor Hongarije in de herhaling, keerde terug naar zijn tafel en bestelde nog een biertje. ‘Voetbal,’ zei hij tegen de oudere heer, en die knikte.

De binnenhof, het grind, de schoten, dat alles had Böhme op zijn laatst bij de 4-0 en het derde biertje succesvol verdrongen naar de plek waar alles terechtkomt wat lastig is. Slechts de rode aarde aan zijn badslippers herinnerde nog aan zijn uitstapje.

Laten we aannemen dat Böhme’s tafelmanoot een Rus was, korte haren, ronde buik, en laten we zeggen dat hij Andrej Simanovski heette, ambtenaar, getrouwd, geen kinderen. Zevenendertig jaar eerder was hij bewaker geweest in een gevangenenkamp in een kleine stad die Asbest heette. Toen in 1955 onder Chroesjtsjov de laatste krijgsgevangenen naar huis waren gezonden, onder wie mijn grootvader, was hij bij de spoorwegen gaan werken, wat hem goed beviel. Hij zag veel van het land, woonde nooit langer dan een paar maanden in dezelfde plaats en dacht tijdens zijn reizen dikwijls terug aan zijn tijd als bewaker, niet zozeer aan de gevangenen, van wie hij zich de gezichten amper herinnerde, als wel aan de sfeer onder de kampleiding, het eeuwige gezuip, het voortdurende gekoeioneer waaraan hij had blootgestaan, de angst iets verkeerd te doen. Op een van zijn inspectiereizen had hij, toen hij er al niet meer op rekende, in Loehansk zijn vrouw Julia leren kennen, met wie

hij nu op vakantie was aan het Balatonmeer. Elk jaar mocht een groep werknemers van de Russische spoorwegen met hun echtgenotes op vakantie in Hongarije, ditmaal waren de Simanovski's aan de beurt, tien dagen Riviera, wat een geluk. Simanovski was een goede echtgenoot, hij dronk, maar nooit veel, was gewetensvol, trouw, een rustige persoon die zich in groepen slecht op zijn gemak voelde en ook nu blij was een paar uur voor zichzelf te hebben. Al als kind was hij graag alleen, maar nu, nu hij naast die Duitser in zijn zwembroek zat, die bier dronk alsof het water was, merkte hij tot zijn verbazing dat hij zijn vrouw miste.

BÖHME

In 1982 is hij achtenvijftig jaar. Getrouwd, vader van twee kinderen, lang, mager. Werkt als leraar aardrijkskunde en scheikunde op een school in Leipzig.

SIMANOVSKI

Vijf jaar ouder dan Böhme, eveneens getrouwd, heeft uit een korte liefdesrelatie een zoon met wie hij geen contact heeft, heeft wel een hond. Liefhebber van klassieke muziek, niets doet hem zoveel als het tweede deel van Tsjajkovski's pianotrio in a-klein opus 50, afgezien misschien van het slot van de *Pathétique*.

TIJD

Juni 1982. Argentinië capituleert in de Falklandoorlog, NAVO-top in Bonn, 350.000 mensen demonstreren tegen Ronald Reagans kernbewapeningsplannen. Paul McCart-

ney en Stevie Wonder lossen Nicole's *Ein bisschen Frieden* af als lijstaanvoerder van de Duitse hitparade en Steven Spielbergs *E.T.* breekt alle bezoekersrecords in de bioscoop.

PLAATS

Restaurant De Goede Snoekbaars, Balatonvilágos

Natuurlijk is dat onwaarschijnlijk. Hoezo zouden juist die twee heren elkaar toevallig tegen het lijf lopen? Maar als je bedenkt hoeveel Duitsers en hoeveel Russen van die leeftijd een vergelijkbaar levensverhaal hadden en als soldaat, verklikker, bewaker, misschien zonder zich daarvan bewust te zijn de steunpilaren waren van de twee totalitaire systemen die hun stempel op het Europa van de afgelopen eeuw hebben gedrukt, dan waren die twee heren in hun shirt met korte mouwen doorsneemensen met doorsneelevenslopen, die twee derde van hun doorsneeleven achter de rug hadden en op sommige dagen bezoek kregen van hun doorsneeeverleden, in de vorm van een lichte melancholie, humeurige buien die hun even snel overvielen als dat ze weer verdwenen. Böhme en Simanovski waren mensen zoals wij.

BÖHME

U bent een Rus, nietwaar?

SIMANOVSKI

Ja.

BÖHME

Ik heb Russisch leren spreken op de universiteit, maar dat is ook alweer dertig jaar geleden.

SIMANOVSKI

U spreekt het goed.

BÖHME

Nou ja... Houdt u niet van voetbal?

SIMANOVSKI

Nee, heeft me nooit geïnteresseerd. U?

BÖHME

Nou ja, een beetje.

Ze zwijgen.

SIMANOVSKI

Wat hebt u gestudeerd?

BÖHME

Ik heb na de oorlog scheikunde gestudeerd in Leipzig. Destijds werd er in de DDR op gehamerd dat het nieuwe land nieuwe leraren nodig had, dus heb ik me aangemeld, daarna kwam de Muur, u weet wel. Nu geef ik scheikunde en aardrijkskunde. Ik vind lesgeven leuk en heb plezier in mijn werk. Meestal dan, maar dat zult u ook wel hebben. Hebt u kinderen?

SIMANOVSKI

Nee. Ja. Dat is een heel verhaal.

BÖHME

Bent u...

SIMANOVSKI

Ik ben getrouwd, ja. Mijn vrouw is aan het kegelen. Ik had hoofdpijn, dus ben ik niet meegegaan. En u?

BÖHME

Ik zit hier vlakbij op de camping. Met mijn vrouw en mijn twee kinderen. Ik ben zojuist, nou ja, ik heb een uitstapje gemaakt, ik...

Op de achtergrond is gejuich te horen, Böhme kijkt in de richting van de televisie, maar ziet niets, rokende mannen in zwembroek versperren het zicht. 'Wie speelt er?' vraagt Simanovski, 'Hongarije,' zegt Böhme, hij staat op, bierglas in zijn hand, doet een paar passen, strekt zijn nek uit en ziet de herhaling van het doelpunt, 5-1, in de vierenzestigste minuut. Graag zou hij de wedstrijd hebben afgekeken, maar dat gaat nu niet meer.

SIMANOVSKI

Waar bent u naartoe geweest?

BÖHME

Wat?

SIMANOVSKI

U zei dat u een uitstapje had gemaakt?

BÖHME

Tja, weet u, ik was, nou ja, vroeger was ik hier in de buurt gestationeerd. Lang geleden. Veel gebeurd in de tussentijd.

SIMANOVSKI

Zeg dat wel.

BÖHME

Maar ik mag niet klagen, het gaat ons goed, vindt u niet? Hongarije, zomer, ik bedoel... ik lust nog wel een biertje, u ook?

SIMANOVSKI

Knikt.

BÖHME

Ik ben zomaar een beetje rondgereden en heb de streek verkend, het moeraslandschap, de dorpen, leuke mensen overal, begrijpt u?

SIMANOVSKI

Ieder woord.

7-1 voor Hongarije.

BÖHME

Proost.

SIMANOVSKI

Proost.

BÖHME

Hebt u ook gestudeerd?

SIMANOVSKI

Nee, ik wilde wel, maar het ging niet. Ik zat in het leger, u weet hoe dat gaat. Je hebt het niet voor het kiezen. Ik werk nu voor de spoorwegen.

8-1. De andere mannen juichen, bierschuimresten drogen op in hun snor, de lucht is zwoel, de zon allang ondergegaan. De wedstrijd duurt nog twintig minuten. Böhme en Simanovski zitten achter hun glas en staren naar de tafel, ze weten niet waarover ze nog zouden kunnen praten, ze zijn moe, een beetje aangeschoten, alleen niet op de aangename maar op die andere, zwaarmoedige, verlamme manier. Böhme staart naar zijn bierglas, hij wil nog niet terug naar zijn tent. Simanovski moet weer denken aan zijn reisgezelschap, misschien moet hij langzaam weer eens terug? Hij denkt aan zijn hond thuis, hoe graag zou hij nu bij hem zijn. Juichkreten, 9-1, Böhme reageert niet eens meer, hij heeft het gevoel dat hij zijn armen en benen niet meer kan bewegen, terwijl de stem van de Hongaarse commentator overslaat, de wedstrijd duurt nog tien minuten. En als

Simanovski de serveerster eindelijk een teken geeft, is Böhme opgelucht en voelt de aandrang nog iets vriendelijks tegen deze onbekende Rus te zeggen, maar omdat hem niets te binnen schiet en hij zich schaamt voor zijn zwijgen, biedt hij aan de rekening te betalen. 'Nee nee,' zegt Simanovski en weert het aanbod af, dat kan hij niet aannemen, Böhme laat zich echter niet vermurwen, hoewel hij het zelf opeens ook overdreven vindt, maar hij kan niet terug.

BÖHME

Dat was een goed gesprek.

SIMANOVSKI

Vond ik ook.

Ze geven elkaar een hand, iets langer dan gebruikelijk, 10-1 voor Hongarije, de scheidsrechter blaast af, de wedstrijd is afgelopen, El Salvador verlost, de beide mannen ook.

Kort voor enen stapte ik restaurant Mott in Buenos Aires binnen, een voormalige garage, een grote, in helder licht badende ruimte met donkere houten tafels. Mirta stond op en wenkte, ik herkende haar van de foto's op haar website, haar kleurige brillen, haar lach, ik had alle Google-informatie over haar gelezen, haar installaties aangeklikt. Nog voor we elkaar in levenden lijve ontmoetten, waren we Facebookvrienden geworden. Nu liep ik dwars door het restaurant op haar toe en vroeg me af hoe ik haar begroeten moest, maar zij strekte beide armen al naar me uit, zoals mensen doen die elkaar lang niet gezien hebben. Even later kwam haar zus Marga er ook bij, ze was wat terughoudender dan Mirta, sprak zachter, bedachtzamer, en zo zaten we gedrieën aan een tafeltje in Zuid-Amerika en begonnen nog eens helemaal opnieuw, alsof er geen e-mails en telefoongesprekken waren geweest. Een middag op het Hongaarse platteland, bijna zeventig jaar geleden, heeft ons bijeengebracht.

‘Anders eet ik hier altijd zalm, maar vandaag neem ik tonijn,’ zei Mirta. ‘Voor jou een steak?’

Ik knikte.

‘Rood?’

‘Ja.’

Ik liet hun foto's zien van mijn kinderen in zwembroek en met zwemvleugeltjes om, hun mondhoeken vol ketchup, aan de oever van een Zwitsers meer, waarop ook zij hun telefoon tevoorschijn haalden en me hun familiefoto's lieten zien. 'Onze hele familie is met Hongarije en de geschiedenis verbonden,' zeiden ze, terwijl ik keek naar al die vreemde gezichten met rode ogen van het flitslicht. 'Iedereen van onze familie die in al die jaren naar Europa is geweest, is daar op zoek gegaan naar nieuwe aanwijzingen.'

'Maar waarom?' vroeg ik. 'Komt er dan nooit een eind aan? Is het niet vreemd dat zelfs jullie kinderen nog steeds met het verleden worstelen?'

'Maar dat doe jij toch ook?'

'Klopt. Maar ik vraag me wel voortdurend af of dat wel goed is, of het niet beter zou zijn het verleden te laten rusten.'

'Waarom?' zeiden ze, zonder spot, maar zij hadden zich dat al vaak afgevraagd, dat kon je merken, hun reactie had iets geroutineerds. 'Wij zijn ermee opgegroeid,' zei Mirta, 'met het besef dat de pijn van het verleden ons huidige leven bepaalt. Het is ons erfgoed. Het was er altijd, elke minuut van onze kindertijd, elke dag van ons leven.'

Ik knikte en moest aan het meer denken dat ik hun zojuist op de foto's had laten zien, aan de kiezelsteentjes langs de oever waar je overheen moest lopen om bij het water te komen. Ik ging vaak met mijn kinderen zwemmen, spreidde bonte badhanddoeken uit in de schaduw van de bomen. Soms lag er stuifmeeldons over de weide. Later kocht ik een braadworst, een ijsje voor hen, deed precies

wat mijn ouders ook met mijn broers en mij deden toen we nog klein waren. Is dat voldoende om het 'wortels' te kunnen noemen? Is dat iets wat ik aan mijn kinderen zal doorgeven, of is dat te banaal? Die voldaanheid als je na het zwemmen moe op weg gaat naar huis, de zon in je haar, de geur van de vochtige zwembroek in de plastic tas. Mirta en Marga hadden de Holocaust waaraan ze zich vastklampten – wat had ik?

We hieven het glas. Ik vertelde over mezelf, over Rechnitz, over hoe ik aan het dagboek van mijn grootmoeder was gekomen. Zij vertelden over hun vader Aron, die voor hij Agnes had leren kennen al eerder getrouwd was geweest en vrouw en kind in Auschwitz was verloren. 'In tegenstelling tot onze moeder Agi, die Hongarije nooit heeft kunnen loslaten, wilde Aron niets meer van Polen weten nadat ze in 1948 met het schip in Argentinië waren aangekomen.' De twee zussen vertelden dat ze in zeer arme omstandigheden waren opgegroeid, niet eens een badkamer hadden gehad, maar alles was altijd wel netjes en schoon, 'heel Europees', voegden ze eraan toe. Er waren maar twee voorwerpen van vroeger bewaard gebleven, zeiden ze: de foto die op wonderbaarlijke wijze via de bewakers van Auschwitz bij Agnes was teruggekomen en die ze op een margarine-doosje had genaaid. 'Nu hangt die in een lijstje achter glas bij mij aan de muur,' zei Mirta. Het andere voorwerp was de riem die Aron op de dag van zijn bevrijding uit Auschwitz van een Duitse soldaat had opgeëist. Zijn broek mocht, toen de oorlog was afgelopen en hij aan de gaskamers was ontsnapt, niet meer steeds tot zijn knieën afzakken. Een daad van waardigheid.

‘Mirta heeft de foto. Ik heb de riem. Hij hangt bij mij aan de muur,’ zei Marga.

‘Zijn riem?’

‘Ja.’

‘Natuurlijk,’ zei ik zacht, alsof het de gewoonste zaak van de wereld was om de riem van een Auschwitzbewaker aan de muur te spijkeren.

‘Tien jaar geleden zijn we met Agi naar Hongarije gevlogen om op zoek te gaan naar het graf van onze grootouders,’ zei Mirta. Ze hadden nieuwe informatie gekregen waaruit bleek dat alle joden uit de omgeving van Sárosd in het voorjaar van 1944 hun huis hadden moeten verlaten, waaronder ook hun grootouders. Als vee waren ze bijeengedreven en in een naburig dorp in stallen ondergebracht.

‘Van daaruit moeten de Duitsers hen vervolgens naar het erf van de familie van mijn grootmoeder hebben gestuurd, zo staat het ook in het dagboek,’ onderbrak ik hen en begon te bladeren. ‘Moment, ik heb het zo gevonden.’ *‘Vanaf die dag,’* las ik hardop voor, *‘kwamen er elke dag ongeveer twintig joden naar onze binnenhof. Ze hadden een gele ster op hun jas. De gebroeders Goldner hielpen bij de paarden, de Medaks en de Mandls in de tuin, de rest ging de velden in.’*

‘Ze veegden de stallen uit,’ zei ik, ‘wiedden onkruid, maakten de karpervijvers schoon.’

‘Ze waren jullie slaven,’ zei Mirta.

‘Onze?’

‘Van jouw familie.’

Ik las verder: *‘Sommigen van hen kenden we, we groetten hen, zij groetten terug. Maar degenen die ons niet kenden, durf-*

den ons niet eens aan te kijken – wat hadden we toch gedaan?

Op die reis naar Hongarije hadden ze in een archief de naam en de doodsoorzaak ontdekt: Mandl, zelfmoord. ‘Daar stond het zwart-op-wit, en voor het eerst hadden we een officieel document waaruit bleek dat onze grootouders in elk geval hebben bestaan – en hoe ze zijn gestorven,’ zei Marga, en ze keek me met grote ogen aan. ‘Begrijp je hoe belangrijk dat moment voor ons was? Voor het eerst waren ze geen geesten meer, maar waren ze echt’, en ik knikte, maar ik loog. Helemaal begrijpen kon ik het niet.

Het had hen die dag aangegrepen. Aan de rand van de begraafplaats, achteraan bij de bosjes, waar alles door planten was overwoekerd, had Agnes een verweerde steen zonder opschrift ontdekt en ze hadden onderling besloten dat dit het graf was, zo vertelden ze. De steak stond intussen op tafel, ik sneed er stukjes af, zaagde door het vet, de vezels, het bloed verzamelde zich aan de rand van het bord en liep in de aardappelsalade. ‘We voelden ons plotseling heel dicht bij hen.’

‘Zelfmoord?’ vroeg ik.

‘Ja.’

‘Waarom staat er dan iets anders in dit dagboek?’ Ik wees op de map die nu op mijn knieën lag, afgedekt door mijn linnen servet.

‘Dat vragen wij ons ook af.’

We aten zwijgend verder.

‘Wie heeft het gedaan? Jouw familie?’ wilden ze weten. ‘En wie heeft het verdoezeld?’

‘Een Duitse Wehrmachtsoldaat heeft geschoten, een

lange, magere jongeman, meer staat er niet over hem. Maar haar vader heeft de daad verdoezeld, schrijft mijn grootmoeder. Voor hem was dat een koud kunstje. Hij was machtig, had invloed, je zou kunnen zeggen dat hij jullie geschiedenis heeft verzonnen. Eén telefoontje was genoeg om een ambtenaar een aantekening te laten maken in dat boek dat jullie in het archief hebben gevonden. Zo zal het wel gegaan zijn, ongetwijfeld, waarschijnlijk. Had je toen al telefoons?’

We maakten een afspraak voor die avond. Mirta vroeg of ik het dagboek van mijn grootmoeder wilde meenemen om eruit voor te lezen en of ik er geen fotokopieën van kon maken. De hele middag bleef ik door de regen lopen. Het goot al dagen achtereen, in Paraguay had dat tot overstromingen geleid, ik zag er beelden van op de televisie, er was een bus gekanteld die zich met lichtbruin water vulde. Ik wilde naar een café, maar kon niet kiezen, het ene was te lawaaierig, het tweede te duur, het derde te vol, dus liep ik door, en als ik mezelf in de etalageruiten zag, mijn sliertige haar, de witte plekken op mijn natte hoofdhuid, die belachelijke schoenen met die gekleurde zolen, die verder alleen tieners dragen, had ik het liefst geschreeuwd. Doe het toch, waarom schreeuw je niet? Die gedachte kende ik sinds mijn jeugd. Waarom zie je op straat nooit dat mensen plotseling stil blijven staan om het uit te schreeuwen? Of dat ze instorten en niet meer weten waar ze het zoeken moeten? Waar haalt iedereen toch de kracht vandaan om zich te beheersen? Toen mijn oudste dochter werd geboren en ik voor de eerste keer meemaakte dat ze begon te krij-

sen, zoals baby's dat doen, reageerde ik net als alle nieuwbakken ouders bezorgd en later ook geïrriteerd, maar in de eerste plaats was ik vooral verbaasd. Deed zij niet wat ik ook wilde doen, al waren mijn kreten stil?

's Avonds zat ik met Mirta en Marga en hun echtgenoten aan tafel. We spraken over alle mogelijke onderwerpen, Hongarije, Zwitserland, de regen. Na het eten pakte ik de aantekeningen en begon te lezen, eerst in het Duits en daarna in het Engels, waarbij ik steeds in mijn hoofd naar de juiste vertaling moest zoeken: wat is een kastanjeboom ook weer in het Engels? Grind? Morellen?

Ik had daar van tevoren niet over nagedacht, pas nu merkte ik hoe belangrijk elk afzonderlijk woord was, omdat ik daarmee voor hen het spoor uitzette dat zij konden volgen. Wat ik vertelde, was van hen en toch was ik nu degene die over hun verleden besliste. Ik was degene die de woorden koos, hun geschiedenis schreef, die macht had – wat was dat voor een gevoel?

Iemand had een glas whisky voor me op tafel gezet, ik keek naar de ijsklontjes die aan de oppervlakte dreven terwijl ik de passage over de winkel van hun grootmoeder vertaalde, de volle schappen, de weegschaal waarop meneer Mandl de suiker afwoog, het meel, in de herfst de appels – en er op het laatst altijd nog een schepje bij deed.

'Wat fijn om te horen dat hij vrijgevig was,' zei Marga en haar ogen, waarin de tranen waren opgedroogd, glommen.

Ik las over de trein met het dak dat schitterde in de zon, mijn grootmoeder had hem op een zondag vanuit het veld gezien, *daar zitten de joden in*, had men gefluisterd, en ze

kon haar blik er niet van afwenden tot de trein weer in beweging kwam.

Ik las het stuk voor waarin mijn grootmoeder naar Agnes op zoek ging in een gevangenis in Hongarije, vóór haar deportatie naar Auschwitz. Bijna hadden de twee elkaar ontmoet, zo stond er, maar het was er niet van gekomen. Toen de verschillende versies van de middag waarop het echtpaar Mandl was gestorven. Ik begon met de kortste, toen de tweede, de derde, iedereen aan tafel hing aan mijn lippen, ik merkte hoe mijn woorden bij hen binnenkwamen en beelden lieten ontstaan. *‘Meneer Mandl pakte zijn vrouw bij de hand,’* las ik, *‘hij liep over de binnenhof, “Blijf staan!”*” riepen ze hem na, maar hij dacht er niet over te gehoorzamen, liep door naar de vijver, wilde de brug over, misschien naar zijn winkel, toen de soldaat zijn pistool trok. Mirta en Marga hielden zakdoeken voor hun ogen: *‘Een moedig man,’* zeiden ze door hun tranen heen: *‘Hij heeft zich niet laten koeioneren, dat past bij ons.’* Ik nam een grote slok whisky, voelde de alcohol aangenaam branden, eerst in mijn keelholte en toen in mijn slokdarm en mijn maag. Nadat we een poos gezwegen hadden, vroegen ze me waarom ik eigenlijk was gekomen.

‘Waarom?’

Ik was enigszins verrast. Net als jaren eerder, toen de schrijver Maxim Biller me in alle openbaarheid vroeg wat ik van mijn oudtante Margit in me had. Margit, die medeschuldig was aan de massamoord op 180 joden in Rechnitz? Niets, antwoordde ik hem destijds, maar ik merkte aan mijn eigen ongemak dat ik daar niet mee kon volstaan,

zoals ik nu merkte hoe slap mijn antwoord klonk: ‘Ik ben slechts een koerier,’ zei ik, degene die de boodschap overbrengt, maar dat klopte niet. Want toen ze me opnieuw vroegen of ik hun de dagboekbladzijden wilde geven waarop stond wat er met hun familie was gebeurd, knikte ik weliswaar en zei ‘maar natuurlijk’, maar eigenlijk had ik er wel degelijk iets op tegen – ze waren toch ook van mij.

‘Het echtpaar Mandl stierf bij jullie op de binnenhof,’ zei Mirta’s man. ‘Heb ik het goed begrepen dat jouw grootmoeder hen had kunnen helpen, maar dat niet heeft gedaan?’

‘Ja,’ zei ik. Bij ons op de binnenhof? Mijn binnenhof? Was ik dan toch meer dan een boodschapper?’

‘Ze is er haar hele leven onder gebukt gegaan,’ voegde ik er snel aan toe, en mijn woorden klonken als een verontschuldiging.

‘Is ze naar Agi op zoek gegaan in een gevangenis?’

‘Ze is naar het stadje Kistarcsa gereisd en heeft daar aan een soldaat gevraagd of ze Agnes Mandl te spreken kon krijgen. Eerlijk gezegd heb ik me ook al afgevraagd of ze er echt is geweest of alleen maar wilde dat ze erheen was gegaan. Want om Sárosd te verlaten moest ze haar kind bij haar ouders achterlaten, bovendien was ze zwanger, zat het land vol Duitsers, was de oorlogssituatie onveilig.’

‘Ze is er geweest,’ zei Marga in de stilte en omdat ze huiverde, wreef ze over haar armen. ‘Een paar jaar geleden zat ik met onze moeder in de huiskamer, zoals elke week, toen ze plotseling over haar tijd in dat overgangskamp begon. Iemand was daar naar haar op zoek geweest, vertelde

ze, iemand wilde haar spreken. “Wie was dat dan?” vroeg ik, maar ze wist het niet. Ze was toen zo bang geweest, ze was nog jong, helemaal alleen, zonder ouders, zonder haar broer. Nu weten we eindelijk wie die iemand was. Het was jouw grootmoeder, die dappere vrouw.’

We keken elkaar allemaal aan alsof we een soort raadsel hadden opgelost.

‘Maar wat als ze elkaar wel hadden ontmoet?’ vroegen ze mij. ‘Wat had je grootmoeder haar dan moeten zeggen? Het spijt me dat jouw ouders op onze binnenhof zijn gestorven?’

‘Ik weet het niet,’ antwoordde ik en voor ik verder kon praten, ging de bel, een schrille toon, die iedereen aan tafel deed opschrikken. Mirta en haar man fronsten hun voorhoofd, ze verwachtten niemand, wie kon dat zijn, op dit tijdstip, uitgerekend vandaag? Mirta stond op, haalde de deur van het slot, trok de ketting weg, je kon horen hoe ze meerdere mensen begroette. Toen stonden plotseling haar oudste zoon, zijn vriendin en haar ouders voor ons en kondigde hij aan dat ze het komende jaar wilden trouwen, waarop iedereen elkaar aankeek, opstond, in gedachten nog bij Agnes in het kamp, en elkaar omhelsde. Mirta huilde van vreugde toen ze haar zoon in de armen sloot, haar mascara was al uitgelopen van de tranen die ze eerder had vergoten.

Vrijdag 15 oktober 2013, 09:45

Rererererererererere: Journalist uit Zwitserland

Lieve Sacha, je kunt je voorstellen hoeveel gedachten me vannacht door het hoofd zijn geschoten. Door de komst van mijn zoon en het blijde bericht van zijn verloving loopt mijn hoofd om. Waar we het over hadden, vlak voor de bel ging, moet ik eerst even laten bezinken. Onze geschiedenis wordt op dit moment herschreven, dat is voor ons iets reusachtigs. Onlangs bedacht ik bijvoorbeeld dat dit zou betekenen dat alle internetartikelen waarin iets over mijn verleden staat niet kloppen. Dingen die ik jaren geleden gezegd heb, gelden niet meer. Op jou zal dat misschien als triviaal overkomen, en dat is het natuurlijk ook, maar het laat wel zien hoe verstrekkend de consequenties zijn.

Toen we afscheid namen, zei je dat je verbaasd was hoezeer je dit allemaal aangrijpt. Ik denk dat je langzaam begint te beseffen in welke mate we bepaald worden door dingen die voor onze geboorte zijn gebeurd. En wel tot in elke vezel. Marga en mij overkomt dat voortdurend. Het is het erfgoed waar we het over hadden. Daar hoeft je niet bang voor te zijn.

Veel dank dat je naar ons toe bent gekomen met dit verhaal, dat van ons is, maar ook een beetje van jou, omdat je hebt besloten het ons te vertellen. We zien elkaar weer bij mijn moeder. Zullen we je ophalen?

Maandag 15 oktober 2013, 11:53

Rererererererererere: Journalist uit Zwitserland

Lieve Mirta, jullie hoeven me niet te komen halen, want het is vlak bij mijn hotel – en tegen die tijd zal de regen wel over zijn, denk je niet?

Het eerste wat ik van hun moeder zag was de rollator die ze voor zich uit duwde. Agnes kwam haar slaapkamer uit. Ze had zich opgemaakt, haar haar gedaan, zich mooi gemaakt voor mij. Mirta en Marga stonden aan weerszijden van haar en waren blij hun moeder zo te zien. ‘Dit is het bezoek uit Europa,’ zeiden ze tegen haar, ‘haar kleinzoon.’

‘Wie?’ vroeg ze een beetje te luid.

‘Haar kleinzoon, u weet wel.’ Maar Agnes wist het niet, dat zag ik aan haar. We begroetten elkaar en gingen aan haar ronde salontafel zitten. Ik was op doorreis, met die woorden hadden ze Agnes op mijn komst voorbereid. Ik had in het dagboek van mijn grootmoeder informatie over haar gevonden. ‘Over uw ouders,’ zeiden ze tegen haar, over zeventig jaar geleden. Nu was ik hier om er wat uit voor te lezen.

‘Wat heerlijk,’ zei ze en keek me aan. Ze aarzelde, vervolgde daarna met haar ijle stem: ‘Ben jij de kleinzoon van Maritta of van Lilly?’

Nu wist ze het weer.

‘Van Maritta.’

‘Leeft ze nog?’

‘Nee. Maar Lilly, haar zus, leeft nog wel.’

‘Wat?’

‘We zaten naast elkaar, raakten elkaar bijna aan. Ik zag haar Auschwitz-tatoeage, die langzaam in de rimpels van haar huid verdween, de cijfers waren nog amper leesbaar, 802...6? Of was dat een 8? ‘Lilly leeft nog,’ zei ik tegen haar.

‘Dat is mooi.’

Agnes sprak Hongaars, Spaans, Duits, soms schakelde ze halverwege een zin over op een andere taal, terwijl ze over mijn grootmoeder vertelde, die groot en slank was geweest, met donkere haren, als kind kwamen ze dagelijks met elkaar in aanraking, maar ze hadden nooit veel met elkaar gesproken. ‘Je kon toen niet zomaar met iedereen praten,’ zei ze, en ik herinnerde me dat iemand het de avond tevoren over Agnes’ Duitse kindermisje had gehad, dat voor hen had gezorgd en haar Duits had geleerd. ‘Dat heeft haar in het concentratiekamp het leven gered. Uitgerekend een Duitse.’

Er waren twee soorten strudel. Agnes vertelde hoe goed haar vader altijd met mijn familie overweg kon. ‘Het waren bijzondere mensen,’ zei ze. ‘Goede burenen’, en bij ons allemaal stakte de adem.

Goede burenen? Ik had de avond tevoren met haar dochters afgesproken dat ik de waarheid voor me zou houden. Ze was te oud, te breekbaar, haar hart, ze zou het niet aankunnen, dus speelde ik mee, een toneelstukje voor Agnes. Het was een wonderlijk gevoel, zoals we daar samenspannen en zwegen, om haar maar geen verdriet te doen. Agnes had Auschwitz meegemaakt, de ovens, ze had voor Mengele moeten verschijnen, dat is wel genoeg voor een mens-

leven. Waarom moest ze als vrouw van in de negentig nog te horen krijgen dat haar vader en moeder in de rug waren geschoten?

‘Jouw lieve familie zorgde in de winter altijd voor onze planten,’ vervolgde Agnes, en haar dochters keken verbaasd omdat ze daar nog nooit iets over gehoord hadden. ‘Naast het kasteel stond een kleine kas,’ herinnerde ze zich, ‘en wij mochten onze bloemen daar neerzetten, zodat ze niet stukvroren.’ Ze waren behulpzaam, zei Agnes tegen me en keek me aan. ‘Er waren ook anderen in het dorp die me “stinkende Jodin” noemden.’ Het eerste woord zei ze in het Duits, het tweede in het Spaans, beide gekleurd met haar sterke Hongaarse accent: ‘*stinkändä judía*’, terwijl ze met haar duim een stuk strudel op haar vorkje schoof. Haar vader had hun achternaam Mandl zelfs in Merő laten veranderen omdat dat Hongaarser klonk, ‘hij dacht dat we dan meer kans maakten tegen de nazi’s, dat de Duitsers ons dan met rust zouden laten, maar het heeft niets geholpen.’ Jodenlucht, herinnerde ze zich, ook zo’n woord dat ze destijds vaak hoorden, ‘maar niet van de mensen op het kasteel, die waren anders,’ zei ze, en ze richtte haar aandacht weer op haar gebaksbordje, terwijl ik aan de ouders van mijn grootmoeder dacht: jullie hebben in de winter voor de planten van de Mandls gezorgd zodat ze niet bevroren? Verse aarde en een mooi plekje tussen de rozen en de begonia’s. Wat aardig van jullie.

Maar hoe zat het met de mensen?

Ze hebben jullie gesmeekt: ‘Help ons!’, hun kinderen zaten al in de trein en jullie deden net alsof je hen niet be-

greep. Waarom hebben jullie niets gedaan? Jullie hadden ze toch kunnen verbergen, al dat kloteland daar was toch van jullie? De bossen, de stallen, één woord was genoeg geweest en de pastoor had geholpen, de boer, de koetsier – waarom hebben jullie je mond gehouden? Was het risico jullie te groot? Of waren jullie te zeer met jezelf bezig, met de sluipende ondergang van jullie hele stand, waren jullie te passief, te onverschillig en te moe, zoals in het dagboek staat: *moeder zat in het sanatorium, altijd slechtgehumeurd, altijd ziek. Vader was het liefst op jacht.*

En ze hadden niet alleen de Mandls kunnen helpen, dacht ik, en Mirta legde nog een stuk strudel op mijn bordje. Hoe zat het met al die anderen, die zich dagelijks op het landgoed voor jullie afjakkerden, hoe heetten ze ook weer? Medak? Goldner? Hoe zat het met hen? Allemaal vergast?

Hebben jullie je nooit afgevraagd wat er met hen gebeurd is? Hebben ze jullie in je slaap bezocht? Hebben jullie hen horen schreeuwen? En later, na de oorlog, toen de communisten jullie alles afpakten en dwongen in een klein boerderijtje te gaan wonen, zonder koetsier en kamermeisjes, zonder status en macht, kwamen ze toen bij jullie, daar in dat keukentje, als een loodzware last op jullie schouders?

Drukte die later ook op de schouders van mijn grootmoeder, op die van mijn vader en nu op die van mij?

Nee, dat zou te simpel zijn. Of toch?

‘Kende jij Goga, het kamermeisje, mama?’ wilde een van de dochters van Agnes weten. Het was vreemd die naam in een huiskamer in Argentinië te horen – Goga, over wie in

het dagboek stond: *Goga zag eruit zoals kinderen de zon tekenen*, ik vond het een mooie beschrijving. Mijn grootmoeder moet van haar gehouden hebben, misschien meer dan van haar moeder.

‘Wie?’

‘Goga.’

‘Nee,’ antwoordde Agnes, terwijl ik me afvroeg of de anderen die op het kasteel te werk waren gesteld ook nabestaanden zouden hebben: kleinkinderen van de Medaks, kinderen van de Goldners, hoe zat het met hen? Een fractie van een seconde zag ik beelden van deze parallelle levens voor me. Misschien ergens in Amerika? Mensen die slappe koffie uit grote bekers dronken, met de auto naar hun kantoor met airconditioning gingen en Thanksgiving vierden. Hoeveel mensen zouden er op de wereld zijn die een heel ander leven hadden gehad als de ouders van mijn grootmoeder ze geholpen hadden? Bij een van hen zat ik daarnet nog in de huiskamer, maar hoe zat het met de anderen? Een heel netwerk van personen, verspreid over de hele wereld. En als je bij iedereen op bezoek ging, zou je dan iets vinden dat hen verbond? Hoorde ikzelf er ook niet bij – ik schrok van de gedachte: was ik niet ook een ander mens geweest als ze destijds iets gedaan hadden in plaats van alleen maar toe te kijken?

‘Weten jullie,’ zei Agnes, ‘veel mensen in de omgeving kenden ons, wij waren immers die joden met die winkel, maar ik kende amper iemand. We speelden nauwelijks met de boerenkinderen op straat en maar zelden met de kin-

deren van het kasteel.’ De adel, zei Agnes, had het na de oorlog niet gemakkelijk gehad, ‘ook zij kregen het zwaar te verduren, natuurlijk niet zoals wij, maar alles werd hun afgenomen. Ik heb alleen maar goede herinneringen aan die familie’, en weer zwegen we en keken beschaamd naar ons bordje. Des te groter was de opluchting Agnes zo gelukkig te zien. We logen voor een goed doel, dat was het complot.

Ik nam het dagboek ter hand. Die ochtend in het hotel had ik een paar passages uitgezocht die ik haar wilde voorlezen, ik verzon niets, maar liet veel weg dat haar beeld zou kunnen vertroebelen. *‘De winkel van de Mandls was betoverend,’* begon ik. *‘Klein en spaarzaam verlicht en in de schemering begon alles te fonkelen.’*

‘Wat?’

‘Te fonkelen,’ herhaalde ik luider. *‘Achter de toonbank stonden grote puntzakken met snoep in de schappen, aan het plafond hingen vijgen, uien, worsten, in de hoek stonden zakken vol noten en appels.’*

‘Appels, ja dat weet ik nog.’

‘Op een gele tafel naast de kassa stonden enorme glazen potten met kleurige snoepjes en morellen op siroop, het rook er zoet en ook een beetje naar petroleum, want de familie Mandl had het enige tankstation in de omgeving. Meneer Mandl was een vriendelijke, dikkige man met blossen op zijn wangen...’

‘Ja, die had hij.’

‘... die er na het wegen altijd nog een schepje bij deed. Elke zondag na de kerk liepen we langs de winkel, en dan gaf hij ons voor onderweg een snoepje mee, dat precies tot onze voordeur meeging.’

‘Dat klopt,’ zei Agnes. ‘Op zondag was onze winkel gesloten, maar voor de grafelijke familie maakte hij een uitzondering. Mijn vader deed altijd alles voor hen,’ zei ze. Ze keek ons aan en straalde. Was het niet verkeerd wat we deden? Maar ik las verder, over de trein uit Boedapest die je door de roetwolk al van ver kon zien aankomen en over de kraanvogels bij de ingang van het dorp. Ik las de onschuldige passages voor, de andere sloeg ik over.

Wat was het verschil tussen de ouders van mijn grootmoeder en tante Margit? dacht ik, terwijl ik terugliep naar het hotel, langs bakkerijen, schemerige kroegen met mannen die aan fruitautomaten stonden en niet in de gaten hadden dat de as van hun sigaret op hun broek viel. Er waren mensen die toekeken terwijl de Mandls werden doodgeschoten en die daarna alles in het werk stelden om de misdaad te verdoezelen, en tante Margit danste destijds in Rechnitz vlak voor het eind van de oorlog gewoon door, terwijl 180 mensen in een kuil vielen die ze zelf hadden moeten graven.

Het was laat in de middag en het was inderdaad opgehouden met regenen, het asfalt was hier en daar alweer droog. Ik had oortjes in en wandelde mijn hotel voorbij, liep in plaats daarvan door de straten alsof ik het gras maaide, vier blokken naar links, één omhoog en vier blokken terug. Het waren geen bloeddorstige monsters, mijn familieleden hadden niemand gefolterd, niemand doodgeschoten, niemand mishandeld. Ze hadden alleen toegekeken en niets ondernomen, waren opgehouden met denken en als mens bestaan, hoewel ze alles wisten. Was dat de beruchte banaliteit van het kwaad, zoals Hannah Arendt het had genoemd, vroeg ik me af, terwijl ik liep en

het liefst nooit meer was opgehouden de ene voet voor de andere te zetten. ‘Iedereen wist alles,’ mompelde ik voor me uit, voorbijgangers die me zagen konden denken dat ik meeneuriede met een lied, maar ik dacht aan een passage uit het boek *Von den Flammen verzehrt* van Lilly Kertész, een Hongaarse journaliste uit de stad Eger die in 1944 naar Auschwitz was gedeporteerd. Ze beschrijft hoe haar burens die op de binnenplaats uitkeken hadden toegekeken terwijl de joden werden afgevoerd. ‘Jullie komen nooit meer terug,’ riepen ze vanuit hun woning, waaruit dansmuziek en gelach naar buiten drong, en ze verbaasde zich: ‘Ik kende de bewoners van het huis toch. Ze hadden me altijd vriendelijk ontvangen.’

De Hongaarse Pijlkruisers konden in de wintermaanden van 1944 het moordtempo niet bijhouden. De treinen zaten vol, dus stuurden ze tienduizenden joden en Roma te voet op dodenmarsen – voortgejaagd door Hongaarse politieagenten die hen tot dertig kilometer per dag lieten afleggen; van iedere vijf stierf er een. Ook dat moet iedereen door het raam gezien hebben, ze stonden achter dichte gordijnen en volgden de stoet met hun ogen. En wat deden ze daarna? Soep koken en dan vroeg naar bed?

En hoe zat het met al die mensen die toekeken terwijl de joden van Boedapest – vrouwen, kinderen en grijsaards – met handboeien aan elkaar geketend in de ijsskoude Donau vielen? Alleen de voorste werd doodgeschoten en sleurde de anderen met zich mee. Hoe kon het dat voorbijgangers niet begonnen te schreeuwen? Of de mensen in hun mooie huizen, hoe kon het dat die zich niet op hun rug wierpen om als

een kind met armen en benen te spartelen? Hoe kon het dat iedereen zich beheerste? Omwille van de orde? Uit angst de controle te verliezen?

Ik had beter een taxi kunnen bestellen, dacht ik, terwijl we langs de laatste flatgebouwen van de binnenstad zoefden, maar ik had niet de moed te weigeren toen Marga en haar man aanboden me naar het vliegveld te brengen. Sinds we in de auto zaten, had Marga het over haar moeder Agnes en het bezoek dat we de vorige middag aan haar hadden gebracht. ‘Ze had de waarheid niet aangekund,’ zei ze en liet de toonhoogte oplopen, zodat haar opmerking een vraag leek. Haar man legde zijn hand op haar knie. ‘Laat maar, Marga, daar hebben we het toch al over gehad?’

‘Was het ook niet mooi haar zo te zien?’ vroeg ze en draaide zich naar me om. Ze probeerde de tranen die over haar wangen liepen niet te verbergen. Wat moest ik daar nu op antwoorden? Ik zat achterin en kroop weg in een hoekje van de achterbank, alsof ik gewond was of op de vlucht.

Ik had een boekje in mijn hand dat ik ten afscheid van de beide zussen had gekregen. Agnes had een paar jaar geleden bij het Shoah-museum in Buenos Aires een historicus leren kennen en hem gevraagd of hij haar kon helpen haar herinneringen aan de oorlogsjaren op te schrijven. Ik wilde het in het vliegtuig lezen.

‘Ik denk dat het goed was,’ hoorde ik mezelf tegen Marga

zeggen, en ik keek naar buiten omdat ik haar tranen niet wilde zien.

Met ons drieën stonden we in de rij voor de incheckbalie en hadden het over de krappe zitplaatsen in de economyclass, de slechte films, het eten, ik voelde me als een kind dat zijn ouders voor het eerst voor langere tijd verlaat, het liefst had ik hen omarmd. Ik stelde me voor hoe het zou voelen om mijn hoofd tegen haar magere schouders te leggen, maar dat ging niet, we kenden elkaar amper. Later dronken we koffie op de eerste verdieping van de vertrekhal. Marga hield een zakdoek in haar hand en verzocht me nogmaals om kopieën van het dagboek, die ik andermaal beloofde. En toen ik eindelijk door de pascontrole ging en me voor de laatste keer omkeerde, zwaaide ik braaf. Waarom wilde ik toch zo'n deemoedige indruk achterlaten?

Omdat zij de slachtoffers zijn?

Wat ben ik dan – een dader?

Er waren zeven jaren voorbijgegaan sinds ik het krantenartikel over Rechnitz onder ogen had gekregen, de foto van tante Margit had gezien en me in mijn familie was gaan verdiepen. Waarom eigenlijk?

Levert het iets op? Dit was de stem van mijn vader. Nee, natuurlijk levert het niets op, brulde ik terug. In vergelijking met de ontdekking van antibiotica levert het niets op.

Dus wat is er aan de hand? vroeg ik me af, zoals ik me dat elke keer weer afvroeg, meestal als ik alleen was, in treinen,

in cafés, de eerste minuten in een nieuwe hotelkamer, als je het gordijn openschuift en je neus tegen het raam drukt – wat is er toch aan de hand? Ik zat in het vliegtuig aan het raampje, dronk tomatensap, het leeslampje in het plafond scheen op het klaptafeltje voor me, waarop de dagboeken van Agnes en mijn grootmoeder lagen. Een eenzaam lichtje boven de zwarte Atlantische Oceaan, tien kilometer boven zee, zo voelde het. Naast me zat een Zwitsers paar. Ze droegen hetzelfde model broek, een weerbestendig type met veel ritsen, onder, boven, overal kon je iets uitvouwen, opbinden of oprollen, afhankelijk van of het regende of de zon scheen. Ze zullen twee of drie gletsjers in Vuurland hebben beklommen en daarna een paar dagen in de woestijn hebben doorgebracht, dacht ik, met als afsluiting een weekje lekker luieren tussen de wijngaarden van Mendoza? Tussen het profiel van hun wandelschoenzolen zat nog aarde, en ik kon mijn ogen niet van hen afhouden. Vanuit mijn ooghoeken monsterde ik het kleine sikje onder zijn onderlip, een minuscuul, tot op de millimeter getrimd streepje dat er precies zo uitzag als de klittenbandsluiting van zijn jas. Elke keer als ze een paar woorden tegen elkaar hadden gezegd, gaven ze elkaar een kusje, waarvoor ik hun kop er wel af had willen rukken. Waarom eigenlijk? Waar kwam mijn woede om deze harmonie vandaan? Waar kwam mijn peilloze verachting voor die broeken vandaan, dat symbool van rotsvast vertrouwen dat alle problemen van de wereld met ritsen en klittenband kunnen worden opgelost?

Waarom haat ik dat stel? schreef ik in mijn notitieboek, omdat ik niet wist wat ik anders moest doen. *Wat hebben ze*

je misdaan? Ik wilde mijn vragen doornemen met Strassberg.

Ben je jaloers? schreef ik, maar waarop dan?

Ik moest denken aan die keer dat ik met vrienden op vakantie ging naar Italië, jaren geleden. We hadden amper geld, sliepen in de openlucht, maakten vuurtjes, roosterden vlees, kregen pech met de auto, zagen een week lang geen douche, en toen we weer naar huis moesten, door de Gotthardtunnel, met de bergen achter ons, langs flesgroene meren met witte zwanen, imposante boerderijen en van gezondheid blakende koeien, zei een van mijn reisgenoten: 'Zwitserland blijft toch altijd het mooist.' Vanwege die woorden had ik hem het liefst gewurgd. Ook toen voelde ik me oneindig eenzaam in mijn verdriet, net als nu in het vliegtuig naast die blije Zwitsers, die niet konden wachten om eindelijk weer thuis te zijn.

Was ik jaloers op het gevoel een plek te hebben waar alles in orde was en je niet hoefde te twifelen? Was dat het?

Ja, misschien. En ik keek toe hoe zij in hun broodje beten waarvan de kruimels verstrikt raakten in de vezels van hun fleecjacks, terwijl zij langs hun vakantiefoto's swipten: 'Dat is de Tupungato,' hoorde ik hem zeggen. 'Weet je het zeker?' vroeg zij en gaf hem een kusje. 'Ja natuurlijk, kijk maar naar die bergflank, die markante vorm.' Hij kuste haar terug.

Ik deed mijn oortjes in en zette de klassieke zender aan. Chopin, dat paste wel, zo klonk het in elk geval. De lichtstraal die van boven op de dagboeken van de beide vrouwen viel, was nu als een schijnwerper op een toneel. Ik zag plot-

seling een ruimte vol mensen uit verschillende tijdperken voor me, sommigen droegen sportschoenen en oortjes, anderen een uniform, Wehrmacht, НКВД, Hongaarse politieagenten, alles zat ertussen. Ik zag mijn vrouw en mijn kinderen, nu was er geen ontkomen meer aan, ik zag Linda de prostituee en haar hondje, Strassberg rookte zijn pijp, zijn blik was duister, hij leek ontevreden met wat hij zag. Ik zag Böhme en Simanovski, ze zaten een rij voor Agnes en praatten met elkaar als beste vrienden. Iemand hoestte, iemand anders schraapte zijn keel. ‘Nou, zeg het nou maar,’ riep de schrijver Maxim Biller vol verachting: ‘En wat heeft dat met jou te maken?’

Ja, wat?

Het heeft met een gebrek aan eerlijkheid te maken, zoveel is me wel duidelijk geworden. Dat is het verbindende element – het menselijk tekort. Ik herken mezelf niet in de machtshonger van mijn tante Margit. In haar sympathie voor de nationaalsocialisten al helemaal niet. Ik herken me noch in mijn grootmoeders verdriet om de teloorgang van het feodale Hongarije, noch in haar heimwee naar het vaderland en de orde van weleer. Maar wel in haar zwakheden.

Zou ik anders hebben gehandeld dan mijn grootmoeder, destijds, die middag? Zou ik zijn opgestaan tegen mijn vader, die niet wilde ingrijpen? Zou ik hem hebben tegengehouden toen hij de moorden verdoezelde? Ben ik ooit ergens tegen opgestaan? Nee, waarom ook? In Zwitserland is alles immers prima in orde, hoor ik mezelf antwoorden.

Is dat wel zo?

Natuurlijk, ik was tegen de invasie van Irak door de Amerikanen. Tegen het immigratiebeleid van de conservatieven. Tegen het afslachten van dolfinnen in de baai van Taiji. En als de demonstraties niet toevallig net op het moment begonnen als ik de kinderen bij het kinderdagverblijf moest ophalen, ging ik regelmatig de straat op om te protesteren. Op Facebook en Twitter zijn we tegenwoordig elk uur wel ergens voor of tegen, we delen bloedige foto's en scherpe analyses, linken naar video's van rampen met bootjes vol vluchtelingen die voor de kust van Lampedusa verdrinken en ondertekenen virtuele petitie tegen vrouwenbesnijdenis in Zuid-Soedan. Maar wat zouden we doen als de gebeurtenissen zich van de computer naar onze straat verplaatsten? Als er plotseling een beroep op ons werd gedaan als mens, niet als user, als alles echt werd in plaats van virtueel. Als het zou stinken, pijn doen, lawaai maken en we de wereld niet langer via het afstandelijke design van onze Apple konden waarnemen: als het oorlog was zoals zeventig jaar geleden, zouden we dan niet allemaal meelopers zijn?

Natuurlijk niet, zouden de jongeren roepen, die met die gymschoenen en die juten tasjes. We hebben toch van het verleden geleerd. Dat zal ons niet overkomen.

O nee?

Worden we, als het erom gaat onze huid te redden, niet plotseling gehoorzaam en plichtsbewust? Zijn we geen Simanovski's en Böhme's, hebben we niet allemaal iets van Margit in ons?

We zijn wel geen kampbewakers en nemen geen verhoren af, we laten ook niemand doodschieten, maar hoe gedragen we ons in conflicten die veel minder bedreigend zijn dan oorlogen? Op kantoor bijvoorbeeld, als we een goede indruk willen maken? Zijn we eerlijk genoeg om te zeggen waar het op staat, ook als dat ongemakkelijk is? Nemen we mensen in bescherming die op het werk gepest worden door onze baas – of staan we vanaf de kant toe te kijken zoals die voorbijgangers in Boedapest toen ze de joden in de Donau lieten verzuipen? Zouden we opstaan als iemand onrecht wordt aangedaan of doen we er het zwijgen toe, zoals mijn grootmoeder? Durven we het risico te nemen? Zijn we überhaupt ooit bereid risico's op de koop toe te nemen? Wie dan? Waarvoor?

We zitten op podia, schrijven blogs, oogsten bijval, schudden handen, doneren geld, bezoeken psychoanalytici, uiten virtueel onze verontwaardiging over het verdwijnen van het mangrovewoud, de uitzetting van Nigeriaanse vluchtelingen, wat dan door 107 mensen wordt geliket en tot uitnodigingen leidt voor nieuwe netwerken, Xing, Pinterest, LinkedIn, waar we door de profielen van onze vrienden browsen en ons verbazen over wat zij verdomme allemaal lezen, waar zij verdomme allemaal naartoe gaan, Phnom Penh, Detroit, TED-conferenties, Burning Man en Art Basel. Je moet tenslotte bijblijven.

Maar wordt er ooit over zwakheden getwitterd, worden er angsten gedeeld, wordt er over twijfels geblogd, dat de islamitische minderheid in Birma iemand een zorg zal zijn, dat hij niets hoeft te weten over het mangrovewoud, dat hij

niet het lef heeft gehad zijn baas de waarheid te zeggen?

Zijn we werkelijk zo fatsoenlijk als we ons virtueel voordoen? Hoe standvastig zijn we? Hoe standvastig ben ik?

Ik sloeg mijn notitieboek open, las de datum die ik op de luchthaven voor het vertrek linksboven op een nieuwe bladzijde had geschreven, schreef de zin '*Zou jij dat kunnen, joden verbergen?*' en daaronder het antwoord – '*Nee.*'

Een week later lag ik weer bij Strassberg op de bank. Ik had me verheugd op mijn eerste sessie na mijn Argentijnse reis. Het liefst had ik gehad dat hij met me was meegegaan naar Buenos Aires en dat we elkaar dan elke avond in een van die grillrestaurants hadden ontmoet, zware malbec hadden gedronken die bij de mondhoeken bloedrode resten achterliet, en over alles hadden gesproken. Maar nu wist ik niet waar ik beginnen moest. ‘Weet u,’ zei ik na een poosje. ‘Het was merkwaardig harmonieus.’

‘O ja?’

‘Dat was al zo vóór we elkaar ontmoetten. Al aan de telefoon en in de e-mails was er meteen een soort vertrouwdheid. En toen ik in het restaurant voor het eerst oog in oog kwam te staan met de beide dochters van Agnes, zeiden ze hoe fijn ze het vonden dat we elkaar persoonlijk konden ontmoeten en dat ze het gevoel hadden dat we elkaar al heel lang kenden – en voor mij gold eigenlijk precies hetzelfde. En toch...’

‘Toch wat?’

‘Moeilijk te zeggen.’

Strassberg zweeg.

‘Toen ze mij vroegen of ik de bladzijden van het dagboek wilde kopiëren, aarzelde ik. Ik wilde het niet. Nog niet, ik

ben nog niet zover. Het is nog te ruw, te onaf. Het is toch ook mijn geschiedenis. Geen idee wat ze ermee zullen doen.'

'Dat is de kern.'

'Welke kern?'

'Het gaat om de macht over de geschiedenis. Daar ging het al om bij uw grootmoeder en haar vader, die de moord verdoezelde. En daar gaat het nu weer om tussen u en Agnes' dochters: wie beslist wat er uiteindelijk zal blijven staan?'

'Hmm,' deed ik.

'Voor uw vertrek ben ik er bewust niet over begonnen, omdat ik u niet wilde beïnvloeden,' vervolgde hij, 'maar wat uw relatie met Agnes' dochters betreft zit u in een verdraaid lastig parket: u kunt alleen maar verliezen. Als u niet precies doet wat zij van u vragen, zit u al snel aan de kant van de daders. Het zou me niets verbazen als die harmonie waarover u het had, geen lang leven beschoren zal zijn.'

In april liep ik Linda weer tegen het lijf, de prostituee die ik in april in de trein had leren kennen, die met dat hondje. Ik zag haar toevallig in een zijstraatje in de buurt van het station. Ik was er eerst niet zeker van of zij het was en liep een paar meter achter haar aan. Ze was in gezelschap van een andere vrouw, hun schouders raakten elkaar, ze droegen zwarte gewatteerde jassen die tot de knieën reikten, hoewel het lekker weer was. Ik stond nu vlak achter hen, hoorde

hun Hongaars dat zo anders klonk dan dat van mijn vader, donkerder, ruwer, en ik aarzelde hen aan te spreken, wat wilde ik ook van haar? ‘Linda,’ riep ik toen toch, waarop ze zich omdraaide en me verrast aankeek. Ze was nauwelijks opgemaakt en kleiner dan ik me herinnerde, bij haar onderlip zat een gesprongen herpesblaasje. ‘Weet je nog wie ik ben?’ Zij schudde haar hoofd. ‘We hebben elkaar eind vorig jaar in de trein naar Boedapest leren kennen,’ zei ik. ‘We zaten naast elkaar, jij had je hond bij je.’ Nu knikte ze, haar metgezel keek haar vragend aan. Ze rookten allebei zo’n lange dunne sigaret met een wit filter die er van veraf uitziet als een strohalm en die ik alleen ken van vrouwen uit Oost-Europa.

‘Wat een geluk,’ zei ik, omdat ik niet op het woord voor ‘toeval’ kon komen. Was dat niet te opdringerig? schoot me door het hoofd. ‘Hebben jullie tijd voor een kop koffie?’ Ik kon niets beters bedenken.

Ze schudden hun hoofd. ‘Waarom?’ vroegen ze.

‘Zomaar,’ antwoordde ik. Linda was, net als toen in de nachttrein naar Boedapest, niet onvriendelijk. Ze was alleen voorzichtig.

‘Ik wil graag met jullie praten.’

‘Waarover?’

‘Over jullie leven en over Hongarije.’

Ze keken elkaar aan, lachten en wierpen gelijktijdig hun brandende sigaret weg, die onder een auto rolde. Hun leven was saai en Hongarije was een kutland, zei Linda. Weer keken ze elkaar aan. ‘We kunnen ook een hapje gaan eten,’ stelde ik voor. ‘Voor mijn part,’ zei Linda, zonder me aan

te kijken. We staken de straat over en gingen een Turkse snackbar binnen, het rook er naar uien en zeep, we vonden een plek in een hoek voor een spiegelwand, waar beide vrouwen voortdurend blikken in wierpen en dan hun haar gladstreken. Hun telefoon legden ze naast zich op tafel, alsof het pistolen waren.

‘Waarom is Hongarije een kutland?’ vroeg ik na een poosje. Marika, Linda’s metgezel, zei niet veel. Ze was jonger, amper twintig, had zwart, bijna schouderlang haar dat een wijnvlek in haar nek camoufleerde. Ze lachte als Linda lachte en gaf vaak hetzelfde antwoord als zij.

‘Omdat er in Hongarije geen werk is. Omdat het leven er slecht is,’ zei Linda.

‘Dat begrijp ik.’

‘Wat begrijp je?’

We zwegen.

‘Wat doe jij voor werk?’ vroegen ze.

‘Ik ben journalist. Ik schrijf.’

‘Wat ging je in Hongarije doen?’

‘Ik ging op bezoek bij mijn vader. En ik ben naar een klein dorp geweest dat Sárosd heet. Kennen jullie dat?’ Toen begon ik te vertellen. Over mijn reis, over het dagboek van mijn grootmoeder. Het eten werd gebracht, ik begon over het misdrijf dat op de binnenhof van het kasteel was begaan. ‘Een Joods echtpaar is daar een jaar voor het eind van de Tweede Wereldoorlog doodgeschoten,’ zei ik, terwijl ik toekeek hoe Linda en Marika in hun broodje döner haptten, waar knoflooksaus uit droop. Ik moet op hen de indruk hebben gemaakt van een verwarde bejaarde,

want ik zag niets dan verbazing op hun gezicht.

‘Tweede Wereldoorlog?’ herhaalde Marika langzaam, alsof het een begrip uit de oudheid was dat tegen direct zonlicht moest worden beschermd en waar je eerst heel voorzichtig de zijden doek van af moest wikkelen.

‘Ja,’ zei ik. De uiringen die uit het brood op hun bord vielen, klemden ze tussen hun lange nagels, als tussen Chinese eetstokjes.

‘Maar dat is toch honderd jaar geleden.’

‘Zeventig,’ corrigeerde ik haar op de toon van een leraar, alsof dat iets uitmaakte. We aten door, zonder veel te praten, en ik voelde me belachelijk, omdat ze over een paar uur weer voor die boxen op klanten zouden staan wachten en ik hier zat en hun een verhaal vertelde dat zich decennia geleden op de binnenhof van mijn grootmoeder had afgespeeld, destijds, in een wereld die lang geleden is verdwenen. Ik hielp hen met het openscheuren van de witte zakjes met verfrissingsdoekjes die de ober ons had gebracht, waarna alles om ons heen naar citroen rook, toen stonden we op en gingen naar buiten. Ze wilden een sigaret bij hun koffie, gingen naast de ingang tegen de gele gevel staan en zochten in hun jaszak naar een aansteker.

‘Weten jullie ouders wat jullie in Zürich doen?’ vroeg ik. Marika schudde haar hoofd.

‘Werken jullie in die boxen?’

‘Ga je over ons schrijven?’ vroeg Linda.

‘Mag dat?’

Linda zei: ‘Mijn vader is weg, mijn moeder is thuis bij mijn dochter. Heb je daar genoeg aan?’ Ze blies de rook van

haar eerste haal door haar neus naar buiten.

‘Een foto zou ook fijn zijn,’ zei ik en stak mijn hand al in mijn jaszak.

‘Ik maak je af als je dat probeert,’ zei Linda en ontweek mijn blik. ‘Ik heb me niet opgemaakt en zie eruit als een pannenkoek,’ waarop ik iets aardigs wilde terugzeggen, maar ik kon in het Hongaars niets bedenken.

‘Er zijn vrouwen die het hun dochters vertellen,’ zei ze.

‘Jij niet?’

‘Nee.’

‘Je zou ze kunnen waarschuwen.’

‘Iedereen moet voor zichzelf zorgen.’

‘Ik zou als kind willen weten wat mijn moeder deed.’

‘Waar heb je het over?’ Ze rookte, keek naar beneden en begon over haar dorp te vertellen, over de andere zigeunermeisjes die langs de doorgaande wegen plastic flessen aan boomtakken binden of repen aluminiumfolie, die glinsteren in het zonlicht, zodat de vrachtwagenchauffeurs hen al van veraf zien. Ze wachten in de zomer in de bosjes langs de weg, tot een van hen afremt en uitstapt en kreunt en betaalt en dan weer verdwijnt. Sommigen nemen de meisjes ook een paar kilometer mee, vertelde Linda, brengen via hun radio hun collega’s op de hoogte, dat ze er een bij zich hebben, een dunne of een mollige, een donkere of blonde, en zo worden ze van chauffeur op chauffeur doorgegeven, als een estafettestokje, met de ene naar het westen, met de volgende naar het zuiden, kriskras het land door, soms worden ze ook als een lastige hond achtergelaten op een parkeerplaats, en als ze zwanger raken, dan is dat maar zo.

‘Zo begint het,’ zei Linda zakelijk en gebaarde naar Mari-
ka dat het tijd werd op te stappen. We namen afscheid, ik
schreef mijn telefoonnummer op een briefje dat ik in mijn
jaszak vond. ‘Bel gerust als jullie iets nodig hebben,’ zei ik
en wist dat ze het niet zouden doen. Toen gaven we elkaar
een hand.

‘Waar is je hond eigenlijk?’ riep ik haar na.

Linda schudde haar hoofd.

‘Ik heb u nooit verteld dat ik afgelopen herfst tijdens mijn
reis naar Hongarije een prostituee heb leren kennen,’ zei
ik een week later vanaf de bank tegen Daniel Strassberg.

‘Nee,’ zei hij.

‘Ik heb haar toen in de trein aangesproken en een paar
dagen geleden liep ik haar toevallig tegen het lijf, ze was
met een vriendin. We zijn iets gaan eten. Zij en haar vrien-
din komen allebei uit Hongarije, uit een klein dorp, nu
staan ze allebei voor de afwerkboxen op klanten te wachten.
Ik heb hun over het dagboek verteld, over de Mandls, over
mijn reis naar het kasteel.’

‘Waarom?’

‘Dat weet ik niet. Ik wilde hun iets over mezelf vertellen.
Misschien wilde ik ook zien hoe ze zouden reageren. Het
dubbelleven dat mensen als Linda leiden heeft me altijd
gefascineerd: wat zeggen ze thuis tegen hun moeder? Wat
doen ze als hun dochters vragen stellen? Hoe vaak denken
ze erover na wat er werkelijk gebeurt?’

‘Wat heeft het dubbelleven van die prostituees met u te maken?’

‘Eigenlijk niets,’ antwoordde ik en keek langs Leibniz en Lacan omhoog naar de houten vrouwenfiguur op de kast, iemand had haar omgedraaid, ik zag haar billen, haar grote, brede heupen. ‘Of misschien ook wel. Het gaat om de vraag wat je van jezelf prijsgeeft. Welke verhalen laat je toe? Welke waarheid bouw je om je heen? Wat geef je door en waarover zwijg je liever? Mijn grootmoeder heeft pas aan het eind van haar leven besloten openheid van zaken te geven, de dochters van Agnes houden de waarheid over de dood van hun grootouders voor zich, zoals Linda niets zal vertellen over die boxen en hoe het voelt om weer in de rij te gaan staan nadat ze uit een auto stapt, de resten sperma nog in haar mond.’

Strassberg zweeg.

‘Maar de vraag blijft...’

‘Ja?’

‘Hoe zit het met mij?’

‘Hoe bedoelt u?’

‘Welk verhaal vertel ik? Wat geef ik door en wat houd ik voor mezelf?’

‘U hebt ervoor gekozen in psychoanalyse te gaan, dus het lijkt erop dat u de confrontatie met uw zwakheden aangaat.’

‘Licht werpen op mijn donkere kanten. Maar doe ik dat wel echt?’

‘Hoe reageerden die twee vrouwen op het dagboek van uw grootmoeder?’

‘Ze dachten dat ik niet goed bij mijn hoofd was. We gingen döner eten en toen begon ik over de Tweede Wereldoorlog, het was absurd. Ik voelde me ongelooflijk oud, omdat alles zo lang geleden is, en tegelijk ook ongelooflijk jong en naïef en verwend, als een bleke student van een Engelse elite-universiteit die het leven alleen uit boeken kent. Al jaren lig ik hier op de bank en breek me het hoofd over dingen van vroeger, terwijl Linda en Marika dagelijks vechten voor hun heden.’ Ik zweeg omdat ik niet meer wist hoe ik verder moest. Minuten lag ik daar zonder een woord te zeggen. ‘Moet ik al die ballast, al dat verleden, niet gewoon overboord kieperen als een ballonvaarder?’ vroeg ik.

Hij antwoordde niet en ik had opnieuw het gevoel dat ik alleen maar apekool verkocht.

‘Dan zou ik mijn eigen koers kunnen varen,’ ging ik niettemin verder. ‘Ik zou lichter zijn, ik zou aan hoogte winnen. Kunt u zich herinneren dat mijn grootmoeder het over een band had, een band tussen haar en ons, tussen de grootouders en de kleinkinderen?’

‘Ja.’

‘Ik vraag me af of je die niet zou moeten doorhakken. Dan kun je tenminste bij nul beginnen, zonder al die oude bagage te moeten meezeulen. Maar hoe moet je dat doen? Je kunt je wortels nu eenmaal niet verloothen, je verleden niet bij het vuilnis zetten, of wel? Om opnieuw te kunnen beginnen, zul je eerst moeten begrijpen waar je vandaan komt en wie je bent, is dat het niet? Pas als je die band voor je ziet, de markeringen ziet oplichten als de landingsbaan van een vliegveld in het donker, kun je hem ver-

breken. Ach, laten we het hier maar bij laten voor vandaag. Het is allemaal niet zo belangrijk.'

'Daar is dat zinnetje weer.'

'Welk zinnetje?'

'Ik denk dat het allemaal wel degelijk belangrijk is, anders was u hier niet. Misschien moet u ophouden dingen die uzelf betreffen als onbelangrijk af te doen. U verraadt niemand als u voor uw eigen dingen opkomt.'

'Dat begrijp ik niet.'

'Ik begrijp het ook niet helemaal. Maar we hebben nog tijd.'

In september ging ik eindelijk achter mijn bureau zitten en trok de gordijnen dicht. Ik had een schema getekend om een beter overzicht te krijgen; had geprobeerd al mijn reizen en onderzoeken in één tekening onder te brengen, met pijlen en strepen en symbolen voor de verschillende personen, mijn vader was de maan, mijn grootmoeder een cirkel, Agnes een vogel – en het hakenkruis was Margit. Ik knipte het schema uit en prikte het voor me op de muur, zette mijn stoel recht en begon te schrijven, iedere dag, zonder onderbreking. De eerste maand ging het goed, ik typte zonder te merken hoe de dagen alsmaar korter werden; de eerste bladeren vielen van de bomen, mijn kinderen hadden nieuwe rubberlaarzen nodig. De tweede maand heb ik mezelf vervloekt, in de derde gemerkt dat je niet over je eigen psychoanalyse kunt schrijven terwijl die

parallel daaraan nog doorloopt, omdat je dan thema's uit eerdere sessies moet oprakelen, waarop alles weer anders wordt. Je kunt niet in woorden vatten wat er tijdens die sessies gebeurt, en doe je het toch, dan valt het voor je ogen uit elkaar. In de vierde maand sneeuwde het dagen achtereen, de rubberlaarzen maakten plaats voor een gevoerde variant en ik kwam tot de slotsom dat ik nog een laatste reis moest maken.

Er stond een passage in het dagboek van mijn grootmoeder waarvan ik het waarheidsgehalte had betwijfeld. Kort nadat het echtpaar Mandl was doodgeschoten, ging ze op weg naar het kamp waar Agnes en Sándor zich bevonden, had ze geschreven. Tegen haar ouders zei ze dat ze naar Boedapest ging om een paar dingen te regelen, de ware reden voor haar reis liet ze onvermeld.

Enkele maanden eerder hadden Duitse troepen Hongarije bezet, vrachtwagens van de Wehrmacht doorkruisten het land, de Pijlkruisers patrouilleerden, de Hongaarse regering onder Döme Sztójay, de nieuwe minister-president en nazisymphathisant, kondigde aan dat er getto's zouden worden ingericht, joden werden verplicht voortaan een gele ster te dragen. Ook Eichmann was in Boedapest gearriveerd en had zijn hele staf meegebracht. Zijn *Sondereinsatzkommando* bestond uit ervaren mannen als Franz Novak en Dieter Wisliceny, Hitler had ze zelf helpen uitzoeken. Eichmann betrok een suite in Hotel Astoria, waar hij op 31 maart zijn eerste ontmoeting met de Joodse Raad van Boedapest had. 'Weten jullie wat ik ben?' schijnt hij het verzamelde gezelschap gevraagd te hebben, onder wie raadsvoorzitter Samuel Stern, en hij zal gewacht hebben tot deze zijn hoofd schudde voor hij antwoordde: 'Een bloedhond.' In de

twee maanden die volgden liet hij 437.402 Joodse mannen en vrouwen, kinderen en bejaarden naar Auschwitz deporteren, van wie de meesten vanaf het perron rechtstreeks naar de gaskamers gingen.

In die periode reisde mijn grootmoeder dus met de trein vanuit het dorpje waar ze woonde naar Boedapest en van daaruit verder naar Kistarcsa, waar zich het kamp bevond. Ze was toen tweeëntwintig jaar en zwanger van haar tweede zoon, die het daaropvolgende voorjaar niet zou overleven; haar oudste kind, mijn vader, liet ze achter bij haar ouders. In Boedapest moest ze overstappen, langs de vele soldaten en gewonden die op het Boedapester Ooststation rondhingen, de lucht vol roet en waterdamp van de stoomlocomotieven. Op het perron aangekomen, ging ze op een bankje zitten wachten, een jonge vrouw van het platteland, van goede komaf. Wat voor kleren zal ze hebben aangehad? Vast niet al te modieus, ze was op weg naar een gevangenis, en met kleren had ze toch al nooit veel opgehad. Misschien droeg ze een hoed? Misschien had ze een handtas bij zich met daarin een notitieboekje waarin ze met een potloodstompje opschreef wat ze tegen Agnes wilde zeggen, terwijl op de achtergrond een stem via de luidspreker omriep dat haar trein gearriveerd was.

Van Agnes' dochters had ik intussen gehoord dat het werkelijk zo is gegaan. Dat mijn grootmoeder echt naar Kistarcsa is gereisd om Agnes en Sándor op te zoeken. Waarom kostte het me toch zo'n moeite dat te geloven?

Omdat ik haar daar niet toe in staat achtte, daarom. Dat had niet zozeer met moed te maken, wat me verraste was

de vastberadenheid die eruit sprak, de kracht en het geloof in eigen kunnen. Zij was het toch die zichzelf in haar dagboek op meerdere plekken als mol had beschreven, *met het hoofd onder de grond, alsmaar aan het wegduiken*.

Jaren geleden heeft mijn vader me eens verteld dat er om de twee weken een vreemde man met een rolkoffer bij mijn grootmoeder aan de deur kwam en haar elke keer een nieuwe brandblusser aansmeerde; ze stapelden zich al snel op in de kelder. Ze was niet seniel, ze wist dat hij haar oplichtte, maar toch wimpelde ze hem niet af, omdat ze zichzelf niet het recht toekende hem te bruuskeren. Ze verdween liever als mens dan zich te verweren, liet liever elke keer het verhaal over de voordelen van dit geheel nieuwe type blusschuim over zich heen komen dan dat ze de deur voor de neus van die vreemde man in zijn slecht zittende pak dichtknalde. De huis-aan-huisverkoper had dat kennelijk in de gaten en had er gebruik van gemaakt. Zo was ze opgevoed, dat ze nooit voorrang mocht geven aan haar eigen behoeften, ze kauwde liever op een oude korst dan een vers brood te kopen, en als het erom ging een plekje te veroveren, als er bijvoorbeeld in de supermarkt met de ellebogen werd gewerkt, dan verschool ze zich. Daarin lag haar opvatting van grootheid: in bescheidenheid.

Des te opmerkelijker was haar heimelijke reis naar dat kamp, zeventig jaar geleden. Het was het enige aan mij overleverde moment waarin ze zich niet voegde. Alles wat bepaalde wie ze was en alles wat ze met zich meedroeg, haar schaamte, de pijn om de teloorgang van een tijdperk, de traagheid van haar stand, legde ze die dag af. Ze over-

won de moeheid die heel Hongarije in de greep hield, de berusting die het land na het einde van de monarchie had besmet en die bij de bevolking in het bloed was gekropen. Door naar het kamp te reizen verzette ze zich ook tegen haar vader en de pastoor, die samen de moord op het echtpaar Mandl hadden verdoezeld. Ze trok haar mollenjas uit, haar tweede huid, ging naakt in de trein zitten en keek naar buiten, gedreven door de wil eindelijk iets te doen.

Daarom reed ook ik naar de stad waar zich het kamp bevond, om haar eer te bewijzen, om op die plek dicht bij haar te komen. En ja, misschien hoopte ik ook iets van de kracht die haar destijds had omgeven in mezelf te voelen.

Een leeg bierblikje van een halve liter rolde tegen mijn voeten toen de trein in Boedapest in beweging kwam, langs Ikea en McDonald's, langs de reclameborden en grauwe flatgebouwen van de buitenwijken – wat zij hier destijds gezien zal hebben? Velden waarop hier en daar nog wat sneeuw lag, een paard voor een ploeg, een enkele klaproos in de berm, een tank op een kruising en soldaten, overal soldaten. Het bierblikje rolde verder naar achteren en kwam bij de eerste halte opnieuw voorbij. Het was een frisse zaterdagmorgen in december, van de zon zag je alleen een vage krans, de rest ging schuil achter dikke wolken, de verwarming onder me zoemde. Tegenover me zaten twee oudere vrouwen die zich beklagden over de hoogte van hun pensioenpremie, ik keek langs hen heen naar de turquoise bekleding met dat vreemde patroon, een puntige kluwen in verschillende kleuren, bliksemschichten die alle kanten uit schoten. Wie bedenkt nu zoiets, dacht ik, terwijl

de vrouwen het nu over de ontwikkeling van de gasprijen in de afgelopen jaren hadden. Iemand moet dat patroon ontworpen hebben, het verloop van de lijnen, iemand had daar nachtenlang voor achter zijn computer gezeten. Er moeten besprekingen over zijn gevoerd, presentaties gehouden, en op een gegeven moment moet die persoon de opdracht zijn gegund, wat tot grote blijdschap zal hebben geleid. Achter elke beslissing staan mensen, of het nu om bekleedingspatronen of afwerkboxen gaat, altijd is er iemand die zegt: 'Zo doen we het.' Ik heb dat idee altijd al fascinerend gevonden.

We reden langs het kleine vliegveld Mátyásföld. Zouden hier destijds vliegtuigen met hakenkruizen hebben gestaan? Heeft zij zich voorgesteld hoe het zou zijn als ze voor de poorten van het kamp stond? Had ze voorbereid wat ze op dat moment zou zeggen? Had ze geld bij zich om soldaten om te kopen? Wilde ze Agnes vrijkopen – of haar eigen schuld afkopen?

Het kamp in Kistarcsa bestaat al sinds de jaren twintig. Oorspronkelijk was het een textiel fabriek met meer dan duizend arbeiders voor wie aan de overzijde van het spoor slaapzalen waren gebouwd. Maar door de crisis van 1929 moest de fabriek haar deuren sluiten, waarna het complex werd overgenomen door het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat er een gevangenis van maakte. In die tijd leefde in Hongarije nog het idee van het 'gezonde volkslichaam'

dat moest worden afgeschermd tegen schadelijke invloeden, het idee van aparte leefzones: aan de ene kant de goeden, aan de andere kant, achter tralies, de slechten. Tot de Tweede Wereldoorlog werden hier communisten opgeborgen, criminelen, homoseksuelen, geesteszieken, mensen die stoorden en niet in het beeld pasten. Het kamp is wel met Dachau vergeleken, eveneens een voormalige fabriek buiten een grote stad, met een goede spoorverbinding – hoe praktisch. Buiten een paar boeren die deden of ze niets in de gaten hadden, was er niemand te bekennen, amper getuigen, amper vluchtgevaar. Tegenwoordig zou men het een Black Site noemen, Kistarcsa was een oord dat niemand kende.

Met het binnentrekken van de Duitsers op 19 maart 1944 kwam het kamp in handen van de ss, die er joden onderbracht die naar Auschwitz zouden worden gedeporteerd. En toen de communisten in 1948 de macht overnamen en Mátyás Rákosi uitvoerde wat Stalin vanuit Moskou dicteerde, werden er politieke tegenstanders van het regime, enkele leden van de adel en vele geestelijken gevangengezet in dezelfde cellen waar Agnes en haar broer Sándor jaren eerder opgesloten hadden gezeten. Bewakers en gevangenen kwamen en gingen, Kistarcsa bleef. Tot de opstand tegen de Russen in 1956 sliepen hier duizenden mensen op de grond, er waren geen bedden en nauwelijks dekens, zonder hoop op een eerlijk proces, onder wie kardinaal Mindszenty, het hoofd van de Hongaarse katholieke kerk, die de moed had zich vanaf de preekstoel uit te spreken tegen het regime van de Pijlkruisers, en later tegen het al

even mensonterende systeem van de communisten. Maar in tegenstelling tot Mindszenty overleefde Kistarcsa zelfs dat.

Aan het begin van de jaren tachtig werd een deel van de ruimtes gebruikt voor de opleiding van politieagenten, de rest stond leeg, in mogelijk de rustigste jaren die het kamp heeft gekend, een bevroren tijd achter het IJzeren Gordijn, tot alles met de *Wende* aan het eind van de jaren tachtig opnieuw op zijn kop kwam te staan en men zich weer herinnerde waartoe Kistarcsa altijd gediend had. Al snel raakten de cellen weer vol, de bewakers droegen sleutels aan hun broeksband en een knuppel in hun hand, in de kantine werd weer aardappelpuree op borden gekletst, zoals sinds mensenheugenis. Kistarcsa was weer terug – het was nu een van de grootste uitzetcentra van Europa. Na de joden en de tegenstanders van het communisme waren nu de zwarten aan de beurt, de bezitlozen en hongerigen, schadelijke individuen die je buiten de deur moest zien te houden, ook zij. Rond de 20.000 mensen, de meesten uit Afrika, verbleven voorafgaand aan hun uitzetting nog een paar maanden in deze ruimtes, die de geschiedenis van de Europese meedogenloosheid van de afgelopen eeuw weer spiegelden.

De allerlaatste bewoners van het kamp waren achttien mannen uit Rwanda. Ze waren gevlucht over de bergen van het voormalige Joegoslavië, waar ze bijna waren doodgevroren, nadat ze hun vrienden en familieleden al bij de overtocht over de Middellandse Zee waren kwijtgeraakt, en natuur-

lijk wisten ze niet waar ze nu waren beland. De slaap- en eetzaal stonden leeg, er was verder niemand, op een paar bewakers na die hun tijd uitzaten, en medewerkers van een vluchtelingenorganisatie die fruit meebrachten en de verbaasde kok verboden varkensvlees te verwerken in zijn waterige goulash. Al jaren brokkelde het pleisterwerk af, de wc's deden het niet meer, boomwortels staken door het asfalt tussen de gebouwen van het complex. De Rwandezes deden wat alle gedetineerden voor hen hadden gedaan, ze wachtten, ze rookten, ze sliepen slecht. Ze waren de overgeblevenen, de laatsten in een keten van gevangenen, tot men ook hen op een dag kwam halen en over de Servische grens zette, waar ze vandaan waren gekomen, misschien waren ze ook wel in de boeien geslagen en teruggevlogen naar Kigali, wie zal het zeggen?

Sinds tien jaar stonden de gebouwen leeg. Sommige waren afgebroken, andere gerenoveerd, er kwam een kleuterschool in. Waar vroeger mensen opgesloten hadden gezeten in afwachting van hun deportatie naar Auschwitz, zat nu een school, mede gefinancierd door de Europese Unie. **MAGYARORSZÁG MEGÚJUL**, Hongarije vernieuwt zich, stond in grote letters op een bord bij de ingang, de lak glansde, de ramen waren van dubbel glas, daarachter zag je aan lage tafeltjes kinderen zitten.

Ik liep door de straten van het stadje, misschien net als mijn grootmoeder destijds, op zoek naar een poort, een ingang. Wat me opviel waren de gedenktekens die overal verspreid waren, zes of zeven: een marmeren plaquette voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, een boom-

stam voor de slachtoffers van het communisme, een witte steen ter herinnering aan de vredesonderhandelingen van Trianon in 1922. Het kwaad komt in Hongarije altijd van buiten, van de Duitsers, de Russen, de geallieerden, zo krijgt iedere museumbezoeker in Boedapest ingeprent, Hongarije was altijd het slachtoffer, Hongarije was altijd onschuldig, maar was het kamp zelf niet eigenlijk het belangrijkste gedenkteken van deze omgeving? Moesten er niet minstens een paar muren bewaard blijven, om niet te vergeten welke wreedheden Hongaarse bewakers honderd jaar lang hebben begaan? Het land mocht zich dan vernieuwd hebben, zoals op het bord voor de kleuterschool stond vermeld, maar wat behield het van vroeger, welke geschiedenis werd hier verteld?

Bij een kruising raakte ik in gesprek met een oude vrouw, die me vertelde hoe het stadje er zestig jaar geleden had uitgezien. Ze wees met haar stok op afzonderlijke huizen: 'Die en die en die waren er toen nog niet,' zei ze. 'En die en die ook niet.'

'Maar het kamp was er wel,' onderbrak ik haar.

'Ja, het kamp', ze keek naar de grond.

Ik hielp haar met haar boodschappentassen, waaruit stronken prei staken, we liepen de straat door naar haar huis. 'Ik ken iemand die in het kamp heeft gezeten,' zei ik omzichtig, waarop ze knikte, zonder een woord te zeggen, laat staan iets te vragen. 'Ergens moet toch een toegangspoort zijn geweest?' vroeg ik haar.

'Die is een eind weg.' Achter het station, minstens een halfuur lopen. Ik zette haar boodschappen voor haar voor-

deur neer, bedankte haar, trok mijn muts over mijn oren en ging op pad. Vijf minuten later was ik er. Hoe kon die oude vrouw zich zo hebben vergist? Omdat je niet anders kunt dan het kamp ver van je af schuiven, was dat het? Elk jaar een stukje verder, tot het op een dag was verdwenen? Zo schijnen er in Duitsland mensen te zijn die naast een voormalig concentratiekamp wonen en geraniums voor hun raam zetten, en als iemand hun vraagt of ze er geen probleem mee hebben op die plek te moeten wonen, antwoorden ze: hoezo?

Ik pakte het groene traliehek vast dat het terrein omheinde. Zou mijn grootmoeder hier ook hebben gestaan? In het dagboek staat daar niet veel over, ze zal nerveus zijn geweest, angstig, en ze zal het koud hebben gehad – in de zomer had ze het zelfs in de schaduw van grote bomen koud – maar ze liet zich niet tegenhouden, alsof alles van deze ontmoeting afhing: *ik moest Agi spreken*, schreef ze, hoe graag had ik haar gezicht van destijds gezien, haar ogen, haar mond, rookte ze? Haastige trekjes over de longen, alvorens op de soldaat af te stappen? Of nee, dat kan niet, ze was immers zwanger, bovendien betaamde het een jongedame niet om op straat te roken – nou en? Had ze dat niet allemaal afgeworpen toen ze hierheen kwam? Ze was die dag geen dame, dat was het nu juist, ze was eindelijk een mens.

Het kamp bevond zich in de buurt van de spoorbaan, ik herinner me nog de weilanden die eromheen lagen en een poort, die bewaakt werd door een soldaat in uniform, ik weet niet van welke rang. In het herkennen van insignes was ik onbedreven.

Ik vroeg hem of Sándor en Agnes Mandl, broer en zus, zich in de gevangenis bevonden en of ik hen te spreken kon krijgen, het was belangrijk. Hij noteerde mijn verzoek. Hij was niet eens onbeleefd, eigenlijk best vriendelijk.

Ik kon van achter het hek door de gebroken vensterruiten van sommige ruimtes naar binnen kijken, zag gekrabbelde opschriften op de muur, ook op de buitenmuren van de gebouwen zat graffiti, en ik moest aan Simon en zijn vrienden denken, over wie ik jaren geleden geschreven had, een groep jonge Britten die in het weekend bij oude fabrieken naar binnen klommen, bij verlaten sanatoria voor psychiatrische patiënten of bij onbewoonde vervallen kastelen. Ze braken niet in als dieven, ze waren goed voorbereid, geen vandalen, ze hadden bij het kadaster plattegronden opgevraagd en waren precies op de hoogte van de loop van rioolsystemen, waar we de hele ochtend op onze buik doorheen kropen, met een mijnwerkerslamp op ons voorhoofd, langs dode ratten, om uiteindelijk via de verwarmingsbuis van de wasserij tot het sanatorium door te dringen, waar ze in oude dossiers bladerden, op beschimmelde matrassen gingen liggen en foto's maakten van de isoleercellen. De hele dag bespraken ze hoe het destijds geweest moest zijn, toen depressieve en schizofrene patiënten met elektroshocks werden behandeld. Ik voelde me op mijn gemak bij Simon en zijn vrienden. Ik begreep hun verlangen naar wat is vergeten, deelde hun zin voor de esthetiek van het verval, dat kwam nu allemaal weer bij me boven, toen ik daar voor die nicotinegele muren van het kamp stond.

DAGBOEKEN VI

Maritta

Ik wachtte zeker twee uur voor de poort van het kamp. Liep een paar passen en vroeg me af wat ik tegen Agi en Sándor zou zeggen als ik ze te zien kreeg.

Agnes

Eén keer kwam er een politieagent bij me en zei dat iemand me wilde spreken. Maar ik vertrouwde het niet en durfde niet met hem mee te gaan. 'Maar er is iemand voor je,' herhaalde hij. Ik schudde mijn hoofd en hij ging weer weg.

Maritta

Ze zullen wel verbaasd zijn me te zien, dacht ik.

Agnes

Was er echt iemand naar me op zoek? Wie zou dat dan moeten zijn?

Maritta

Toen de soldaat terugkwam, zei hij tegen me dat zich niemand met die naam in het kamp bevond, dus nam ik de trein terug naar huis. Ik moest in Boedapest overstappen. Op het plein voor het station wemelde het van de soldaten

en honden en ziekenwagens. De daken van de binnenstad glansden in het licht van de ondergaande zon, in de lucht danste stuifmeel. Plotseling zag ik een vrouw die me heel bekend voorkwam. Maar ik herkende haar pas na een poosje, toen ik haar al bijna voorbij was. Het was de eigenares van de chicste parfumerie van Boedapest, een oudere dame, die ik alleen kende in een witte jas op haar vaste plaats achter de toonbank. Nu droeg ze een davidster op haar donkere jas. Maar toen ik naar haar toe wilde gaan, liep ze me met afgewend gezicht voorbij, waarop ik maar naar het dichtstbijzijnde bloemenstalletje wandelde – ik moest toch iets doen, het greep me zo aan – en een gele narcis kocht die ik in mijn knoopsgat stak. Een Duitser kwam me tegemoet. Ik keek hem zo boos mogelijk aan, maar hij, zo te zien een hogere officier, zei ‘fabelhaft’ en maakte met een glimlach een buiging voor me. Wat was dit voor belachelijk protest? Een gele narcis in plaats van een Jodenster. Was dat alles waartoe ik in staat was? Ja, dat was alles.

Stel dat mijn grootmoeder er wel in was geslaagd Agnes te spreken te krijgen, hoe zou ze het gesprek dan zijn begonnen, wat zou ze hebben verteld? Daar had ik het in Buenos Aires al met Agnes' dochters over gehad.

Zou ze zich verontschuldigd hebben? 'Het spijt me dat ik lijdzaam heb toegekeken terwijl je vader en moeder in de rug werden geschoten.'

Zou ze uitleg hebben gegeven? 'We waren te laf, ik, mijn vader, onze familie, de hele godvergeten adel, we waren te zelfgenoegzaam en te onverschillig, begrijp je dat dan niet? We konden het niet, joden verstoppen, menselijk zijn, we hebben het risico niet genomen. We zijn geen familie van helden, we zijn mollen.'

En hoe zou Agnes hierop gereageerd hebben? Ze was jonger dan mijn grootmoeder en had geen idee van wat haar te wachten stond. Ze was alleen, men had haar gescheiden van haar broer, ze droeg een foto van haar familie bij zich en had de laatste woorden van haar vader in haar oor: 'En wat wordt er van jullie?'

Wat zou ze hebben gedaan nadat mijn grootmoeder haar had bekend wat er gebeurd was? Ze was er vermoedelijk aan bezweken, de levenswil die ze nog steeds in zich heeft en waarover ook haar dochters het voortdurend hadden,

zou erdoor zijn gebroken. Zonder de hoop dat ze haar ouders ooit terug zou zien, had ze Auschwitz vermoedelijk niet overleefd. Anders dan de meeste kampbewoonsters, schreef Agnes, was ze nog lang gezond en sterk gebleven, als door een wonder van ziekte gevrijwaard. Juist daardoor wist ze te overleven, doordat de Duitsers haar als arbeidsgeschikt classificeerden. Wat als mijn grootmoeder haar deze kracht met haar boodschap had ontnomen? Had ze daarover nagedacht voor ze op weg ging? *Ik moest met Agnes praten*, schreef ze, maar wat bedoelde ze daarmee? Aan wie dacht ze daarbij meer, aan Agnes of aan zichzelf?

Mijn grootmoeder had zich ongetwijfeld beter gevoeld, het lucht op om schuld te bekennen, ging je daarom niet biechten? Was dat wat ze wilde, Agnes' vergiffenis? Daarna zou ze haar vader hebben meegedeeld dat ze zijn verdoezelingsmanoeuvres niet langer zou dekken en was ze misschien met een iets rechtere rug door het leven gegaan, twee, drie graden rechter, meer niet. Maar het was genoeg geweest om eerder met schrijven te beginnen, want dat was wat ze altijd gewild had, zo staat in haar dagboek: *Schrijven is mijn enige passie in het leven*. Alleen door te schrijven, zo wist ze, kon ze vechten tegen haar eigen verdwijning. Kistarcsa had een keerpunt in haar leven kunnen worden, ze had vast een paar vonkjes van het nieuwe vuur dat ze in zich voelde op mijn vader overgedragen, hem geleerd meer zelfvertrouwen en lichamelijke kracht te ontwikkelen. En hij had dat dan aan mij doorgegeven. Want dat was het toch waar het op de bank bij Strassberg al jaren over ging, eindelijk bestaan, eindelijk

voetafdrukken in de sneeuw achterlaten. Die middag in Kistarcsa, had die misschien ook met mij te maken?

De biecht van mijn grootmoeder had een positieve invloed op onze familie kunnen hebben, maar zou de familie Mandl hebben verwoest, het ene was slechts ten koste van het andere mogelijk. En dus was het goed dat de soldaat had gezegd dat er geen Agnes of Sándor Mandl in het kamp aanwezig was.

Mijn grootmoeder moet met hangend hoofd op het station hebben gestaan en op haar trein hebben gewacht, het was haar niet gelukt Agnes te spreken te krijgen, ze was in haar dadendrang gestuit. Nu had ze geen andere keus dan terug te keren naar haar vader op het kasteel, terug naar het mollenhol, het hoofd onder de grond. Zo liet ze in de jaren die volgden alles over zich heen komen – terwijl Agnes overleefde.

Ik liep nog een keer om de gebouwen heen, steeds dicht bij het hek blijvend, langs jonge bomen en bosjes, hoorde het geritsel van bevroren bladeren onder mijn voeten. Ik hoopte een plek te vinden waar ik er gemakkelijk overheen kon klimmen. Ik wilde de slaapvertrekken van het kamp verkennen, net als destijds in Engeland in dat sanatorium, de toiletten, de wanden aanraken. De doodsangst van honderdduizenden mensen, was die nog voelbaar als je door de lege zalen wandelde? Ik stelde me voor hoe het zou zijn

als je de kampgeluiden al die tijd had opgenomen – wat zou je dan horen, honderd jaar weeklachten? Of was iedereen juist stil van angst? Toen bleef ik staan en hield mijn adem in, alsof ik werd aangestaard door een ree dat bij de geringste beweging op de vlucht kon slaan. Ben ik niet om precies dezelfde reden naar Argentinië gevlogen als waarom mijn grootmoeder zeventig jaar geleden naar Kistarcsa is gereisd? Beiden wilden we Agnes de waarheid vertellen over de dood van haar ouders. Deze gedachte was nieuw voor me, dat we hetzelfde van plan waren geweest en beiden niet in onze opzet waren geslaagd. Zij kwam het kamp niet in en ik kwam niet langs haar dochters, die vonden dat de waarheid Agnes alleen maar kon schaden, zoals die haar destijds ook zou hebben geschaad.

‘Waarom ben je naar Buenos Aires gekomen?’ had Mirta me die eerste avond gevraagd, meteen nadat ik uit het dagboek had voorgelezen. Toen had ik de vraag nog als een beleefdheidsfrase opgevat en had die me verrast. We waren allemaal gespannen en ik dacht dat ze alleen maar de stilte wilde doorbreken, maar nu besepte ik dat er meer achter stak – ja, waarom eigenlijk? Ik was slechts een boodschapper, had ik destijds geantwoord, ik wilde hun hun geschiedenis aanbieden, maar deed ik dat werkelijk voor Agnes en haar familie? Deed ik het niet veel meer voor mezelf?

Ik had hun niets geboden, bedacht ik nu, nog steeds verstijfd. Ik had hun niets gegeven, nee, de waarheid luidde dat ik iets had genomen. Een stukje bestaan. Dat is het geheime pact van ons nakomelingen, ongeacht of we nu de kleinkinderen van daders of van slachtoffers zijn, allemaal

nemen we iets, we graven ernaar alsof het zeldzame metalen zijn en lijven het bij ons in. Toen sprong het ree weg.

Ik liep nog een poosje rond in de omgeving, langs een zwembad, langs een Chinese snackbar, het regende hard en ik stelde me voor hoe het geweest zou zijn als ik mijn kinderen mee op reis had genomen. Mijn oudste dochter was nog geen jaar oud toen ik voor de eerste keer naar Rechnitz reisde, ze was vier toen ik Agnes in Buenos Aires bezocht, binnenkort wordt ze zes.

‘Papa, we hebben het koud,’ hoorde ik haar zeggen.

‘Maar we moeten alle gedenktekens nog bekijken,’ antwoordde ik. ‘Misschien hebben we er wel een over het hoofd gezien?’

‘Waarom dan?’ riepen ze, ‘wij zijn moe.’ En ik knikte, ja, waarom eigenlijk? Om bij het station te komen, moest ik weer langs het kamp, langs het spoor, alles lag open voor me, de hele afgelopen eeuw, dat heeft me altijd zo gefascineerd aan Hongarije, dat de geschiedenis van het land er op straat ligt, je kunt er je eigen beeld van vormen, haar aanraken, erop lopen zonder een museum te hoeven betreden, waar ze in vitrines achter glas geconserveerd wordt, waar je kleine lampjes hebt en in de hoek een stoel om op uit te rusten. ‘Begrijpen jullie dat?’ vroeg ik mijn kinderen in gedachten, maar ze schudden hun hoofd. Ik zag mijn grootmoeder voor me toen ik op het perron op mijn trein stond te wachten, en keek om me heen – hier ergens vlak-

bij zullen ze Agnes in een treinwagon naar Auschwitz hebben afgevoerd.

Mijn tranen kwamen zonder aankondiging, ze waren er gewoon en versmolten met de regendruppels die op mijn gezicht vielen. Ik wendde me af zodat niemand zou zien dat ik huilde, klapte de kraag van mijn jas omhoog, trok mijn muts nog verder over mijn oren. Het duurde minuten en ik deed niets om mijn tranen tegen te houden, tot ik op het laatst alleen nog schokschouderde alsof ik moest overgeven, en dat voelde goed. Toen kwam de trein.

Ik ging weer op de bonte bekleding zitten, met de gekleurde bliksemschichten op een turquoise ondergrond. Ik was gelukkig, ik kon niet zeggen waarom, en was er plotseling van overtuigd dat ik het dagboek van mijn grootmoeder moest vernietigen, zoals ze op haar sterfbed aan mijn vader had gevraagd. Het boek had zijn taak vervuld, dacht ik. Ik zal de juiste dag afwachten, mijn kinderen meenemen, mijn vrouw, ik zag plotseling voor me hoe we samen in een veld stonden, de hemel grijs, een paar raven in de lucht, en hoe we dan de bladzijden, volgeschreven in het priegelhandschrift van mijn grootmoeder, dat ik wekenlang had zitten ontcijferen, aan de wind zouden prijsgeven, alsof we vliegers oplieten. Sommige bladzijden zouden blijven liggen, andere verstrikt raken tussen de takken van de bomen, wij zouden ze nakijken en lachen, tot de map leeg was. Toen de trein zich in beweging zette, sprong onder mij de verwarming aan, warme lucht kroop in mijn natte jas.

DANK

Ik ben veel dank verschuldigd aan de UBS Kulturstiftung, de Goethe-Stiftung Zürich en de Literaturförderung van het kanton Zürich, die me zo ruimhartig hebben ondersteund bij het werken aan dit boek. Veel dank ook aan Martin Breitsfeld, mijn redacteur, die me meedogenloos heeft voortgedreven en om mijnentwille menig grijze haar heeft gekregen. Silke Pfeiffer wil ik bedanken voor haar onvermoeibare bijdragen aan de tekst, Dieter Bacher voor het boven water halen van de Russische dossiers en Ritva Hämäläinen voor het vertalen ervan. Ik bedank Paul Gulda voor zijn nuttige onderzoekstips, Daniel Strassberg voor zoveel, de familie Kupferminc voor hun warmte, Bruno Augsburger voor de mooiste woning ter wereld en Finn Canonica van het *MAGAZIN* van de *TagesAnzeiger*, waarin de reportage over mijn oudtante Margit verscheen, voor de vrije dagen die hij me toestond. Christoph Zürcher van de *nzz am Sonntag* wil ik bedanken voor zijn waardevolle tips over het vertellen van verhalen en Miklós Gimes voor zijn oog voor de ware drama's van het leven. Mijn ouders bedank ik voor alles, en dat kan ik niet in woorden vatten, en mijn schoonouders voor hun waardevolle hulp in de afgelopen, niet geheel stressvrije jaren. Tot slot wil ik mijn beide broers bedanken omdat ze altijd voor me klaarstaan en om-

dat ik dit verhaal mocht opschrijven, want het is ook hun verhaal. De meeste dank en mijn onbeperkte liefde gelden echter Suleika, die mijn aanwezigheid ook verdraagt op dagen dat ik geen vijf woorden zeg en zonder wie dit boek er niet geweest zou zijn.

